

ЋИРИЛСКЕ  
РУКОПИСНЕ КЊИГЕ  
БИБЛИОТЕКЕ  
МАТИЦЕ СРПСКЕ

УЏБЕНИЦИ И  
ПРИРУЧНИЦИ







БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ



РУКОПИСНЕ КЊИГЕ  
БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига XVIII

ЂИРНИЦКЕ РУКОПИСНЕ КЊИГЕ  
БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига XVIII

# УЏБЕНИЦИ И ПРИРУЧНИЦИ

Аутори каталога

*Душан Грбић*  
*Радомир Славковић*  
(своје водених знакова)

Аутор предлога  
Душан Грбић

Редактор  
*Проф. др Вера Јерковић*

Нови Сад  
2018

Урдниак  
Сиснеар Рагунотий

## ΚΑΤΑΛΟΓ



КРАТКОЈЕ СОЧИНЕЊИЈЕ ПРОТИВ РАЗДЕЛЕЊИЈА  
РИМЉАНОВ ИЛИЈЕ МИЊАТИЈА

1741. година

Хартија, мастило црно и киновар, IV, 60, [4] л. Величина листова је 220 x 150 мм, а текста 155 x 124 мм. Број редова на пуној страни је 20. На последњој страни св. 3–8, испод последњег реда, са десне стране, долази крстова. Један писар, Јован Младеновић. Према наведеним подацима о књизи на л. 1а, она је дело Илије Мињатова (Мињатија).<sup>1</sup> Са грчког на славенски језик књигу је превео Јован Младеновић, жител Београда,<sup>2</sup> за

<sup>1</sup> Илија Мињато (око 1668, Ливсури на Корфулозији – Наустра, 1714), грчки преводилац и богослов.

<sup>2</sup> Јован (Софроније) Младеновић родио се у Петроварадинском Шанцу око 1720. или 1721, где је учио у Духовном колегију Василија Павлића. Грчки је учио у Београду, у школи. За свештеника га је рукоположио Василије Павлић 23. новембра 1742. у Цркви Св. Турсја у Новој Слати. Након је био наставник Василијевог колегија, предавао је грчки језик и православну литургију. Године 1755, 8. августа, алиски Василије га је поставио за проту над новослатинским правима и над цркв. парохом новослатинског протопојаста. Карловачки митрополит Павле Ненадовић унапредио га је за отцара. Папство му је умрла жена, 1757. замонашило се у манастиру Ракоци и добио име Софроније, а две године касније отишао је у Русију, где га је Синод именовао за учитеља Славено-грчко-латинске академије у Москви, али га ректор није прихватио, јер није знао латински. Синод га је тада именовао за преводилац при синодској типографији. Бионо се професионал са грчког. Био је игуман Златоустог манастира у Москви од 1770. до 1776, када је пензионисан. Умро је у Подтапи, 25. августа 1781. године. Ња. Васа Стајаћ, *Историског биографије: из архива Империјског архиепископата*, св. 6, *Дарданелс*, Нови Сад 1956, 132–134; *Иванко Босилковић, Српске Византиске рукописне књиге XVII века у Библиотеци Манастира*

Висаринова Павловића, епископа бачког, сепединског и јегарског (1730–1756), у Петроварадинском Шанцу 1741. године.

У запису на л. 16 казује се да је са тог превода Јован Младеновић личнино овај претис „доклињенијем“ (Вромско)<sup>3</sup> Рафаила Милорадовића, старца епископа бачког, за његову употребу,<sup>4</sup> у Петроварадинском Шанцу, 20 августа 1741. године.

Вођени знаци: 1) *Застава са шри менира и конџрамарком бр са ѓромисџом*, идентично РР II 137 из 1741. године. Најстарија варијанта овог знака пронађена је код Ајндера, сл. 601, из 1723, сл. 691 из 1726. и сл. 694 из 1729. год. (документи из Ломбардије). Картаја са овим вођеним знаком јавља се код Ајндера, сл. 1047 и из 1756. године. 2) *Права четири листа испред текста убичена су нешто касније, вероватно приликом преповезивања: Дубина којима са облом ѓромисџом и конџрамарком – љаџаџурно МР са ѓромисџом*, врло слично Мошини 2681 из 1763. године.

Књига садржи 10 ненумерисаних свештита. Све свештита имају по 8 листова, осим прве, друге и десете у којима су по 4 листа. Листови св. 1 и 10 су празни. Први лист прве и четврти лист последње свештита залепљени су са унутрашње стране корница. Између четврте и пете свештита, као и између девете и десете постоји још по један накнадно додат лист. Оригинална фолијација листова изостаје. Постоји само новија нумерација означена оловком. Листови су цели, али су неки делимично распорезани. Видљиве су мрље од алате и од разливеног мастила, па су неке речи теже читљиве или се не могу прочитати.

Повез књиге чине картонске корнице обложене црвенкастом једнако орнаментираном кожом (постоји слабо видљив златотисак). На крсту је шест ребара. По величини и стилу обликовања, корнице су веома сличне повезу књиге са сиватуром РР II 137 (в. опис бр. 146).

Од украса на л. 5а постоји заставица црно-црвене боје, а на крају глава 1–3 (л. 396, 506, 536) налазе се вињете, исте боје као и заставица, а сличне онима у рукописној књизи РР II 137, која има исти наслов (в. опис

списке, *Ј. Дабарџин*, Галерија Библиотеке Матице српске за годину 1979, IV, Нови Сад 1981, 71 (бр. 27), фигура 15.

<sup>3</sup> *Наданић*, *трешак*, издатав /в. Саша Петковић, *Речник црквенословенски језика*, Српски Карловиц 1935, 80.

<sup>4</sup> О Рафаилу Милорадовићу се зна да је пре 1737. био прота у Бачкој Паланци. Поставио је старца епископа Висаринова Павловића и преселио се у Нови Сад. Умро је 28/18. августа 1758, а његов син Гаврило поднео је тастамент министру рада субвардарама. Имао је и две ћерке, Марију и Саре. Марија је била удата за Николу Цвјетића и са њим имао сини Петра Милорадовића, који је на универзитету положио докторат и био један од првих Срба доктори /в. Васа Стајић, *Новосадске биографије: из архива Новосадског љекарског*, св. 1, *Д-О*, Нови Сад 1938, 177–184/. У Библиотеци Матице српске постоји још један претис исте књиге, са сиватуром РР II 137, који је измишљен за Гаврило Рафаиловића, сини Рафаила Милорадовића (в. у овом каталогу опис бр. 146).

бр. 146). Завршни текст књиге (л. 606<sup>v</sup>–13) није исте ширине – са обе стране најпре се једнако сужава, па шири, па опет сужава. Са бочних страна уоквирен је пунијом шик-цак црвеном линијом, оивиченом црним мастилом. Ове линије се на крајевима лучно савијају једна према другој, при чему им се завршци не спајају, већ се наслањају на мањи црни круг, који је нацртан између њих. Унутар тог круга је још један мањи круг, испуњен црвеном бојом. Текст је тако уоквирен и са доње стране. На исти начин завршава се и рукопис *PP II 137* (а. опис бр. 146).

Наслов књиге исписан је црним мастилом. Слова су по типу као у тексту, осим што су имали аутора књиге и владике Висарњона изведена великим и малим пунијим полууставним словима. Црним мастилом је исписан и наслов уводног текста (посвета преводаца Јована Младеновића епископу Висарјону Павловићу). Наслови глава исписани су црвеним словима, која су као у тексту. Црвеним словима истакнути су и неки поднаслови и објашњена или упутства у вези са текстом. На почетку одељака јављају се првема велика слова полууставног типа. Велика црно слово *C* иза тачке, понегде је украшено црвеном машицом (л. 12a, 14a, 16a).

Писмо књиге је брзопис уз присуство курзива. Рукопис је леп и читак. Слова су ситна, доста уједначена по величини. Писана су углавном одвојено. Доста пута је присутно и већање два слова на крају речи (нпр. *k + љ*, *л + љ*, *и + љ*, *и + љ* итд.). Од малих слова у крсти по типу варирају: **б** (брзописно положаје, одлика српског брзописа и понегде **ѳ** као број **б**, **с** хоризонталном и правом пречком на врху), **в** (брзописно четвртасто и **в** на прелазу брзописа ка курзиву), **д** (брзописно са дужином везицама, карактеристично и за полуустав и брзописно у виду оштрог угла чије краке спаја удесно лучна линија – **д**), **е** (брзописно грчког типа и обло **е**, карактеристично за полуустав), **ж** (брзописно као гужвица, одлика руског брзописа и ређе брзописно са стубом који залази у оба међупростора и са две петље, по једна са сваке стране), **т** (брзописно троноги и брзописно високо као обрнуто латиничко **v** и високо једнострано **с** таласастом пречком). Слово **а** је блиско писаном, **г** је брзописно са стубом чија се доња крај савија унутра и **с** хоризонталном и правом пречком, **з** је као тројка, а остала слова су брзописна или су на прелазу брзописа и курзива.

Велика слова су брзописна или курзивна, слична савременим писаним. Доласе не само иза тачке, већ и ван те позиције, на почетку многих речи, без посебних правила. Надредна слова су брзописна или на прелазу брзописа и курзива.

Прозовно је рускословенско. *Лерои* су углавном на крају речи. У већини случајева тешко је разликовати танко и дебело *јир*, пошто је стуб слова повезан својинцом са претходним словом. Среће се и *вѣрѣкс*.







13a/18 нтд.). Заменничко *во*- се потврђује (всѣхъ 66/12, во всѣхъ 7a/14, всѣхъ 7a/17 нтд.).

Поред примера с епитетским *а*, који је у складу с рускословенским језиком (кормленіе 8a/1, 186/6, 196/13), јављају се и случајеви без *а* (корменіи 8a/11, корменіи 96/10, корменіе 136/11 нтд.). У случајевима 3. л. мн. презента словенца 23a/19, 39a/14, славенца 31a/12 присуство епитетског *а* није по норми рускословенског језика, поред исправног противсловаца 39a/19 нтд.

У области морфологије рускословенска норма се углавном поштује. Понегде има и одступања од рускословенске норме под утицајем српског језика: *-у* у Л јд. именца и придева женичке промене м. рода (къ лицу аи/сѣтолскѣ 156/1, на вышнемѣ верхѣ 21a/10, на заматѣ 25a/13, на востокѣ 25a/14, во ... соборѣ 316/19, 48a/10, у парисѣ 33a/3-4, в' протокѣ 47a/10 нтд.), *-и* у Д и Л јд. именца ж. и м. рода (Д пани 20a/15, во ... пани 39a/4, къ страни 406/7-8, къ пани 46a/13, Л во главы 106/2, 3, в' вѣри 106/17, во вѣри 28a/10, во вѣри 296/1, 41a/6, 486/2, во вѣри 496/8, къ ... библіотекѣ 47a/4 нтд.), обличје тѣломъ 30a/13, уместо тѣлесемъ, тѣлѣ 38a/6, уместо тѣлеси, Н јд. придева ж. рода вѣчна 2a/16, *-и* у 2. л. јд. презента (да имашъ 206/12), без *-и* у 3. л. јд. презента (има 8a/11, не има 86/9, или 19a/9), *-и* у 1. л. мн. презента (можемо 406/6), 3. л. мн. презента помоћног глагола *јесем* (да сѣ постали се 3a/8), Д јд. личне заменице *он* (вѣнѣ 286/11), Г јд. присвојне заменице *моѣм* (бѣ[ѣ] вѣговнѣ 196/17-18). У духу српског језика су обличја речи *пани* 196/18, *бѣхъ* *звани* 196/18-19, *камени* 106/7, затим лексеме *двѣ* 116/13, 29a/15, 48a/14-15 нтд, *спомемъ* 596/8, *шарена* 476/11 нтд.

Број *чѣтирдесѣт* среће се са *-и* (друго по реду), уместо са *-е* у *чѣтирдесѣтѣ* 60a/13). Употребљен је сажети облик придева ж. рода западно 43a/4, уместо *западнѣ*. Јављају се и обличја по тарај придевској промени, уместо по меккој (Д *третонѣ* 436/6, Л *во третомѣ* 37a/15, *древнатѣ* 86/10, *древнотѣ* 39a/16, в' *древнотѣ* 596/16 нтд.).

У примеру *на многихъ мѣстѣ* 176/10 јавља се Г мн. именце уместо Л мн., што је одлика зетско-сјеничког дијалекта.<sup>8</sup>

Потврђују се и случајевни карактеристични за руски језик (Н мн. м. рода *междѣ* *учиншани* 13a/7, *междѣ* *апостолани* 216/1-2).

У примеру *ѿ обвоихъ странѣ* 49a/17-18 нису испоштовани обличја десјине *вѣи* множине, с тим што облик броја *ѿвоихъ* одговара Г мн. м. рода у руском језику (Г мн. ж. рода у руском је *ѿвоихъ*). Према рускословенским правилима исправан је облик Г дв. ж. рода *ѿ обою странѣ*.

<sup>8</sup> Павле Ивић, *Душесловенство*, 163.

У рукопису се јављају и штата и објашњења на латинском језику.

### Садржај

1а (наслов): *Вѣдъ Мѣстѣнаго / Премѣдрѣишаго Епископа Курѣиса и / Каларѣиша, Краткое сочиненіе противъ раздѣленія / римляныа, / Первое издано греческиѣмъ діалектомъ, а / ныѣ мѣксиканшѣмъ / тщательнымъ трудомъ Иоанна Младеновича иже ѿ Бѣлграда съ греческаго на словенскій діалектъ преведено, / и приложено Превосвѣщеніишемъ и словесникѣишемъ Грѣдиѣ Грѣдиѣ / Висаріиѣмъ Павловиѣмъ / Свѣта Хрѣстовнаа соборнаа и апѣлскіа архи / епископаа Православнаго Епископа / Бачкома, Сегединскаго, / и Егарскаго. / Въ Шаниѣ петроварадинскоѣмъ 1741 лѣта.*

1б: *Сѣ оубѣ же изволеніемъ и назианѣишемъ пречѣстѣишаго и Бѣлгородѣишѣишаго / Грѣдина Грѣдина Рафаила Милорадовича (!). / [Маѣрѣио Бѣио Грѣдина ѿ прѣдѣ тѣлѣратѣа / Бачкаго Епископа] Еларха достоинѣишаго хѣл прѣвѣсѣа во употребиеніе / егѣа собственѣоу рѣкою преводчику, и / егѣа пречѣстѣиости по дѣѣ сѣа, и усердѣа / слѣжитѣа Иоанна Младеновича, во / вѣчнѣе веши, и егѣа послѣшаніа памѣтованіе. Въ шаниѣ петроварадинскомъ / 1741 лѣта: мѣсѣа августѣа: дни 20(го).*

2а–3б: *Превосвѣщеніишемъ и Словесникѣишемъ / Грѣдиѣ Грѣдиѣ Висаріиѣмъ Павловиѣмъ / Православнаго Епископа / Бачкома сегединскаго / и егарскаго. На крају текста потпис: Вашѣго Бѣиѣмъ поставленѣаго / превосвѣщеніаа всѣгдашній / рабѣ и бѣлѣдѣтелѣиѣмъ прѣпоѣрѣченѣи / Иже и обѣи(х) и(х) бѣлѣ/желатѣлѣ прѣсѣиѣи / Иоанна Младенови(ч) / Мѣ(= Маѣстер) ѿ ѿ(= ѿ школѣ) Грѣ(= Греческой).*

4а: На средни страни: КАТАЛАГТИСОН.

5а,б: *Сѣ пытахъ разенствѣи Междѣ Западнѣи(х) / и восточнѣи(х). Глава первая. / Во временахъ приспомятѣишаго фѣотиѣ / в' нѣхъ же бѣхъ раздѣленіе прѣвоѣи, / лѣта 865 ѿ / хѣ.*

6а–39б: Глава первая, ѿ первомъ разенствѣи, сирѣчь ѿ началѣиѣ / шаниномъ.

40а–50б3: Глава вторая, ѿ второмъ / разенствѣи, сирѣчь ѿ / ижеждѣннѣи сѣаго / дѣа.

50б4–53б5: Глава тре(тья), ѿ третьемъ разенствѣи, сирѣчь ѿ / пресноѣи.

53б6–60б: Глава четвѣртая: ѿ четвѣртомъ / и пятомъ разенствѣи, сирѣчь / ѿ вѣлѣиѣи сѣахъ, и ѿ / ѿшестѣишѣиѣи / ѿши.

## Зависи

На зампаљеном листу уз предњу корницу оловком је написан број: **500**.

На л. 1а, с десне стране, мрком мастилом написан је рачун: сабирање бројева, вероватно година 741 (тј. 1741) и 26, с резултатом 767 (тј. 1767) и још 17, што је дало 784 (тј. 1784). Исход тог резултата, мало удесно број [89].

На истој страни мрком мастилом, курзивом: 798 **Gabriel Miloradovič / Praefectus Minoris Congregationis.**

Испод тога истом руком и истим писмом и мастилом: **Gabriel Miloradovič.**

Између та два записа другом руком, меновитим писмом (бројник, курзив), мрком мастилом: 788 **И: Свѣтъ Помѣ Андреѣ / Парохъ 789.**

На долењива истог листа новом руком, меновитим писмом (бројник, курзив), тамномрком мастилом: **родив се Мовсеѣ На 1747: лѣто Мјсјаца Авгѣ: / 28: во вторника ношѣ и просвѣтисѣ сѣмъ / крещеніемъ тогже Мјсјаца 30: в четвертокъ / ешиподѣствіемъ Свѣта Квѣр: Јованна Стѣпановича в' индѣ: воспріемникъ Бысть Стефанъ / лѣтѣч.**

На л. На новом руком, истим писмом светломрком мастилом: **родився рафанъ.<sup>10</sup> На 1744 е лѣто, Мјсјаца декабрѣ / 23 го дня, во 3 часъ пополуночи в' неделю. / и просвѣтисѣ Стѣпанъ крещеніемъ тогже / Мѣца 28 го в' пятюкъ, Свѣподѣствіемъ / Свѣтѣнника Квѣр: Јованна Стопанича. / в' петрограднскоѣмъ шацѣ. У продолжетку, чини се истом руком, истим писмом, само тамнијим мастилом: **воспріе[м]ни[с]ѣ. / Јасовъ радѣшевичъ.****

Испод тога истом руком, истим писмом, мало светлијим мастилом: **родився млѣдѣнцъ Михаилъ.<sup>11</sup> На 1746 е / мјсјаца августѣрѣ. 26. в' первая часъ дне / в' средѣ, и просвѣтисѣ тымаъ Крещеніемъ / мјсјаца Ноемѣ: 5 го. лѣта тогже. Свѣтѣннѣдѣствіемъ. Свѣтѣнника Квѣр: Касмы / Јованновича, воспріемникъ. Бысть / фелитъ радѣшевичъ и[с] Нешна.**

Испод тога истом руком, истим писмом, мало тамнијим мастилом: **родився млѣдѣнцъ Јованѣ,<sup>12</sup> На 1748. е лѣто / Мјсјаца феврѣ: 28. го. во в'торника в' 5. ти / Часъ дне. и Просвѣтисѣ Стѣпанъ / Крещеніемъ**

<sup>10</sup> Рафанъ је синъ Гаврила Милорадовића, а уѣукъ Рафана Милорадовића (з. кат. бр. 4; уѣ. и описе рукописа под бр. 146).

<sup>11</sup> Михаилъ је синъ Гаврила Милорадовића, а уѣукъ Рафана Милорадовића (з. кат. бр. 4; уѣ. и описе рукописа под бр. 146).

<sup>12</sup> Јованѣна је ћерка Гаврила Милорадовића (з. кат. бр. 4; уѣ. и описе рукописа под бр. 146).

тогачког лѣта М[е]сяца Марта / 12; гдѣ дне в' Недѣлю, Св'тосподѣйство[м] / Св'тосишка Кѣрь Јулиана Петровича, / воспрѣимника Бгства Г[е]дара Папте/ла Миланковича Сенатора. / в' Ново[м] Садѣ.

На л. 36а, доња маргина, испод године 1400 у последњем реду текста, мрним мастилом брзописно-курзивним словима белешка: ☉ сего лѣта 255 лѣта.

На л. 36б, лева маргина, наспрам године 1409 у тексту, истом руком и истим мастилом: 246.

На л. 37а, десна маргина, истом руком и истим мастилом: NB (*Nota bene*).

На л. 41б, лева маргина, наспрам године 352 у тексту, истом руком и истим мастилом: 143 лѣта.

На л. 47а, десна маргина, уз годину 1652 у тексту, истом руком и истим мастилом: 153.

На истој страни и истој маргини, наспрам речи у тексту „у библотеки / Христина Кралица...“ истом руком и истим мастилом: шведској.

На залепљеном листу уз задњу корицу мрним мастилом стоји: 174а.

#### *Исторјој књиге*

Књига је заведена у инвентар Библиотеке Матице српске 19. новембра 1953, без података о начину прибављања, а са напоменом да је затечена у Библиотеци.

#### ЛИТЕРАТУРА

1. Ивана Веселинов, *Српске ћармакске рукописне књиге XVIII века у Библиотечи Матице српске. I Дозвољене*, Годнишњак Библиотеке Матице српске за годину 1979, IV, Нови Сад 1981, 71 (бр. 27).

НОВАЈА СЕРПСКАЈА АРИТМЕТИКА САВЕ СТЕФАНОВИЋА  
1790. године

Хартија, мастило црно, [3], 220, [2] л. Величина л. је 190 x 117 мм, а текста 165 x 91 мм. Број редова на пуној страни износи 19–23. Један пасар. Према записима, књигу је преписао у Модошу<sup>1</sup> Сава Стефановић, модошки учитељ, а житељ чаковачки.<sup>2</sup> У записима постоје подаци о томе да је књига преписана у Модошу 1790. год. (започета 25. априла, а завршена 12. јула), као и да је претпе начињен са издања Василија Дамјановића (в. одељак *Записи*).<sup>3</sup> *Аритметика* Василија Дамјановића представља прву српску аритметику, а штампана је црвеном биранишом, у Венецији, у Штампарији Димитрија Теодосија, 1767. године.

Водени знак се слаже по времену с годином из записа: 1) *Грб са круном, лавовима ројом, златом и војводецим G&J Heller* (минимално слово G у потпису написано у виду монограма) врло слично МСПЦ 14 (С 174) из 1785/95, Ајнедер 1501 из 1780. и БСП 323 из 1795/1805, а слична варијанта РР II 45 из 1795/1805. године.

<sup>1</sup> Модош је ранија насељ за место Јана Томић у општини Сечањ, у Банату (АП Војводина Републике Србије).

<sup>2</sup> Као учитељ модошки и житељ чаковачки, Сава Стефановић је преписао и неке малатне и потписао се у *Војводеци* (Москва 1758), 3. марта 1792. године, који се налази у СПЦ у Јани Томић д. Петар Момаровић, *Сјени српских војвода и војводеца из Војводине*, кт. 2, Нови Сад 1995, 94 (бр. 2680). Чланов (рум. *Слосто*) је грађаћ који припада округу Тимоча у Румунији.

<sup>3</sup> Василије Ј. Дамјановић, трговац, сенатор, стручни писац (Сомбор, 1734/35 – Сомбор, 21. 1 1792) школовао се у Пештуру и Венецији и био је велики образован човек. *Српска Војводеца речник*, 3, Д-3, Нови Сад 2007, 76–77. О њему види рад у овој књизи: Душанка Грбић, *Аритметика Василија Дамјановића из 1767. у државу Саве Стефановића из 1790. године*.

Књига садржи 30 свештница, од којих св. 2–29 имају по 8 л. У св. 1 су 3 л. (1. л. је додат лепљењем, последња тог листа је празна), а у св. 30 је 5 л. (последња л. 4 и обе стр. л. 5 су празне). На крају књиге је 1 празан лист који са залепљеним листом уз задњу корицу чини свештницу.

Књига је реставрирана. На листовима су видљиве мрље од кнаге и разливеног мастила.

Повео књиге чине картонске корице обложене повијом мрком кожом. На хрсту је пет ребара.

Насловна страна је уоквирена рамом, ширине 5 мм, који је изведен мрким мастилом (светлијим и тамнијим). Испод завршетка појединих глава јављају се две хоризонталне паралелне линије. На л. 184б, 192а, 201а, 213б изнад наслова су уске правоугаоне заставице које су шифриране и различито украшене детаљима, а на завршетку књиге је стилизована вишета. Сви украси су изведени мастилом којим је исписан и текст. Наслови су обично писани великим курзивним словима или словима која су крупнија од малих. Почетно veliko slovo у насловима и на почетку речи често је украшено савијутима појединих елемената, као и преплетом линија, те делује китњасто, а повекде је и шифрирано. У насловима и на почетку речи срећу се и велика слова као штампана, код којих су луњици делови шифрирани и са неким украсним детаљима. Текст је уоквирен оловком, а оловком су извучени и редови за писање.

Писмо књиге је курзив и брзопис, док је писмо штампаног предлошка, црвена ћирилица. Рукопис је леп и исписан. Слова су уједначена по величини, а писана су чешће у везу него одвојено.

Од малих слова по типу варирају: в (брзописно као курзивно и подвучено на дну и писано, слично савременом), е (писано, веће брзописно грчког типа и ређе обло), з је у виду броја 3 и увек је веће, издужено (допире приближно до половине горњег међупростора), и (писано латиничко и писано ћириличко), п (писано и брзописно), т (писано и брзописно троноги), ю (као савремено писано и са стубом и бочном стравом у виду дубљег лука, који полази од средине стуба или нешто изнад њега, а завршава се близу доњег краја стуба, али га не додирује). Слово г је руског типа без пречке, к је брзописно са одвојеном бочном стравом, брзописног типа је и лигатура џ. Слово јер углавном прелази горњу линију низа, а јавља се већином с почетном хоризонталном и благо таласастом цртом чија је почетак повезан с претходним словом, а ређе је без почетне црте, па је врх стуба повезан са словом испред. Само повекде среће се јер између линија низа, које је обично дебело, ређе тинко. Слово јав је увек високо једнопотезно и двопотезно. Слова ц и ш имају мало улесно искошане и праве стубове и хоризонталну и праву подлицу, која мало прелази десни стуб. Од њеног завршетка надоле се спушта благо улесно дужна ноквица која се завршава савијутком улево. Остала слова су



Za *ʒ*/*ʒ*-veštnom dolazi -*ʒ*/*ʒ*- (uzajamnost 106/12, slučaj 190/1, najviše 456/9 itd.). Sreće se i slovo *h* (*h* ja, m. rod trgovinaz 26/16, uzajamnost 12a/19, kranjara 44a/16 itd.). Grafema *h* poterđuje se i u vrednosti *h* (koj 4a/14, koj god 4a/16, koj se 306/6 itd.).

U vrednosti *h* nalazi se i *h* (*h*atiti 316/16, uzetiti 44a/15 itd.).

Nema doslednosti u upotrebi *h* i *h*.

Za glas *u* na početku reči dolazi *u* (učini 606/1, uzimati 616/1, uzimati 77a/9 itd.), koje se poterđuje i u složenicama na početku druge reči (poučava 4a/14, 86/15, poučila 146/15, poučiti 306/9 itd.). U ostalim pozicijama reči pisar koristi nešto češće *u* od *u* (*u* račun 16/2, držititi 16/12, držati 2a/1 itd.); *u* vremenu 2a/16, suma 25a/16, osovku 96a/3 itd.).

Slovo *h* ima vrednost *h* (hošeti 4a/16, izreči 5a/12 itd.) i *h* (također 16/18, izaiše 8a/12, izaišiti 53a/5 itd.). U reči izreči, pored slova *h* (izreči 2a/13), javlja se i *h* (izreči 2a/14, 15). U slučajevima predložnik 86/10–11, predložnik 55a/14, predložnik 115a/18 spoj *ho* označen je sa *ha*, a u primeru ne našiti 51a/17 za spoj *ho* umesto *he* dolazi *h*. U primerima hošeti 48a/12, hošeti 148a/6 napisano je *h* umesto *h*.

Spoj *ho* napisan je sa *ha* (plašiti 189a/11, 191a/11, 23 itd.), a u jednom slučaju našeno je i *ha* (trešiti 1806/19).

Slovo *h*, osim u vrednosti *h*, ima vrednost *h* (u Makarskoj 16/17–18, kšitišiti 25a/17, mešiti 148a/7 itd.). U slučaju makarske 2a/8–9 napisano je *h*, a u primerima *h* račun 16/2, kšitišiti 1576/4 umesto *h* za *h* napisano je *h*.

Grafema *z* se ne upotrebljava. Javla se slovo *z* (dlog 162a/3, dlog 314a/10).

Slova *z* i *o* nalaze se u stranim rečima (ejemla 6a/19, ejemla 7a/9, ejemla 76/2 itd.; aritmetika 1a/2, 86/1, aritmetika 1446/7 itd.), a za *h* inu našeni primeri.

Slovo *h* javlja se u vrednosti *h* (fejrbarti 36/15, fejrbarti 25a/19, aštiti 256/5 itd.). U zapisnim pisaru u reči *h*ošiti slovo *h*šiti ima vrednost *h* (hšiti [1a/4], hšiti 220a/18).

Postoje leksički znaci, a od interpunkcijskih znakova dolaze: tačka, dve tačke, zapeta, tačka sa zapetom, upitnik i uplaste zagrade.

Jezik je srpski uz prisustvo ruskoslovenskih i slavenskih crta. Pored karakteristika koje odgovaraju savremenom srpskom književnom jeziku, postoje i dežalokatske odlike, tipične za vojvođansko govore, jezik sredine samog pisara Vasilija Đamjanovića, žitelja Som-

бора<sup>4</sup> и преписивача Саве Стефановића, учитеља у Модруцу, а житеља Чакова. У неким случајевима присутне су јединичке разлике између преписа и штампаног издања, као резултат омашке или намерне интервенције писара.<sup>5</sup>

Претежно је заступљен српски рефлекс некадашњих полуотласника, тј. *а* (дань 3а/20, в саставини 86/3, на послѣдкѣхъ 116/2–3, вѣнцѣхъ 204а/23 итд.). Јављају се и рускословенски рефлеси *е < њ* и *о < њ* (конѣхъ 846/1, на конѣхъ 1146/17, денѣхъ 1326/12, 18, 133а/2, 5,<sup>6</sup> по пришествѣю 1876/7, изшедшии 816/16–17 итд.; тогда 36/17, собрати 6а/4, состави 54а/4, 10, на послѣдкѣхъ 144а/10 итд.).

Слово *ы* (вредност *ы* у рускословенском код Срба и у српском језику) употребљана се по рускословенским правилима (первыи 161а/10, родовыхъ 178а/16, назывателеи 1816/2, цѣлый 1896/14 итд.). Долазе и *и* и *ї* уместо *ы* (назывателеи 586/9, 16, назывателеиъ 72а/2, вѣсти 81/3, родовыхъ 178а/8 итд.; вопросительный 386/11, 976/5, 996/2 итд.). Потврђују се и примери са *ы* уместо *и* (горнымъ 62а/7, вѣща 666/18, у себѣ 68а/8, ереднымъ 119а/18 итд.).

У Н јд. прилога *и* рода углавном се налази наставак *-и* уместо рускословенског *-ий/-ый* (последни 33а/14, ередни 33а/14, перны 93а/20 итд.), што одговара српском језику, као и изговору рускословенског *-ий* (*-ый*) код Срба.<sup>7</sup> Има примера и са настанком *-ий/-ий* (разбѣный 38а/9, етовный 466/15–16, великий 596/14 итд.).

Слово *ѣ* (вредност *је* у рускословенском, а *е* у српском језику)<sup>8</sup> писано је по етимологији (шѣлю 16/3, шѣре 16/19, раздѣлимъ 58а/20, на примѣр 726/13 итд.), али има и потврда са *е* уместо *ѣ* (мерѣиъ 16/11, вѣде 57а/6 итд.), као и са *ѣ* уместо *е* (з. л. јд. презента шѣлѣтъ. 156а/9, 196а/10, 1966/12 итд.).

<sup>4</sup> О језику штампаче Архиповића Василија Давидовића из 1767, са које је штампан овај препис, в.: Петер Хорети, *Лепота рукописа*, пронала Јасенин Гриваћ-Мејдор, Београд – Нови Сад 1999, 31–47.

<sup>5</sup> О јединички и другим разликама преписа у односу на оригинал види у овој књизи: Д. Грбић, *Архиповића Василија Давидовића из 1767. у кривој Саве Стефановића из 1790. године*.

<sup>6</sup> У штампаном издању је у сва четири случаја присутан српски рефлекс *о* (данѣ 211).

<sup>7</sup> Александар Миланковић, *Напомене о транскрипцији и кривојачком изговору сбирки српских писменица из XVIII и XIX века*, Зборник за филологију и лингвистику, XXII/2, Нови Сад 1979, 124–125.

<sup>8</sup> Транскрипција слова *ѣ* зависи од карактера језика текста, од контекста реченице у којој је реч и *ѣ* или *е* од саме речи, која својим обликом представља одлику рускословенског или српског народног језика в. Александар Миланковић, *О народном језику Јасенин Рајска*, Нови Сад 1964, 29–30; А. Миланковић, *Напомене о транскрипцији и кривојачком изговору сбирки српских писменица из XVIII и XIX века*, 99–107.

У случају нигди 86/11 потврђује се изјавом фонетског порекла, а присутни су и изјавом морфолошког порекла, и то у префиксу *пре-* (*привробо сава* 67а/14, *привробоћи* 1346/10, *привробовања* 150а/7–8, *привробовањ* 150а/9 итд.), у броју двома — *равана* 166/15 и облицима глагола VII врсте, са некадашњом *ј* или у инфинитивној основи (*идити* 106/16, 116/5, 27а/6, *идићеш* 346а/8–9 итд.), одлика говора шумадијско-војвођанског дијалекта.<sup>9</sup>

Уместо *дрема* среће се предлог *дрема(а)* (*прама њему* 256/18, *едно прама дрбгом* 132а/21, *прам' онога* 1986/5–6, *прама хеспана* 200а/5 итд.), који се јавља у говорима Срема.<sup>10</sup>

Рефлекс старог *а*, њ. већном је српски, тј. *е* (*петака* 2а/12, у *масоц* 36/15, *педесет* 46/17, *онети* 12а/2, *свази* 306/18 итд.). Среће се и рускословенско *ја*, *а* (*ја петак* 36/19, *препрудности* 316/11, *часте* 836/15, *више* 1156/12 итд.).

За вокално *р* употребљавала се *р* (*крети* 22а/3, 6, 10, *сребрне* 446/1, *унакр'етише* 53а/10, 164а/3, 1646/2, *привробо сава* 67а/14, *непрелима* 1076/14 итд.). Чешће се јавља спој *ер* (*терговаш* 25а/9, *свершеш* 31а/11, *четверти* 31а/16, *перва* 316/3, *верло* 516/12, 52а/17, 85а/8, *поверљаш* 68а/15, *држаш* 153а/3, *соверши* 162а/7, *умершега* 1736/15, *умершага* 174а/5, *умершагы* 174а/13, *перваго* 1746/19, *тергѣши* 171а/18 итд.). Према научној литератури у речима које представљају одлику српског језика вредност споја *ер* је *р*, а у онима карактеристичним за рускословенски је *р*.<sup>11</sup>

У складу са рускословенским језиком је група *ре* (*крети* 206/3, 216/5, 114а/2). Спој *ре* среће се исправно и у радном глаголском придеву *узрео* 172а/5. Исти облик јавља се и у оригиналу (стр. 276). Овај облик присутан је и у језику Емануила Јанковића и неких других српских писаца 18. и 19. века.<sup>12</sup>

Потврђује се и пример на *оброг* 636/16 у складу са руским језиком.

Предлог *през* је увек без секундарног *-е-* (*чрети* 12а/4, 206/14, 15 итд.).

У речима са вокалним *л* скоро увек је српски рефлекс *у* (*дваси* 26а/6, *длѣ* 155а/11, *длѣчак* 166а/19 итд.). Рускословенски рефлекс *о*

<sup>9</sup> Павле Илић, *Дијалектологија српскохрватског језика: увод и историјско карцење*, Нови Сад 1956, 68.

<sup>10</sup> Бернарде М. Навић, *Сремски говор*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XIV, Београд 1964, 361.

<sup>11</sup> А. Младеновић, *О пореклу језика Јована Рајића*, 30–31; А. Младеновић, *Напомене о дијалектологији и књижевном карактеру стварал српских писателина из XVII и XIX века*, 112–118.

<sup>12</sup> Петер Херинг, *Књижевни језик Емануила Јанковића*, Нови Сад 1983, 101.

javla se u primerima dolgo 1746/10, dolženā 180a/7, nedopolno 1536/16 itd.). U slučaju *dožanā* 155a/10 pisar je oštirkom napisao slovo *o* umesto *č* (u predlošku je *džānā* 247).

Grupa *oer*, karakteristična za ruskoslovenski jezik, potarđuje se dosta puta (*izmeždā* 316/11,13, *meždā* 456/5, *prezde* 13, *izbānānā* 125a/18 itd.). Sreće se i *ž* (*ne pžāno* 766/10, 1096/6).

Slovo *ш* u srpskim rečima je imalo vrednost *sh* (*nišā* ne *istāve* 20a/4, *šā* 20a/1, *voščē* 40a/17, *voščē* ne 44a/8 itd.). Ova grafična javla se i u rečima karakterističnim za ruskoslovenski jezik, u kojima njena glasovna vrednost nije uvek sasvim jasna. U tim rečima, kako se pretpostavla, mnogi Srbi su čitali *ш* na ruski način, tj. kao *sh* (*stovščē* 106/8, *slādnōshnā* 126/4–5, *voščē* 46a/4, *slādnōshnō* 816/6, u *slādnōshē* 125a/16 itd.).<sup>12</sup>

Kao rezultat starog jovanā javlaју se *h* i *h̄* karakteristični za srpski jezik (*izrešē* 126/11, *izbānānoh̄* 206/5, *h̄nāh̄* 2166/12 itd.; *prehē* 21a/13, *izmeždā* 53a/5, 586/10, u *prehāshnā* 59a/4 itd.).

Potarđuje se grupa *ch̄*, koja odgovara ruskoslovenskoј normi (čto 186/15, 17, 20a/19, 50a/14, *sh̄čto* 47a/15 itd.). U nekim slučajevima, kao što su čto 50a/14, *sh̄čto* 47a/15, *voščē* 806/14, pisar je odustupio od predloška, napisavši ruskoslovensko i rusko *ch̄*, umesto srpskog *sh̄* (-*sh̄*) kako je u štampanom izdanju (*izre* 71, *pre* 74, *voščē* 121). Sreće se i slučaj *sho* 206/1 naspram čto u štampanom izdanju.

Umesto *ch* redovno je srpski refleks *ch* (upotrebljavāo 16/18, *sh̄bāno* 206/1, *izhāno* 22a/8, *izhāno* 25a/8, *izhā* 131a/16 itd.).

Na mestu *sh̄/sh̄* uglavnom je prisutan srpski refleks *y/sh̄* (u *sh̄lom̄* 1a/16, u *sh̄dā* 6a/3, *sh̄vānā* 172a/7, *sh̄losh̄* 1886/24 itd.).

Ruskoslovenski prefiks *o-/os-* retko dolaze, a potarđuju se najčešće u reči *vošros* i izvedenicama od *ne* (*vošrositelni* 32a/2, *vošrositelno* 326/17, *vošros* 77a/1, *vošrositelā* 173a/8 itd.), kao i u rečima *voščto* 108a/17 i *voščmā* 138a/2.

Ruskoslovensko *vo-/vos-* javla se nekoliko puta (*voštozān* 316/14, *voštozānā* 456/2, *voštozānē* 836/18, *ne voštozānē* 144a/19, *voštozā* 1486/18–19). U ostalim slučajevima je srpski refleks *vo-* (*voštozā* (tj. *voštozā*) 496/13–14, *vošto* 836/7, *vošmā* 846/17 itd.).

Na mestu zamеничког *es-* je srpsko *se-* (*svāse* 36/8, *svāse* 306/14, *svā* se 306/17 itd.).

U zamеницима se sreće *sh̄*- (*sh̄* 134a/21, 150a/14, 314a/6 itd.), odlika starog srpskog језика, поред ruskoslovenskog *sh̄* (*sh̄* 3a/8).

<sup>12</sup> A. Милетић, *О средњем језику Јужна Србија*, 37–38; A. Милетић, *Материјал о правопису и правописном систему српског језика из XVIII и XIX века*, 107–113; П. Херинг, *Класични језик Епископа Јована*, 56.

Прилог *оу* долази и с покретним вокалом *-е* (виде 156/21).

Јављају се потврде са секундарним *х* испред иницијалног вокалног *р*, црта типична за банатске и српске говоре (хрѣнѣый 2066/16, хрѣнѣога 2066/21, хрѣнѣо 214а/2 итд.).<sup>14</sup>

Има више случајева без *х* (оѣне 1а/13, о артѣ 3а/12, артѣ 3а/13, оѣу 10а/7, вѣнѣдѣ ни 16а/3 итд.), што је одлика многих говора, међу којима и војвођанских.<sup>15</sup> Под утицајем народног говора наилази се и *е* уместо *х* (застѣпѣный 131а/13, застѣпѣамъ 131а/20, застѣпа 166а/3 итд.).<sup>16</sup>

Потврђује се дисимилација *лм > лл* (млогѣ 12а/17 итд.), што је присутно и у језику Доситеја Обрадовића.<sup>17</sup>

У Д и Л јд. именована ж. рода понегде ипостaje палатализирана ( у ... рѣкѣ 15а/3, у ... практикѣ 85а/7 итд.), што се налази у језику Захарје Орфелина и неких других српских писаца 18. века, а чиме се одликују и данашњи војвођански говори.<sup>18</sup> Потврђује се и исправно у ... рѣкѣ 15а/5 итд., као и по рускословенској норми у ... рѣкѣ 15а/7.

Постоје потврде за секундарно *о* у иницијалној позицији испред показне заменице *оѣдѣ*, по аналогiji са *омаѣ*, *омаѣ* (сѣномъ 116/13, 31а/1, сѣтиаъ 306/16, 1286/11, сѣтиама 1796/8 итд.), које се јавља и у језику Гаврила Стефановића Венцловића, Захарје Орфелина, Јована Рајића и других српских писаца, а карактеристика је и савремених војвођанских говора.<sup>19</sup>

У 3. л. мн. презента има примера са наставком *-у*, карактеристичним за шумадјиско-војвођанске говоре (имадѣ 126/16, 396/1–2, 486/1–2, 1786/5 итд.).<sup>20</sup>

Облик 3. л. јд. и мн. презента *шнѣлѣтъ* 156а/9, 196а/10, 1966/12, *шнѣлѣтъ* 1846/4, *шнѣлѣтъ* 196а/4 глагола *шнѣлѣтъ* (аналогijом

<sup>14</sup> Павле Илић, *О говорима Баната*, Јужнословенски филолог, XVIII, Београд 1949–50, 149; А. Младеновић, *О народном језику Јована Рајића*, 67.

<sup>15</sup> П. Илић, *Државнојезикологија*, 72; Иван Павловић, *Говор Гусѣвоваца у свјетлости банатског говора као целине*, Београд 1968, 143–144; П. Херцег, *Књижевни језик Емилијана Ђукочића*, 138–141.

<sup>16</sup> И. Поповић, *Говор Гусѣвоваца*, 143; П. Херцег, *Књижевни језик Емилијана Ђукочића*, 141–142.

<sup>17</sup> Милоша Сучевић, *Лезик у делима Доситеја Обрадовића*, Империј Српско православно велико гимназије ср. европачког за школу година 1913/1914, у Српским Карловцима, год. 62/1914, кн. 35, 13; уп. и: И. Поповић, *Говор Гусѣвоваца*, 154.

<sup>18</sup> П. Илић, *Државнојезикологија*, 72; Александар Младеновић, *Пролог проучавању Орфелиновог језика*, Зборник за филологију и лингвистику, III, Нови Сад 1960, 165.

<sup>19</sup> П. Илић, *Државнојезикологија*, 76; А. Младеновић, *Пролог проучавању Орфелиновог језика*, 156; А. Младеновић, *О народном језику Јована Рајића*, 59; П. Херцег, *Књижевни језик Емилијана Ђукочића*, 96.

<sup>20</sup> М. Сучевић, *Лезик у делима Доситеја Обрадовића*, 38; П. Илић, *Државнојезикологија*, 73; А. Младеновић, *Пролог проучавању Орфелиновог језика*, 170; А. Младеновић, *О народном језику Јована Рајића*, 117.

према старој глагољској форми (би)сѣмѣи), представљају специфичност и данашњих говора Банке, Срема и Мачве.<sup>21</sup>

Глагол *буѣи* среће се с основном *будѣи* (86/11, 106/13, 516/6, 536/6 итд.), одлика сремских говора.<sup>22</sup>

У тринем придеску уместо *-м-* долази *-и-* (упословата 12а/7, казата 16–17, написати 19а/9, показата 81а/1–2 итд.), а таквих примера има и у језику војвођанских писца 18. и 19. века (Јована Рајића, Доситеја Обрадовића, у новинама Стефана Новаковића и др.).<sup>23</sup>

Из народног говора је и предлог *брѣтѣ* 146/19, 78а/17 уместо *без*, који се појарђује у језику Доситеја Обрадовића и неких других старих српских писца, а карактеристичан и савремене војвођанске говоре.<sup>24</sup>

Заменица *околом* јавља се и са основном *окол-* (А мн. м. рода *опаке* 25а/3, И јд. м. рода *опакињѣ* 1746/12), одлика која се јавља и у језику старих војвођанских писца.<sup>25</sup>

Из народног говора су лексеми *омак*, *вомак*, с партикулом *к* (*омакѣ* 12а/8, 19а/8, 226/1 итд. и *вомакѣ* 1356/16, 1426/4, *ѡ вомакѣ* 1386/14).<sup>26</sup> У случају *омакѣ* 746/22 уместо *к* писар је ставио слово *г*.

У лексеми *ома* 81а/12, 926/1 присутно је упрошћавање сугласничке групе *дм* у *м* и наставка *х*,<sup>27</sup> а среће се и пример с групом *дм*, а без *х* на крају речи, тј. *одма* 2166/21, као у штампаном издању.

У случају *саде* 156/21 у прилогу је присутно покретно *-е*, за разлику од штампаног издања где је *саде* 24.

Појарђује се сажимљиве групе *-ио* у *-о* (*уже самѣ* 172а/3), особина која је у војвођанским говорима доследно спроведена, а код војвођанских писца била је доста ретка.<sup>28</sup>

У области морфологије већином долазе облици из српског народног језика, при чему се у неким категоријама користе само ови облици, а у неким су, поред српских, и рускословенске или ретко само рускословенске форме. На пример, само као у српском језику долазе: Л јд. именница м. и ср. рода са наставком *-у* (*иа вренѣну* 3а/16, *иа ... месту* 306/13, *иа кошти* 141а/7, у *почети* 145а/2, у *бечи* 1966/14 итд.), Г јд. именница ж.

<sup>21</sup> П. Херцга, *Књижевни језик Емилијана Јанковића*, 90.

<sup>22</sup> В. Николић, *Сремски говор*, 339.

<sup>23</sup> А. Младеновић, *О народном језику Јована Рајића*, 123; П. Херцга, *Књижевни језик Емилијана Јанковића*, 246–247.

<sup>24</sup> А. Младеновић, *Државни друштвоу Сремскојим језиком*, 162; В. Попковић, *Говор Гасподинца*, 158, 212.

<sup>25</sup> А. Младеновић, *О народном језику Јована Рајића*, 110; А. Младеновић, *Државни друштвоу Сремскојим језиком*, 169.

<sup>26</sup> П. Херцга, *Књижевни језик Емилијана Јанковића*, поглавје, 152.

<sup>27</sup> Облик *ома* среће се и у језику Емилијана Јанковића и неких других старих српских писца (в. П. Херцга, *Књижевни језик Емилијана Јанковића*, 133).

<sup>28</sup> П. Илић, *Државнојим језиком*, 72; П. Херцга, *Књижевни језик Емилијана Јанковића*, 103.

рода на -а промене с наставком -е (*нѣле* 436/13, *ползе* 44а/4, *кошнице* 44а/15, *ѿ десно рѣке* 1376/2–3, *код' лѣво рѣке* 141а/6–7, *ове арифметике* 1446/7 итд.). И јд. именница ж. рода -а промене с наставком -ан (соном *точкомъ* 116/13, *съ погодѣномъ* 1926/3 итд.). И јд. ж. рода слогене придесне промене с наставком -ан (съ *ономъ* *валомъ* 56а/4, *съ едномъ* *вощиномъ* 1616/1 итд.). I. л. јд. презента или простог будућег времена на -и (*велишь* 16а/9, *занишеть* 16а/11, *забележишь* 16а/12, *зачиномъ* 16а/13 итд.). I. л. мн. презента на -мо (*хосанемо* 1946/20).

У Д и Л јд. именница ж. рода на -а само у по једном случају запаков је рускословенски наставак (Д *къ лѣвой рѣке* 1326/9, Л у *рѣцѣ* 15а/7), а остали примери имају српски наставак -и (Д *къ десной рѣци* 32а/2, *калфи* 187а/18 итд., Л *ѿ рѣци* 3а/12, у *рѣци* 15а/20, у ... *тежнѣи* 256/13 итд.).

Најчешћи рускословенски облици су Г мн. именница м. рода с наставком -ои (*мероиъ* 16/11, *талоиъ* 606/14, *талиро[в]* 110а/14, *вопросоиъ* 1306/16), поред срп. *талова* 1086/10, *комада* 1126/13, *талира* 169а/22, *дѣлата* 182а/19 итд.) и 3. л. јд. и мн. презента или простог будућег времена с наставком -ѣ (*покажетъ* 1616/12, *изволаютъ* 152а/5, *радитъ* 152а/10, *встребѣтъ* 132а/15, *должантъ* 156а/16 итд.), поред српских облика без наставка (*стои* 556/17, *остане* 206/1, *должан* 2016/15, *дереже* 2186/21 итд.). По рускословенској норми су и: Г мн. именница м. рода без наставка (*солдати* 178а/8, 13, *человѣки* 156а/8 итд.), Г мн. м. рода с наставком -ѣ (*металѣи* 316/14, *днѣи* 1296/16, 17, *мѣснѣи* 1296/9, 11, *мѣснѣи* 1296/13, *людеи* 314а/16), Г мн. именница ж. рода без наставка (*милѣ* 1486/20, *мер* 1496/20, *елѣтъ* 1626/16 итд.).

Јавља се доста примера именница м. и ж. рода с наставком -и у Г мн., посебно именница које означавају мере, што је карактеристика говора у Војводини и северној Србији (*марки* 25а/18–19, *клофтери* 160а/20, *талони* 179а/22 итд.).<sup>20</sup> Из народног говора је и наставак -их у Г мн. именница м. и ж. рода, за који се сматра да је настао по аналогији с Г мн. придева где је крајњи сугласник *х* (*кодъ* *форнтахъ* 1206/11–12, *чвѣмсаѣлахъ* 1556/15, *конихъ* 163а/5, *вощиѣлахъ* 166а/21–22 итд.).<sup>21</sup> У Г мн. ж. рода среће се и наставак -у (*четиридесетъ* и *петъ* *хлѣваѣ* 56/12–13).

У И и Л мн. именница и придева м. и ср. рода више пута долази -и, које одговара Војводици (И *съ петаци* 446/17, *съ коѣи расаци* 496/13, у *марши* 1946/16 итд., Л у *они перети* 156/8, у *новци* 32а/14, *съ марши* 1946/2 итд.).<sup>22</sup>

<sup>20</sup> Н. Попковић, *Говор Галицијанаца*, 172; Б. Никодић, *Српски говор*, 336–337.

<sup>21</sup> Вук Караџић, *Службени српскохрватски правописни рѣчник*, т. 3, Београд 1896, 9; Нерта Кала, *Државна Академија Српскохрватског језика и Писмота*, Сарајево 1970, 108.

<sup>22</sup> Н. Попковић, *Говор Галицијанаца*, 180–181; Б. Никодић, *Српски говор*, 337–338, 343–344; П. Ниш, *О говоруима Београда*, 149–150.

У 3. л. мн. глагола седме врсте је наставак -у уместо -е (дерзку 13а/1).<sup>22</sup>

Петарђује се инфинитивна основа -иати- у презенту и од ње изведеним глаголским облицима, што је одлика говора Срема и Банос (избавишавоши 206/5, умовашавојући 63а/3–4, илзаскива 131а/18 итд.).<sup>23</sup>

Иањају се и речи са комбинацијом рускословенских и српских народних црта (случило се 1206/11, похвати 138а/5, подвалоно 1336/16, елѣчана се 1806/23 итд.). Има и русизма можда быти 172а/1, солдаты 178а/8, весма 192а/2 итд.

### *Садржај*

[2а, насловна страна]: **Новая / Сербская / Арифметика / Или / Простое наставление къ хѣсанѣ, иль разнымъ книгѣ / Собранно, Новымъ шрифтѣры Кратчайшимъ образомъ / изяснено, и к употреблению Сербскихъ учащихся многио издано / ѿ / Василія Дамановича. / у Мадану, / На лѣто 179—го.**

[26–36]: Предсловоје до читателя.

У штампаном издању следи *Садржај*, који овде изостављамо.<sup>24</sup>

1а–16/14: **Новымъ Сербскимъ / Арифметикимъ / Часть первая. / Содержащая / Петъ шпециесъ Арифметическихъ, и регуле дистри / съ цѣлымъ и разбиеннымъ ракамъ(омъ). / Глава первая. / О именованіи (!) Цифрахъ Броѣнно и разнымъ Знаменіяхъ...**

16/15–36/17: **Глава вторая / ѿ разположеніи и важности пол/новъ различныхъ, кои се у Макар/ской Земли употребиваю: Такоđer / мѣре: тежине разнымъ стваря, / и времена Годшнихъ.**

36/18–306: **Глава третья. / ѿ шитыхъ шпециесъ, кой есу / фундаментомъ влнги [основаніемъ] / Арифметике, и без койхъ никаква хесана учивити не можно.**

31а–43а/8: **Глава четвертая. / Регѣла дистри ѿ цѣломъ / ракаму.**

43а/9–70а/8: **Глава пята. / Изясненіе о разбиенномъ / Ракаму, и в немъ петь / шпециесамъ.**

70а/9–826/13: **Глава шестая. / Регѣла дистри съ разбиеннымъ / раканомъ.**

<sup>22</sup> П. Шваб, *О именованіи Бельшио*, 152; Б. Николаѣв, *Сремски говор*, 349.

<sup>23</sup> И. Поповић, *Говор Голубовицана*, 201–202; Б. Николаѣв, *Сремски говор*, 356.

<sup>24</sup> О још неким разлицима у садржају и авторитету текста овог прелима према оригиналу и. у овој књизи: Д. Трѣбић, *Арифметика Василія Дамановича из 1767. у штампану Сана Сибирсканаго из 1790. године*.

826/14–1406: Часть Вторая. / Регули дистри / У разбѣномъ и  
цѣломъ рахану / Глава первая. / У настоящей главы изъясняется /  
Како чрезъ нѣско наука сваяхъ сремилъ / регуле дистри...

141a–150a/10: Глава Вторая. / Регула пропороцій.

150/11–159a: Глава трета / Регула Конверса.

159b–1666/13: Глава четвѣрта] / Регула квантита.

1666/19–2136/16: Пятая часть. / Регула Сошѣтатисъ. / То есть  
регула ортанка.

2136/11–220a: Глава шестаа. / Регула Алитаѣонисъ.

Према штампаном примерку недостаје страна 220a.

220b: Страна је пратна.

### Забљски

На предњој страни првог конзумерсаног празног листа запис писара  
(писмо црвена ћирилица и грађанска штампана и писана ћирилица,  
настало врхо): *Сѣа книжца галголама / Арѣметика / есть кни Савла  
Стефановичъ / Магѣстера Модоника / Списано у лѣту 1790 / сербская  
Арѣ:*

Испод тога истом руком, курсивом и истим настолом: *Не мнѣ во  
Зерехъ быти / спасшихся во Миса[ан]/шихъ погубившихъ /  
Златоуста / беседа.*

На крају предговора, л. [36], писар је записао: *У сѣмбарѣ на 29 Маја  
1765 Года / ѡ писавѣ Даминовича у ован Мѣсцѣ и лѣто изъяснено есть,  
и употребовати даи / у Модону изъ ове арѣметике штампане то есть,  
щѣе писавѣ Даминовичъ, / издаде на нѣ почео самъ и писати Савла /  
Стефановичъ у 26 Априлѣи на лѣто / 1790 =ча.*

На л. 220a, испод завршетка књиге, налази се запис писара, написан  
писаном грађанском ћирилицом и врхом настолом, као што је и текст:  
*Написавъ сво Арѣметикѣ / Савла Стефановичъ, Магѣстеръ /  
Модоникѣ, Житель Чакочевѣи / у 12 Јулѣи на лѣто 790 / у Модону.*

На полефини другог празног листа на крају књиге курсивом, врхом  
настолом, могуће руком самог писара, записано је: *Начертанѣ /  
Памѣтствиванѣ ради / то есть 1797, 28 Јуни / написан се во полѣсъ  
Греждѣ / зрѣла тогѣ ради болшакѣ / ради вѣрствѣи напис[ан] / 28 Јуни /  
1797=ча Года.*

### *Исторјајабљ мџабџ*

Књига је купљена од „Осмољетка“ из Кумана, а у инвентар Библиотеке Матице српске заведена је 8. октобра 1932. године.

### ЛИТЕРАТУРА

1. Иванка Веселић, *Српске ћирилице рукописне мџабџ XVIII века у Библиотеци Матице српске, Ј Дабраре, Годинак Библиотеке Матице српске за годину 1979, IV, Нови Сад 1981, 64–65 (бр. 20).*

2. Александар Николић, *Прва српска арабијска мџабџ, Зборник Матице српске за друштвене науке, 83, Нови Сад 1987, 152.*

РУКОВОДСТВО К СЛАВЕНСТВЕЈ ГРАМАТИЦЕ  
СТЕФАНА ВУЈАНОВСКОГ

XVIII век, око 1795/1805. године

Хартија, настало мрко, [1], 151, [1] л. Величина листова је 210 x 160–164 мм, текста 162–175 x 105–125, а број редова на пуној страни 22–28. Испод последњег реда скоро на свакој страни постоји куштода. На насловној страни (л. 1а) налази се наслов књиге. Речено је још и да је књигу написао Стефан Вујановски<sup>1</sup> „управитељ наука“, као то и да је она одобрена и издата у Бечу, у штампарији Јосифа Курибека 1785. године (подаци о штампару, месту и години штампања наведени су при дну стране, као компресум). Штампано издање није сачувано, па се јављају различите претпоставке о томе да ли је књига уопште и објављена, а осим овог рукописа, из приближно истог времена познат је још један препис

---

<sup>1</sup> Стефан Вујановски (Брђани, Банат, око 1743 – Сремски Карловци, 1825), учитељ и педагог, био је ученик Јована Рајчића у Сремским Карловцима, а затим је филозофију у Шопроњу и право у Бечу. Основно је „морални течај“ код Јохана Игнација фон Фелбгера 1777. у Бечу, радио је као учитељ у Вуковару, а касније је и сам организовао „морални течајеве“ за образовање учитеља за српске основне школе. Био је директор српских школа у Осјеку. Његова *Руководство к славенстији/граматици* представља први потпуни преручник из граматике славенског (православенског) језика Срба. Систавно га је између 1779. и 1785. на основу немачког преручника Ј. Фелбгера, *Грамматик* Мелетија Сметрицког (резовског изд. из 1771. и резовско Павла Ненадовића из 1795) и трајачког *Лекциона* Фједора Поликарпова (Москва 1764), а аутор је и других славенских уџбеника и преручника. Претпоставља се да је *Руководство* било штампано 1785, али у малом броју примерака, па није сачувано. Рукопис Библиотеке Матице српске један је од два позната преписа (к. о. томе и фототу 2).

тог дела.<sup>2</sup> Један писар, Василије Крстић,<sup>3</sup> који је пренео књигу у Руму. На предњој страни предњег корициног листа мастиљавом оловком постоји потпис Василија Крстића, испод којег је он записао и 1785. годину (в. оследак Записак).

Према воденим знацима претисак је настао 1795/1805. године. Водени знак: 1) *Грб са круном, лавовским рабама, ланом и додвојеним G&J Heller*, врло слично МСПЦ 14 (С 174) из 1785/95, Ајндер 1501 из 1780. и БСП 323 из 1785/95, а слична варијанта РР II 32 из 1790. године. 2) *Мали швајцарски Грб са круном, лавовским рабама, ланом, додвојеним ALLEN BERG*, иницијалом *IS* и конфирмацијом – *круна са иницијалом АВ*, врло слично БСП 323 из 1795/1805, МСПЦ 14 (С 1080) из 1785/95. и Ајндер1226 из 1810.

<sup>2</sup> Бошко Петровић Желски познате два претиска овог Грмацијева са истим насловом, при чему истине да у једном од њих нема назнака да је књига штампана у Бечу. Тај примерак одржао знаме о томе да је књигу пренео Димитрије Смикујевић, који је уочи траматике код Василија Крстића, пароха новоруског, 15. марта 1788. године. Бошко Петровић претставља да је Грмацијева Бујановског била 1785. штампана, али у мало примерака, па је могла да задвојила неке потребе, те је превезивана. Како истине, то је нашло и Аврама Мркоњића да изда своју Грмацију 1794. Б. Петровић је упоредио обе траматике и уочио на неке сличности и разлике измучивши да је „Мркоњићева траматика протрпава и сарађује траматика Бујановског“ (в. Бошко Петровић, *Во описе српске енциклопедије*, Ср. Карловица 1913, 27–29, бр. 34). Са овом тврдњом није се сложио Димитрије Рударин и у вези с том је записао: „Бујановско је написало своју траматку 1779 ... и Мркоњићевин је први пут штампана 1794, а постоје је по њој прелатини 1774.“ (Д. Рударин, *Во описе српске енциклопедије од др. Бошко Петровића*, Српски Карловица 1913 (д. н.: Беошко издање), 9). Податак о години nastanka траматике Бујановског (1779) Рударин је навео према П. Ј. Шафаркују (в. Pavel Josef Safarik, *Geschichte der serbischen Literatur*, Prag 1868, 368).

<sup>3</sup> Према дуготрцу и палеографском карактеристичном рукопису са пуно вероватноће претставља се да је писар Василије Крстић Ђ. Нивана Васелићев, *Српске Врховне рукописне збирке ДИИИ ома у Библиотеци Матице српске (Д): Новијерава*, Годишњак Библиотеке Матице српске за 1981. годину, кн. 6, Нови Сад 1983, 121–122 (бр. 47). Василије Крстић (Путњина, 1749 – Рума, 1818), свештеник, педагог и преводилац. Познавао је гимназију у Руми, основану 1770, где су се по руским узорима учили латинско, часоско, француско и немачко језиком, историјско, географијско, као и дела Теофила Прологовина, Голицина 1778. додвојена му је Парохија Св. Никола у Руми, а 1788. пренио је и Парохију Св. Василија у Руми. Био је директор и наставник у руској гимназији. Са штампаријом те школе 1787, у својој књижи подучавао је ученике богословским наукама и траматиком. На основу пореднице Библијске Василија Крстића постоји 27 његових претисака, од којих се до сада данас налази у Библиотеци Матице српске. У серији *Парохије рукописне збирке Библиотеке Матице српске* до сада су објављени отписи овог рукописа Василија Крстића. У кн. 12, *Дубочина*, Нови Сад 2007, под бр. 98–100, описани су рукописи са сигнатуром РР II 65, РР III 26 и РР III 27, а у кн. 16, *Библијско-владичанска*, Нови Сад 2014, под бр. 122, 124–127, даги су описи рукописа са сигнатурама РР II 18, РР II 42, РР II 43, РР II 44, РР II 46. Сви рукописи су дошли у Библијскоку Матице српске 1948. године куповином од Јана Вујића, војводе Библијског из Сента. О Василију Крстићу и његовим рукописима в. и рад: Душана Грбић и Катина Шоковић, *Василије Крстић (1749–1818) – свештеник, педагог и преводилац*, *Врховне рукописне збирке Библиотеке Матице српске*, кн. 12, *Дубочина*, Нови Сад 2007, 115–121.

3) *Самон шми Грба са круном, ловачки ројом, без знона и са бојџином* *ALG BRIN* (иницијално *A* записано је у виду монограма), слична варијанта Ајвлар 1554 из 1792. године.

Рукопис садржи 19 нумерисаних свештница. Са. 2–3, 5–6, 8–9, 11–19 имају по 8 л. (у св. 5 и 19 последњи лист је празан). Св. 1 и 4 су са по 6 л. (први л. св. 1 је празан, додат лепљеном). У св. 7 је 9 л. Првобитно је ода било 8 л., а потом је накнадно додат још један лист, који је сада б. у свештници. На том листу је исти писар са извесним изменама поновно текст с претходног листа (в. *Садржај*). Додати лист је волантан, а трогови лепљена су видљиви. У св. 10 је 12 листова.

Свештнице 4 и 5 (тј. л. 22–35) с текстом *По алфавију кочерџије*, убачене су између л. 21а и 36а, те се због тога континуитет текста прекида на л. 21а, а наставља на л. 36а (в. *Садржај*). Писар ових свештница је исти као и осталог дела рукописа, али је хартија мало блеђа (настало је мрља).

Листови књиге немају оригиналну фолјацију, постоји само новија нумерација рађена оловком, која тече од првог до последњег листа с текстом, тј. од 1 до 151. Листови су цели, само имају мрље од влаге и разливеног мастила.

На л. 46а и 53а наклепан је по комад хартије са исправком текста.

Повез чине картонске корице обложене шареном хартијом (боје овер, светлоружа и зелена). Делумично су оштећени углови корица. На хрсту са три ребра је мрља кожа, местимично истрвена и са неколико рупица од црвоточина.

Украса нема. Између неких одељака повучене су по две хоризонталне праве паралелне линије, које су слевни мало међусобно размакнуте. На страницама додатих листова св. 4 и 5 текст је уокварен оловком. Он је ту исписан у два ступца, који су међусобно одвојени двема вертикалним и правим паралелним линијама, повученим оловком од горе до доле линије оквир.

Наслови су исписани писаним и брзописним словима.

Писмо књиге је ситан курава уз присуство и брзописних облика. Рукопис је леп, слова су по величини доста уједначена и већином су међусобно повезана. Од малих слова у врсти која се потирују у два или више облика истичу се: *ђ* (писано и ређе брзописно положено које карактеристично српски брзопис), *г* (писано са цртом и писано без црте руског типа), *д* (писано, које у горњем делу чини слово *а*, а у доњем је искошен и прав стуб који се ређе савија улево па удесно, образујући уску петљу и курзивно као обрнута лула, чији се доњи крај савија улево па удесно и прелази у највише лучну линију, која прелази са десне стране луле, спушта се наниже, па се савија унутра, те се у доњем делу слова образују две петље, по једна са сваке стране луле и брзописно са дугим вожницама, карактеристично и за полуустав), *е* (писано, брзописно грчког типа и обло

слично полууставном), ж (najčешće kao gužvica i ređe pisano), и ( углавном писано као савремено и ређе као курзивно и), т (брзописно треного и брзописно високо као обрнута лула), љ и њ (мала брзописна и висока, чешића са почетком везном цртом него без ње), љ (високо једнопотезно и двопотезно), и (писано као савремено руско или руско брзописно високо). Слово з је као број 3 и углавном је мало веће од осталих. Обично је везном цртом спојено са претходним словом, а у доњем делу често има петљу, чија горња линија прелази са десне стране лука и спаја се с наредним словом. Слово к је курзивно, са одвојеном мало улесом угнутом страном. Слова ш и џ су као као курзивно латиничко ш, подучено на доњу. У доњем делу и ш и џ са унутрашње стране слова је петља, чија горња линија прелази са десне стране и везује се с наредним словом. Слово њ је курзивно руског типа, а чини га леви стуб и бојна удесно испупчена лучна линија, која полази од средине стуба или изнад или испод тога, а нагоре се завршава мало изнад доње линије нила, при чему се савија унутра, те се у доњем делу са унутрашње стране образује петља, чија горња линија често прелази са десне стране слова и везује се за наредно слово. Остала слова су углавном писана или су на прелазу брзописа ка курзиву.

Упадљиву карактеристику рукописа чини сполј брзописног једностраног т и слова р. Стуб т се продужава испод линије реда и савијајући се улесом на удесно, допире близу горње ивице наредног нила. Стуб брзописног р, који је јаче искошен и благо удесно лучан, спуштајући се наниже, сече стуб т на доњој ивици нила и прелази са његове леве стране, а својим завршетком додирује доњи крај т или се везује за њега мало изнад тога (у доњем међупростору та два слова образују петљу).

Велика слова су углавном писана, слична савременим. Долазе не само на тачке, већ и ван те позиције, на почетку многих речи, без посебних правила.

Правопис је рускословенски и у складу је с правилима која се износе у овом *Руководству*. *Дрвои* се употребљавају углавном на крају речи. У доста случајева тешко је разликовати тавко и дебело *др*, пошто је стуб слова повезан својинцом са претходним словом. Среће се и *ддрвои*.

Иницијална група *ја* писана је са *ѡ*- (*ѡже* 26/10, *ѡнѡ* 36/24, *ѡсна* 7а/14 итд.) и *ѡ*- у речи која *означила јесме* (*ѡвѡка* 6а/5, 8, по *ѡвѡѡ* 146/18 итд.), што је по норми. У поствокалској позицији за савезицу *ја* ваљки се *-и* (*правилини* 2а/13, *второи* 4а/16 итд.) и *-а* у речима несловенског порекла (*ѡвѡсоѡѡ* 9а/13, *варѡ* 11а/23, *проѡвѡ* 136/25 итд.). Иза сугласника (*осѡи* иза *ж*, *ч*, *ш*, *щ*) у вредности *ѡ* потврђује се *ѡ* (*пѡтѡ* 2а/4, *славѡвѡѡѡ* 7а/7, *ѡѡхѡдѡитѡ* 106/1 итд.). По рускословенској норми иза *ж*, *ч*, *ш*, *щ* долази *ѡ* (*ѡѡвѡрѡжѡтѡ* 2а/4, *начѡлѡнѡѡѡ* 2а/18, *тѡѡдѡитѡ* 1056/13, *не ѡрѡѡѡ* 124а/21 итд.).



Слово **ы** (вредност **и** у рускословенском код Срба и у српском језику) употребљавала се по рускословенским правилима (**и** *общество* 13а/15, *слышать* 13а/26, *нытъ* 17а/19 итд.). Понегде је записано **ы** уместо **и** (**и** *я* *сладкошномъ образомъ* 149б/18, поред *сладкошномъ образомъ* 150а/25, **Г** *мн. ср. рода гласанномъ писмемъ* 2а/20).

Слово **ѣ** (вредност **је** у рускословенском) писано је најчешће по етимологији (*предѣла* 2б/18, *во обществоѣ* 2б/19, *раздѣленіе* 2б/22, *вѣдѣти* 6а/4 итд.). У тексту *По алфавиту поворѣианіе*, поред речи *сѣкура*, јавља се и *сикора* 31а/17, као алтернатива из народног језика, с икавским рефлексом *јаѣа*.<sup>4</sup>

Рефлекси старог **ѧ**, **ѡ** су рускословенски **ѡ**, **ѧ** (*имѡ* 3а/17, *обдержатея* 6а/12, *сидѡвати* 6а/20, *князь* 7б/22, *въ началѣ* 7б/26, *жѡтъ* 54а/11 итд.).

Постоје рускословенске групе **ѣр** (*начертаніе* 2б/24, *четвертый* 4а/2, *твердымъ* 9а/11 итд.), **ѣр** (*ворчѡ* 2б/б итд.), **ре** (*гречески* 24б/2, **з**, *кресть* 142а/13 итд.), **ре** (*кровѡ* 9б/3, 18а/14, *сокровѡ* 115а/19 итд.).

Предлог *чрез* је увек без секундарног **-е** (*чрезѡ* 7б/2 итд.).

На месту традиционалне групе **чр-** потарђује се секундарно **-е-**, **чј-**, **чр-** (*черкванца* 22б/5, *чернець* 25б/21, *черѡ* 26а/16 итд.), а доказе и примери са **чр-** (*чрѡѣ* 127б/8 итд.).

У речима с вокалним **а** сређу се рускословенски рефлекс **ѡ** (*плѡтъ* 18а/14, 15 итд.), **ѡѡ** (*жѡлъ* 24б/15), **ѡѡ** (*дѡтъ* 9а/1, *наполнѡ* 9а/1, *ѡвнѡ* 24б/7 итд.).

Поред рускословенске групе **жѡ** (*жѡѣѣ* 108а/24, такође 53а/27–28 итд.), јавља се и руско **ж** (*жѡѡ* 13б/20).

Гласовна група *мѡѡ* долази на месту старословенског *мѡѡ* (*сѡшествѡствѡнѡ* 2б/23, *ѡбществоѣ* 3б/5, *хошеѡ* 6а/4 итд.).

Нема одступања у погледу присуства групе *мѡѡ-* (*жѡѡѡ* 20б/18, *ѡѡ* 3б/1 итд.).

Неименовано је **-ѡ**, карактеристично за рускословенски и руски језик (*смыслѡ* 11а/9, *зѡтъ* 89б/1, *ѡвѡ* 40а/14 итд.).

Потарђују се предлози **ѡ**, **ѡѡ** (*въ чтеѡѡ* 11б/19, *во ѡвѡѡ* 11б/20, *во ѡбществоѣ* 118б/24 итд.). На месту номиналног **ѡѡ-** јављају се такође рускословенски префикси **ѡ-**, **ѡѡ-** (*вѡстѡпленіе* 2б/15, *ѡѡѡѡ* 11б/21, *ѡ* *вопросителномъ* 3б/1 итд.). Уместо **ѡѡѡ-**/**ѡѡѡ-** налази се рускословенско **ѡѡѡ-**/**ѡѡѡ-** (*ѡѡѡгласѡ* 6б/7, *ѡѡѡшеніе* 6б/7–8, *ѡѡѡѡѡ* 11б/15 итд.), али и **ѡѡ-** (*ѡѡѡѡѡ* 40а/20 итд.). Заменено **ѡѡ-** се чува (*ѡѡѡѡ* 6а/8, *ѡѡѡ* 10б/26 итд.).

<sup>4</sup> Павле Шибѡ, *Државнописанца српскохрватског језика: увод и ѡбшћѡствѡ*, Нови Сад 1956, 69.

У области морфологије рускословенска норма представљена у овом *Руководству* се поштује.

У оделуку *По алфавиту напечатанаје*, где су наведене исте речи са различитим значењем, као алтернативни облици јављају се и *просвѣтлародне* речи, односно речи из српског народног језика: *песница* 23а/20, *мѣчъ* 24б/15, *дѣкати* 25а/21, *франшии* 31а/14 итд.

### *Садржај*

Iа (наслов): *Руководство / къ славенскѣи / грамматицѣ / во употребиеніи / Народныхъ училищъ / въ / кесаро-королевскихъ державнахъ / / списано / Стефаномъ Віиновскимъ / Наѣтъ / управителемъ / ѿдѣлення, Правительствѣиныхъ / въ / Виѣнѣ. / издано тѣмъ / Благор. Г. Кѣрибскъ, 1785=а.*<sup>3</sup>

2а–5б: *Оглавленіи / ръководства / къ славенскѣи грамматицѣ. / Въ славенской грамматицѣ содержатся части пять.*

6а–6б: *Руководство / къ / славенскѣи Грамматицѣ. / Предѣлавленіи.*

7а–13б/4: I. Часть / ѿ / Правослагаваніи или Орѣсѣи. / Здѣ представилъиенъ трѣи.

13б/5–14б/19: II. Часть / ѿ / Гласовѣареніи или Прѣсѣди.

14б/20–36б/2: III. Часть. / ѿ / Правислѣаваніи или Орѣографиѣи / Сѣредѣленіи... Текст се прѣкида на л. 21б код речи: ...маже Пилатъ вопрошаѣше, а наставак је на л. 36а: (вопроса)ше Хрѣста, что есть истина... До прѣкида долази јер су између тих листова уметнуте две свѣтлице, односно л. 22–35. На л. 22–34 исписан је текст у два ступца *По алфавитѣ Начертаніи / Реченіи оныхъ, маже къ припоменѣи подобнаѣи / гласъ, новъ знаменованіи великое различіе имѣѣтъ, тѣмаже и въ писани по многу размѣшѣють* (текст тече од слова А до В), а л. 35 је празан.

36б/3–114б: IV. Часть / ѿ / ѿдѣловислѣаваніи или Етѣмовисѣи. Садрок: *Вѣдѣлсаніи...* (36б/6–37б/2);

Глава Перваа. / ѿ / Скланненіихъ частехъ слова (37б/3–110а/19). На л. 48а,б налази се текст под насловом: *б) Призмѣри на четыри знаменіи*. У прѣпису тог текста начињене су грешке, те је иа л. 48

<sup>3</sup> Према Јосифу Добровском (1783–1829) Бујановски је спремио за штампу грамматику пре 1786, а она је остала у рукопису, а била је велика опораца граматике Аврама Мразовића *Руководство к славенскѣи грамматицѣ*, Бел 1794 /в. Josef Dobrovský, *Beiträge zur Kunde Slavischer Sprache* (1822) *vertritt: diese zum ersten Malen, Sechste Auflage zum Grand, aus dem Deutschen übersetzt von Ladislav Jiráek Slavica in libro sacris editae: cum tabulis aet. textis quatuor, Vindobonae 1822, 720'.*

лепљеном додат лист 49 (он је сада волитан) са исправком наслова и изменама и допунама текста (писар је исти, мастило је мрко, али мало другачије од претходног). Изменjeni наслов на додатом листу гласи: **Примери на седмь знаменѣи...**

**Глава вторая / ѿ нескланяемыхъ частейъ слова** (110а/20–114б).

115а–151б: **Часть V. / ѿ сочиненѣи или свитаѣиѣ.** Садрок:

**Входъ...** (115а/3–115б/3);

**Глава Первая. / ѿ сочиненѣи скланяемыхъ частейъ слова** (115б/4–138б/11);

**Глава вторая / ѿ сочиненѣи нескланяемыхъ частейъ слова** (138б/12–151б).

### *Забелѣ*

У горњем делу хрста налази се маркшица беле боје, оштећена на крајевима, на којој је мрким мастилом уписан број 277.<sup>6</sup>

На предној страни предњег коричног листа оловком: 81 г.<sup>7</sup>

На истој страни мастиљавом оловком остављен је потпис: **ВКретиѣ.** (= Василије Кретиѣ).<sup>8</sup>

Испод тога истом оловком написана је година: 1788.<sup>9</sup>

### *Копировањѣи љубѣ*

Рукопис је купљен од Јосе Вујића из Сента, а у инвентар Библиотеке Матице српске заведен је 2. октобра 1948. године.

<sup>6</sup> Маркшица беле боје са уписаним бројевима 266, 28, 29 јављају се на хрсту рукописних књига Василија Кретиѣ са сигнатурама РР II 42, РР II 43, РР II 44, описаних у серији *Литературно-рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, кн. 16 (бр. 124–126).

<sup>7</sup> На првом приликом или коричном листу истом руком и оловком написане су и године 61, 73, 74 и 70 у рукописима Василија Кретиѣ са сигнатурама РР II 10 (из око 1780/1800. год. (61 г.), РР II 43 из 1787. год. (73 г.), РР II 44 из 1780/1800. год. (74 г.) и РР II 46 из 1780/1800. год. (70 г.)) – в. *Литературно-рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, кн. 16, бр. 122, 125–127.

<sup>8</sup> Истом мастиљавом оловком Василије Кретиѣ је оставио свој монограм **ВК** у рукописима са сигнатурама РР II 10, РР II 42 и РР II 46, описаних у серији *Литературно-рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, кн. 16, бр. 122, 124 и 127.

<sup>9</sup> Истом мастиљавом оловком написана је и година 1780. у рукопису Василија Кретиѣ *Двокошарице уочије или Спервичиноја хришћанскоја вѣдѣсловаца Матѣиѣи Лепана* из 1780. са сигнатуром РР II 42 у серији *Литературно-рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, кн. 16, бр. 124.

## ЛИТЕРАТУРА

1. Josef Dobrovský, *Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris : quae quae apud Russos, Serbos atqueque ritus Graecae, tum apud Dalmatas glagolitas ritus Latini Slavos in libris sacris obtinet: cum tabulis aeri incisae quatuor*, Vindobonae 1822, 720.
2. Pavel Josef Šafárik, *Geschichte der serbischen Literatur*, Prag 1865, 368.
3. Бошко Петровић, *Из сѣвере српске књижевности*, Ср. Карловци 1913, 27–29 (бр. 34).
4. [Д. Рувариц], *Из сѣвере српске књижевности од др. Бошко Петровића*, Сремски Карловци 1913 (п. о.: Браниво коло), 8–9.
5. Иванка Веселинов, *Српске ћарикалне рукописне књиге XVIII века у Библиотеци Матице српске (2): Нерађиврама*, Годшњак Библиотеке Матице српске за 1981. годину, књ. 6, Нови Сад 1983, 121–122 (бр. 47).
4. Марјана Обиќаева, *Славјано-греко-латинские основы грамматической и административной деятельности Стефана Вуковича*, Славистика, књ. VII, Београд 2003, 160–167.
5. Душан Грбић, Катина Шкорић, *Василије Крстић (1749–1818) – свештеник, богослов и преписивач*, *Цариградске рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, књ. 12, *Поученија*, Нови Сад 2007, 115–121.

ЗРЦАЛО НАУКЕ ЗАХАРИЈЕ ОРФЕЛИНА<sup>1</sup>

XVIII век, око 1740/50. године

Картија, мастило црно и црвено и боја зелена, 33 л. Величина листова је 187 x 145 мм, а текста 140 x 115 мм. Број редова на пуној страни износи 24. Скоро на свакој страни испод последњег реда са десне стране долази кустода. Један писар, Захариј Драгојевић (Захарија Орфелин).<sup>2</sup>

Своје име *Захару* писар кљује у *Предсловљу блаженственому милошћелу* (л. 1а), а у *Успоменију свј. Василија* (л. 17а) истиче своје презиме *Драгојевић* – „Драгојевица списа својеју рукоју.“ Према Димитрију Кириловићу, Захариј Драгојевић је Захарија Орфелин.<sup>3</sup> Стеван Јосифовић се сложио с Кириловићевом атрибуцијом,<sup>4</sup> за разлику од Мите Костића, који није прихватио ову тврдњу.<sup>5</sup> Палеографска истраживања која су сароведена за овај каталог иду у правце мишљења Димитрија Кириловића и са великом вероватноћом потврђују да је писар *Зрцала* Захарија Орфелин.<sup>6</sup>

Рукопис није датиран, а на основу податка „Бивши учитељ“, који је писар о себи изнео, Кириловић претпоставља да је књига састављена између 1756. и 1762. године. Орфелин је био учитељ Славенске школе у

<sup>1</sup> *Зрцало науке* је зборник различитих састана који је служио уместо буквара др. Димитрија Кириловић, *Професор*, у Захарија Орфелин, *Зрцало науке*, Нови Сад 1932, 3–23.

<sup>2</sup> Исто.

<sup>3</sup> Исто.

<sup>4</sup> Стеван Јосифовић, *Орфелиново Зрцало науке*, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, кн. 1, Нови Сад 1933, 49–61.

<sup>5</sup> Мита Костић, *Један од крајњих брочанина: Захарија Орфелин*, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, кн. 1, Нови Сад 1933, 213–216.

<sup>6</sup> В. о. теме рад у овој књизи: Душана Грбић, *Зрцало науке Захарије Орфелина*.

Новом Саду od jeseni 1749, do leta 1756. godine. Učiteljsku službu je napustio 1756. godine. Na samog sadržaja knjige Kirilovič je izveo zaključak da ju je Orfelini napisao kada je bio kancelista mitropolita Pavla Nenadoviča u Sremskim Karlovcima, tj. u vremenu od avgusta 1757. do marta ili jula 1762. godine.<sup>7</sup>

Prema vodom znaku rukopis je nastao 1740/50. godine: 1) *Krim sa vizirhatima* – *mitabdurmani G.*, identično BСП 59 iz 1741, a vrlo slično: МСПЦ 241 (С 815) iz 1740/50, МСПЦ 341 (С 816) iz 1747, МСПЦ 348 (С 821) iz 1754, БСП 107 iz 1753. и БСП 115 iz 1733. godine.

Datiranje ovog rukopisa prema vodenim znacima hartije metodom određivanja vremenskog raspisa od jedne decenije najbliže je izuzetnom periodu 1740/50. godine, što malo povera njegovo vreme nastanka u skladu u odnosu na Kirilovičovo datiranje na osnovu podatka kada je Orfelini bio „bivši učitelj“. Međutim, s obzirom na to da se vrlo sličan znak potvrđuje u 1753. i 1754. godine i da je ista hartija dosta bolji duže u upotrebi, datiranje *Zrčana* se može pomeriti i na veću godinu kasnije i složiti se s vremenom kada je Zaharija Orfelini bio bivši učitelj.

Rukopis se sastoji od 9 sveščica od kojih prvih osam sveščica sadrže po 4 lista, a u sv. 9 je samo jedan, prvi list. Na sredini donje margine prvog lista u sv. 3–6 delimično su vidljive oznake kvaterniona, jer su listovi opoeceni prišikom prepoveznava rukopisa. Da li su i ostali kvaternioni imali oznake, koje su prišikom prepoveznava knjige uništene, ne može se utvrditi. Po redu drugi kvaternion je obelozjen brojem 3, treći brojem 4, četvrti ima broj 5, a peti broj 6. Prema ovom redosledu nedostaje prvi kvaternion, kao i listovi koji slede iza prvog lista 9-og kvaterniona. O sadržaju knjige i o tome šta od tekstova nedostaje zbog nedostatka listova Dimitrije Kirilovič iznosi svoje mišljenje u *Pređovom* knjige *Zrčala araps.* Rukopis nema originalnu folijaciju listova, postoji samo nova numeracija arapskim brojevima, rađena olovkom.

Listovi imaju mrlje od vode i nečistoće, te su zbog toga neke reči nečitljive, ili teže čitljive, najviše na l. 1a.

Povez knjige čine papirne korice, na čije prednje strane je nalepljena marjorirana hartija (boje zelena i bordo), dok je arbat ojačan platnom mrlje boje.

Od ukrasa na l. 22b ispod teksta postoji vijačta pravougaonog oblika (15 x 10 mm), obrazovana od isprepletanih linija, pretežno zelene i delimično mrlje boje. Na l. 17a javlja se inicijal zelene boje, čiji je donji kraj stuba takođe ukrasan sličnom linijom i tačkicama. Naslovi su napisani poluustavnim slovima sličnim štampanim, kombinacijom

<sup>7</sup> D. Kirilovič, *ist.*, 10–33.

zelene i crvene boje, samo crvenom ili samo zelenom bojom. Početno slovo prve речи, a ponegde i još nekih reči je veliko, malo veće od ostalih slova. Na л. 17а прва реч у наслову је изведена великим полууставним словима, а друге две речи у реду испод ње су исписане малим брзописним словима. У самом тексту прво slovo речи на почетку одстака, као и почетно slovo неких речи, а и целе речи, заграда и тачке истакнуте су црвеном бојом. Неке пак целе речи, делови речи или само почетна slova у речима јављају се и зелене боје, а постоје и речи које су изведене комбинацијом црвене и зелене боје.

Писмо књиге је брзопис и курзив. Рукопис је леп. Slova су ситна, а по величини доста уједначена. Углавном су писана одвојено. Присутно је и много величање, великом на крају речи, где су најчешће у већу последња два slova од којих је друго *jer*, али величање постоји и ван те позиције (нпр. ђ + ђ, л + ђ, л + ђ итд.).

Од малих slova у крсти по типу варирају: в (брзописно као курзивно л подучено на две, брзописно четвртасто и в са улево испуњеним стубом и двема лучним петљама, које су чешће раздвојене него спојене), л (брзописно-курзивно с петљом у доњем делу која је јаче улево усмерена, брзописно с дужици ножицама, карактеристично и за полуустав и ређе брзописно у виду оштрог угла чије краке спаја удесно лучна пиваја – д), ж (брзописно као гужвица, одлика руског брзописа, ређе брзописно са стубом који залази у оба међупростора и са једном, левом троугластом петљом, или ређе са две петље, по једна са сваке стране), т (брзописно троного, брзописно високо као број осдам и високо једнострано с таласастом пречком пресеченом украсном цртом), з (брзописно – чине га два лука као код броја 3, а врх горњег лука додирује шпичница слична латиничком v и курзивно – шпичница и тело slova писани су изједна, тако што се левина која их образује наизменично лези или савија). Slovo а је блиско писаном, ђ је брзописно положено, карактеристика српског брзописа, г је брзописно са стубом чији се доњи крај савија унутра и с хоризонталном и правом пречком, з је као тројка, и је брзописно с одвојеном бочном страном, л и м су слична писаним облицима, а остала slova су брзописна или су на прелазу брзописа и курзива.

Велика slova су брзописна или слична савременим писаним. Долзе не само на тачке, већ и ван те позиције, на почетку и у средини извесних речи, без посебних правила. Надредна slova се ређе потврђују, а ређе се брзописна или на прелазу брзописа и курзива.

Правопис је рускословенски. *Архон* се употребљавају на крају речи, при чему не долзе увек по правилима. Среће се и *вајерок*.

Иницијална група *ja-* писана је са *ja-* (алик *2a/1*, иже *2b/20*, иже *3a/16*, иже *4b/18* итд.), а само у случају ижеке *14a/14* долзи *ja-*. У

поствокалској позицији за секвенцу -ja налази се углавном -и (сладкава 16/8, ея 2а/13, приставило 26/2, велиа 3а/9 итд.). Слово -а потврђује се у Г јд. ср. рода *шесатиа* 25а/3 и Н мн. ж. рода *избраннаа* 25а/5 (обе речи су у наслову). У речима словенског порекла по рускословенској норми долази -а (*хрѣсѣианстѣи* 76/20, *Ѹліана* 8а/21, *дѣволену* 29а/5 итд.). Иза сугласника (осим иза ж, ч, ш, ш) у вредности ѓ писано је и (врѣиш 36/16, *нахадѣтєя* 3а/20, *творѣтѣ* 136/11 итд.). Иза ж, ч, ш, ш по рускословенској норми налази се а (*началникѣ* 7а/11, *утворѣша* 18а/21, *нарѣковѣа* 18а/23, *чада* 19а/4, *тѣшатє* 216/2, *не лѣхашѣхѣ* 326/13 итд.), док је слово я запажено само у примеру А мн. м. рода *сыни ваши* 20а/2.

У писму *je-* среће се е- грчког типа, *аѣе* и *маѣе* (*смѣ* же 16/14, *есѣ* 136/18, *естѣ* 14а/1 итд.). За -je долази мало -е (*моѣмѣ* 26/7, *своѣмѣ* 26/9, *желѣтѣ* 3а/5 итд.).

Група *л'а, н'а* означени су са *лѣ, нѣ* (*сподоблѣтѣ* 2а/13, *распалѣтѣ* 3а/6, *извалѣтѣ* 3а/16 итд.; *вышнѣго* 36/19, *сочнѣтѣ* 76/3–4, *виѣшнѣго* 156/16 итд.).

Секвенце *л'а, н'а* обележене су најчешће спојенима *лѣ, нѣ* (*настапленѣмѣ* 36/19, *ѡ ѡстапленѣи* 46/24, *учителѣи* 8а/23 итд.; *понеѣе* 66/8, *конѣи* 19а/1, *к' ѡмѣ* 25а/12 итд.). Потврђују се и секвенце *лѣ, нѣ* (*прѣлѣжѣнѣ* 26/13, *родитѣлѣмѣ* 4а/9, *кралѣства* 66/8, *настаплѣнѣ* 176/16, *дрѣвлѣ* 11а/20 итд.; *вѣснѣшнѣ* 14а/4, *виѣшнѣго* 146/6, *виѣшнѣхѣ* 15а/6, *исѡвѣлѣнѣи* 176/17, *хранѣнѣ* 29а/12 итд.).

Група *нѣ* редовно је обележена спојем *нѣ, нѣ* у *утрѣнѣи* 25а/12, где је написано *нѣ*.

Слово Г (Ѣ) претежно се користи по рускословенским правилима, тј. испред *ј* и у речима страног порекла (*па...* *алѣанѣѣ* 4а/19, *арѣстотѣлѣ* 66/4, *кассѣнѣрѣ* 66/18 итд.), као и у лексемомима *мир* = свет (*ѡира* 5а/16, 96/12, 23, *ѡирѣкѣя* 96/7 итд.) и *ѡиво* (*ѡиво* 18а/11, 266/12, 27а/22 итд.).<sup>4</sup> Понегде је употребљено Г уместо и (*да не прѣлетѣтѣ* 36/1).

За -j- долази -ѣ-и- (*за людѣи* 16/6, *недѣстѡйнѣхѣ* 2а/13, *тайнѣо* 3а/20 итд.). Графема Ѣ потврђује се и у вредности *je* (*вѣ расѣдѣнѣи* 46/11, *в' ѡвѣлѡблѣнѣи* 46/12, *в' прѣтѣнѣи* 46/26 итд.).

Нема доследности у употреби ѡ и ѡ.

За глас *у* на почетку речи јавља се у (*убо* 2а/3, *учѡвѣнѣ* 26/10, *не уѡѣнѣи* 66/2 итд.). У сложеницима на почетку друге речи потврђују се у и ѣ (*ѡучѡнѡи* 26/6, 26/9, *ѡуѡи* 5а/2, *ѡѡѡуѡстѣи* 146/9, *ѡуѡчѣтѣ* 226/1 итд.; *ѡѡѣѣ* 2а/11, *ѡѡѣѣа* 5а/9, *ѡѡѡѡѡѡ* 9а/12 итд.). У осталим позицијима речи присутно је ѣ (*ѡѣѣрѣстѣи* 2а/11, *ѡѣнѣи* 2а/14, *расѣѣнѣ* 2а/22 итд.).

<sup>4</sup> Јован Живковић, *Грамматика древнеславянскихъ языковъ за среднеевропейское болговѣе*, у Ср. Карловици 1912, 15.

Графема *з* (вредност *з*) употребљава се углавном по рускословенској норми (слово 26/15, *з* златица 7а/23, *завидице* 16а/8, *звезда* 22а/6, *змијске* 30б/15, *во збреху* 30б/16 итд.).<sup>9</sup> Потврђује се и писане *з* уместо *з* (*завиести* 29а/4, *завиестио* 29а/5), као и *з* уместо *з* (златица 19а/8, *злати* 27а/14 итд.).

Слова *з*, *џ*, *џ* користе се у страним речима (александринић 66/20, *во александрију* 8а/7, *авиатора* 11а/20, *александри* 14а/24 итд.; фалнографи 22а/11; *квалитетна* 4а/24, *квалитетна* 4б/1, *сеодорски* 66/19 итд.).

Слово *ч* јавља се у вредности *ч* (*правила* 4б/7, *дјудић* 66/20, *во вјољенић* 8а/10 итд.) и *с* (*ауторови* 4а/18, *аутистични* 7а/18, *српаници* 11б/21, *српјаскати* 13б/8–9 итд.).

Постоје акцентски знаци, а од интерпункцијских знакова употребљавају се: тачка, две тачке, заграда, тачка са заградом и узвицник. Писар користи и заграда, угласте и обле у виду таласастих линија. На крају реда као знак за растављање су две прте као знак једнакости.

Језик је рускословенски, уз присуство и руских и српских одлика.

Према рускословенском и руском језику рефлексни некадашњих популација су *с < љ* и *о < љ* (*честећ* 7а/6, *во тешких* 7б/13, *мишеници* 7б/12, *венец* 13б/23, *дени* 28б/18 итд.; *согворни* 1б/6, *собрали* 2б/18, *неправедно* 13б/11, *сладок* 27а/5, *соп* 31а/5 итд.).

Слово *м* (вредност *м* у рускословенском код Срба и у српском језику) писано је по рускословенским правилима (*навишати* 2а/14, *бити* 2б/13, *написати* 3б/17 итд.). Често долази и слово *н* уместо *м* (*били* 3а/4, Г ја шкани 4а/20, *услити* 2б/1 итд.), а нису ретки ни примери са *м* уместо *н* (*древина* 3а/10, *учитељи* 8б/2, *двери* 31а/8 итд.).

Слово *ѣ* (вредност *је* у рускословенском, а *е* у српском језику) писано је најчешће по етимологији (*дјети* 1б/22, *тјелесни* 1б/22, *вјери* 2а/19 итд.). Важе је потрада и са *е* уместо *ѣ* (*грехови* 4б/24, *слети* 8б/11, *тепа* 1б/18 итд.). Потврђује се и иквантан у облицима глагола VII врсте, са некадашњим *јавом* у инфинитивној основи (*видити* 3б/8, 13б/17, *живити* 9а/5), одлика говора шумадјско-војвођанског дијалекта.<sup>10</sup>

Рефлеке старог *ѡ*, *ѣ* су рускословенски *ѡ*, *ѡ* (*свој* 2а/24, *познати* 2б/11, *дежаше* 3а/14, *начало* 4б/4, *да слити* 1б/14 итд.).

<sup>9</sup> Према Гречићу: Јован Живковић: Слово *з* у вредности *з* јави се у речима *златица*, *злати*, *змијске*, *зми*, *злати*, *збреху*. П. Живковић, *Гречићева рускословенској језику...*, 18.

<sup>10</sup> Павле Нанћ, *Дијалектологија српскохрватског језика: језик и његово историјско порекло*, Нови Сад 1956, 69.

Постоје рускословenske и руске групе *ep* (смeртѣю 2a/6, одeржана 3a/24, ирцало 36/18 итд.), *pe* (мѣрцаѣ 7a/1), *op* (горганаѣ 276/7, кормчаѣ 30a/4).

Потврђени су рускословенски рефлeksi *ol* (пoлѣи 3a/9, пoмoлѣи 46/24, пoлѣи 7a/4 итд.) и *le* (длeтѣи 286/3).

Група *olo* у случају *мoлoдѣи* 336/18 одлика је руског језика.

У складу с рускословенским језиком група *jad* се чува (грѣшадѣи 26/6, нѣжнo 26/13, мeждѣ 3a/13 итд.).

Гласовни група *av* долази на мeсту старословенског *avъ* (*ашѣ* 16/5, бѣдѣи 2a/8, вѣшавѣи 26/11 итд.).

Група *ch-* која одговара рускословенској норми се чува (чѣ 3a/17, 22a/22, шчѣжѣи 286/7 итд.).

Нeкoмeнo је *-л*, карактеристично за рускословенски и руски језик (*нeкoмeнѣи* 16/10, нeкoмeнѣи 26/3, нeкoмeнѣи 26a/14 итд.).

Потврђују се предлози *е*, *еѣ* (*вѣ* 26/16, *вѣ* 3a/10, 36/6 итд.). На мeсту иницијалног *вѣ-* јављају се рускословенски префикси *е-*, *еѣ-* (*вѣдoхѣи* 26/3, вѣрѣи 3a/11, вѣжити 26/24 итд.). На мeсту *вѣл-вѣлѣ-* јавља се рускословенско *во-*/*воѣ-* (*вoдoвѣи* 26/3, вoзoмoжнѣи 36/13, вoспoмнѣи 5a/13 итд.). Замeнoчкo *еѣ-* се потврђује (*вeнѣи* 16a/23, вeнѣи 216/23, вeнѣи 226/2 итд.).

У области морфологије рускословенска норма се већином поштује, али има и одступања, као последица утицаја српског и руског језика.

Внoшe пyтa од нoрмe одстyпa 2. л. јд. прeзeнтa с нaстaвкoм *-иѣ* уместо *-иѣи*, што је карактеристика руског и српског језика (*умeш* 36/23, чѣ *oбрaшeнѣи* 46/13, дa *лaрѣиѣи* 46/14, мoжeшѣи 28a/13, нaжнoшѣи 28a/13-14, хoшeшѣи 30a/11).

У Д и Л јд. именни *ж* рoдa пoвeгдe нeстaјe пaлaтaлизaцијa (Д *нaшѣи* славнoј 3a/6, Л *нo...* *нaшѣи* 36/6, пoрeд *нo нaшѣѣ* 3a/10), што се налази у језику Захарије Орфелана и неких других српских писца 18. века, а чини се одликују и данашња војвођански говори.<sup>10</sup>

Прeмa српскoм језику је oблнк Г јд. именнe ср. рoдa врeмeнa 3a/12, Д јд. личнe жeнѣнцe тeѣи 3a/16.

Из српског језика је и реч *нoгрeшeнo* 46/20.

Потврђује се инфинитив глагола на *-гѣ* (*читaгѣи* 226/1, ипeсaгѣи 226/1). У складу са руским језиком је и А јд. зaмeнѣнцe сeбѣ 29a/7, нa тeбѣ 16/2, Г јд. пpидeвa м. рoдa вoннeствeнoгo 3a/18.

Лeкceнe *нѣ шѣгѣи* 66/3, *нѣ нeшчeстѣи* 28a/11, *нeшчeстливoѣи* 32a/17 одлика су руског језика.

<sup>10</sup> П. Шeћѣ, *Државнo-кoлoцијa*, 72; А. Милeнoвић, *Државнo-кoлoцијa: Орфeлaнoв љeзик*, Збoрник за филологију и лингвистику, III, Нови Сад 1960, 165.

## Садржај

1а–4б: Пред'слово / Благочестивому читателю.

5а–16б: Похвала / Славной науки.

17а: Увѣщаніе / Ѣ писателя.

17б–22б: К' родителямъ слово.

23а–24б: Изображеніе древнихъ и новыхъ / письменъ славенскихъ / печатныхъ / и рукописныхъ (дато је 4) слово по реду правене азбуки, и то од сваког слова по 6 или 7 варијаната, штампаног и писаног типа).

25а–33б: По алфавиту / Ѣ божественнаго писанія / и Ѣ разныхъ Авторень / и нѣкихъ рѣчи избранныа / заѣ. Текст тече од слова А до шесте поике под словом С, која се завршава речима: „крить бо креть ни птица не летаетъ. / Смѣхъ (кустада)... Текст се овде прекида, јер недостају листови.

## Забелешки

На маргинама листа 7а, 9б, 22а среће се реч *Зрѣ*, коју је писар исписао црвеним или зрким мастилом. Димитрије Кириловѣћ објашњава да ову реч писар исписује „код некихъ полагљенихъ текстова из другихъ књига ... не истичући поближе одакле је узео те текстове”.<sup>12</sup> На маргинама више листа писар је исписао и друга упућивања у вези са текстом, као и неке допуне или исправке текста.

На полеђини предње корице мастиљавом оловком записани су сигнатура **16 С 20** и инвентарни број: **Иив. бр. 543**.

Испод тога, као и на предњој страни коричног листа на почетку књиге, утиснут је дубочаст и неуоквирени печат: **АРХИВА МАТИЦЕ СРПСКЕ**.

На врху л. 1а написано је оловком: **Драга Косаревић**.

Испод тога зрким мастилом нечитка белешка.

На маргинама л. 4а, 5а, 17б, 18а, 19а зрким мастилом записи (по неколико речи) исписани су на немачком готичком и делимично на латинском језику. Ове речи су тешко читљаве или се не могу рашчитати. Оне што су изгледале, чини се да те речи и немају значење, већ су само исписане вероватно као проба пера и мастила. Наводе се рашчитане речи са преводом:

4а: **Geschaff** [...], **Geschreber** der m... / **Geschrebe** / nämlich zu **M**[...] (наиме...) / [...]. **Domina** / (госпођа) / **Domino** (госпођ) [...]

5а: **Thoma** (Томас).

<sup>12</sup> Д. Кириловѣћ, *loc. cit.*, 5.

176: са леве стране: *Denn Von Karlowitz an den herr herr (No Karlowitz za gospodina gospodina) / Werhdigher Pfarerr (? paroh).*

На истој страни десно: *Gegenwärtige zeit z zeit d dab (sadašnje vreme, a vreme ti što).*<sup>12</sup>

### *Историјски књиже*

Рукопис има стари инвентарни број 543 и сигнатуру 16 С 20, као и печат Архиепископства Матице српске. Према Димитрију Кириловићу, у инвентар Архиве Матице српске уписан је као „Рукопис разне садржине“, „отприлике 1927. године“.<sup>13</sup> У важећи инвентар Библиотеке Матице српске књига је заведена 7. јуна 1963, под називом „Зрцло науке“, без података о месту прибављања, са напоменом да је зштечена у Библиотеци.

### ЛИТЕРАТУРА

1. Захарија Орфелин, *Зрцло науке*, с предговором Димитрија Кириловића, Нови Сад 1952.

2. Стеван Јосифовић, *Орфелиново Зрцло науке*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1953, књ. 1, Нови Сад 1954, 49–61.

3. Мата Костић, *Јеран мов бривој брочвану Захарије Орфелина*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1953, књ. 1, Нови Сад 1954, 213–216.

4. Димитрије Кириловић, *Црквене рукописне књије у Библиотечи Матице српске*, *Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977*, II, Нови Сад 1979, 61 (бр. 21).

5. Ивана Веселинов, *Српске црквене рукописне књије XVIII века у Библиотечи Матице српске (3): II Нерайбарне*, *Годишњак Библиотеке Матице српске за 1981. годину*, књ. 6, Нови Сад 1983, 126 (бр. 53).

6. Боривој Чалић, *Захарија Орфелин и Алфатив дикови Ивоје Койчкови*, *Летопис двоје хиљаде двадесте*, Загреб 2012, 283–289.

<sup>12</sup> И овом преликом највероватно се подразумева господина Зорану Стеванковићу, ариности у Архиви Војводине, на развртаном речима и прогову.

<sup>13</sup> Д. Кириловић, исто.

КРАТКОЕ СОЧИНЕЊИЕ ПРОТИВ РАЗДЕЛЕЊИЈА РИМЉАНОВ  
ИЛИЈЕ МИЊАТНИЈА

1741. година

Хартија, мастило црно, зрно и кинovar, 60, [1] л. Величина листова је 200 x 153 мм, а текста 150 x 120 мм. Број редова на пуној страни износи 20. На последњој страни сваке свештнице (осим последње св.), непад последњег реда, са десне стране, налази се кустода. Према наведеним подацима о књизи на л. 1а, ово дело је Илије Мињатова (Мињатија)<sup>1</sup> Са грчког на славенски, тј. рускословенски језике књигу је превео Јован Младеновић, учитељ грчког језика у Петроварадинској школи,<sup>2</sup> за

<sup>1</sup> Илија Мињато (око 1668, Ливсури на Корфулозији – Наустис, 1714), грчки протојереј и богослов.

<sup>2</sup> Јован (Софроније) Младеновић родио се у Петроварадинској Школи око 1720, или 1721, где је учио у Духовном колегију Василија Павличића. Грчки је учио у Београду, у школи. За свештеника га је рукоположио Василије Павловић 23. новембра 1742, у Цркви Св. Ђурђа у Новој Слати. Потом је био наставник Василијевог колегија, предавао је грчки језик и православну литургију. Године 1755, 8. августа, алиски Василије га је поставио за проту над новосадским правима и над шест парохија новосадског протопојата. Карловачки митрополит Павле Ненадовић унапредио га је за отцара. Павле му је умрла жена, 1757. замонашио се у манастиру Ракоци и добио име Софроније. Две године касније отишао је у Русију, где га је Синод именовао за учитеља славјанско-грчко-литванског издавања у Москви, али га ректор није примио, јер није знао литвански. Синод га је тада именовао за преводника при синодској типографији. Био је протојереј са грчког. Био је игуман Златоустог манастира у Москви од 1770. до 1776, када је пензионисан. Умро је у Москви, 25. августа 1781. године. А. Васа Стајаћ, *Илюстрације историје: из архива Новосадских митрополита*, св. 6, *Дарујак*, Нови Сад 1956, 132–134; *Наша Восточна, Српске Восточне духовне књиге XIV века у Библиотеци Манастира*

Висариона Павловића, епископа бачког, сегединског и јегарског (бачки епископ 1731–1756). Одакле је „иждивенијем“ (архимандритом)<sup>1</sup> Гаврила Рафаиловића<sup>2</sup> начињен овај препис за његову употребу. Изд ових података, при дну стране, долазе место и година: *У Школу Пејтроварадинску 1741. лета*. Један писар. На основу поређења овог рукописа са истомим делом, чија сигнатура је РР II 26 (в. опис бр. 142), може се закључити да је у питању исти писар, Јован Младеновић.

Преко дела наслова где се говори о Гаврилу Рафаиловићу био је запечатан комадић хартије, који је сада константан, тј. је другом руком напишано да је овај препис начињен „иждивенијем“ (архимандритом) Арсенија Живковића, протопрезбитера сегединског, за његову употребу.<sup>3</sup> О томе да је књига припадала Арсенију Живковићу сведочи и запис на доњим маргинима л. 1а–4а (в. одељак *Саборској и Јајци*).

Водени знак: 1) *Засиљено са брм менаџера и конфирмациом бУ*, идентично РР II 26 из 1741. године.

Рукопис садржи 8 нумерисаних свештита. Све имају по 8 л., осим последње у којој су 4 л. (пољеђина л. 2 и л. 3–4 у тој св., тј. л. 586 и 59–60 су празни). На крају књиге је још један празан лист. Са унутрашње стране обеју корица нацртан је празан лист. Оригинална фолијација листова

српског, *Ј. Добрићкић*, *Годишњак Библијског Матице српске за годину 1978*, IV, Нови Сад 1981, 71 (бр. 27), фуснота 15.

<sup>1</sup> *Надлежни, тронас, издатас љ. Сана Петковић, Речник архиепископског језика*, Српски Карловиц 1935, 80.

<sup>2</sup> Гаврило Рафаиловић (Милорадовић), на чију захтев и за чију употребу је начињен овај препис, јесте син Рафаила Милорадовића, који је био прота у Бачкој Паланци пре 1737, а потом отац епископа Висариона Павловића. Није познато када је Гаврило рођен, али се зна да је умро 1783. године. У Новосадском магистрату 1748. постојао је „длабрани грађанин и надзорник шкоре“, 1757. био је спатаром Саборне цркве у Новом Саду, а у исто време и магистар новосадског српског школа. За сенатора је изабран 1758. године љ. Ваца Стајић, *Новосадске биографије: из архива Новосадског магистрата*, св. 3, *Л-О*, Нови Сад 1938, 177–184. У Библиотеци Матице српске постоји још један препис исте књиге, са сигнатуром РР III 26, који је, према постојећем запису, за Рафаила Милорадовића лично преводила тај део са првог на словенски Јован Младеновић, 20. августа 1741. године (в. опис бр. 142 у овом каталогу). Према палеографској анализи Јован Младеновић је писар и овог рукописа. Јован Младеновић, учитељ грчког језика у школи Висариона Павловића, превео је ову књигу за епископа Висариона 1741. године.

<sup>3</sup> Арсеније (Атмарије) Живковић (? – 1782) рођен је у Сегедину, где је био парохјски свештеник и прота. Замонашио се 15. августа 1733. у манастиру Ковачу, а 1756. постао је игуман тог манастира. Епископ Павринец старатељ био је од 1770. до 1781, а епископ Бачког старатељ од 1781. до 1782. године. Умро је у Новом Саду 12. марта 1782. године љ. *Шењавићки Библијски белег: за језику 1897*, Нови Сад 1897, XVIII–XIX; *Шењавићки Библијски белег: за језику 1899*, Нови Сад 1899, приредила Драгана Рушарић, Срп. Карловиц 1996, 73; *Радошани Гурђић, Силванцији и српским архиепископским владаоцима: историјски, Паврина 1930, 154–164; Милан Држица, Листа епископских Српске архиепископске старатеље будимске*, Будимпешта 2013, 146.

izostaje, postoji samo novija numeracija rađena olovkom koja teče od 1 do 60.

Na veštini listova vidljive su mrlje od vlage, a ponegdje i od različenog mastila. Od vlage su naročito oštećene spoljašnje margine duž donje polovine listova, a delimično i tekst.

Poveo knjige čine kartonske korice oblozene crvenkastom jednako ornamentiranom kožom. Na xrtgu je šest rebora. Koža je delimično oštećena, a na xrtgu njen veći deo i nedostaje. Postoji ostatak gornje trake za vezivanje, a vidljive su i rupe kroz koje je bila provučena donja traka. Po veličini i stilu izrada, korice su veoma slične povezu rukopisa sa signturom PP II 26 (v. opis br. 142).

Od ukrasa javljaju se tri vinjete na kraju glava 1-3. Iznedene su mrljom i crvenim mastilom (l. 366, 476, 506). Završni tekst knjige (l. 586/1-14) nije iste širine – sa obe strane jednako se najpre sužava, pa potom širi, pa opet sužava. Sa bočnih strana uokviran je punijom linijom crvenom i plavom, omeđenom crnim mastilom. Donje krajeve ovih linija spaja nizak lučni luk, na čijoj sredini je nastran mali krug. Tako je tekst uokviran i sa donje strane. Na isti način završava se i u rukopisu PP II 26 (v. opis br. 142).

Naslov knjige (l. 1a) pisan je mrljom mastilom, pri čemu su prve dve reči napisane velikim slovima, a ostala slova su mala. Naslov na l. 1b napisan je mrljom mastilom, samo je početno slovo u prvoj reči crveno. Ostali naslovi (naslovi glava) izvedeni su crvenim mastilom, pri čemu je početno slovo u prvoj reči crveno-mrljo (l. 1b i 51a) ili samo mrljo (l. 37a i 48b). Na početku odeljaka javljaju se crvena velika poluustavna slova. Po tipu, slova u naslovima su ista kao u tekstu knjige. Na početku odeljaka javljaju se velika crvena slova u funkciji inicijala. Crvenim slovima istaknuti su i neki podnaslovi, kao i objašnjenja ili uputstva u vezi sa tekstom.

Pismo knjige je vreteljno brzoisic uz prisustvo i kurzivna. Rukopis je lep i čitak. Slova su dosta ujednačena po veličini. Pisana su uglavnom odvojeno, ali je prisutno i njihovo vezivanje, obično poslednja dva slova u reči (npr. k + њ, л + њ, м + њ, н + њ itd.). Od malih slova u vrsti po tipu variraju: ђ (brzoisicno položeno, odnaka crskog brzoisica i ponegdje kao broj 6, s horizontalnom i pravom ili talasastom vreteljom na vrhu), њ (brzoisicno četvrtasto, zatim ređe brzoisicno kao kurzivno i podvučeno na dnu i kurzivno, blisko savremenom pisanom), д (brzoisicno sa lужnom nožnicama, karakteristično i za poluustav, brzoisicno samo sa јednom, десном nožnicom, која се испод линије реда савија најпре улево, па удесно обрисујући петљу, brzoisicno у виду оштрог угла чије краке спаја удесно лучна линија – 4 и kurzivno blisko savremenom pisanom), ж

(бројнисно као гужвица, одлика руског бројниса и ређе бројнисно са једном, десном петљом), т (бројнисно треного, бројнисно као обрнуто латиничко к и бројнисно високо једнострано с хоризонталном и правом или таласастом пречком), слова и и иш су бројнисна или су на прелазу бројниса ка куриви, при чему им се новина јаче савија удео на удео обрзујући у доњем делу петљу. Слово а је блиско писаном, г је бројнисно са стубом чији се доњи крај савија удео и с хоризонталном и правом пречком, з је као тројка, и је бројнисно, слично куривном и, к је бројнисно са одвојеном бочном страном. Остала слова су бројнисна или су на прелазу бројниса и курива.

Велика слова су бројнисна или куривна, слична савременим писаним. Долазе не само иза тачке, већ и ван те позиције, на почетку многих речи, без посебних правила. Надредна слова су бројнисна или са особинама бројниса и курива.

Према дуктусу и палеографским карактеристикама, рукопис се подудара с истоименим рукописом *РР II 26*, те се закључује да је и овај првобитно начини Јован Младиковић.

Првобитно је рускословенски. Јероми се употребљавају углавном на крају речи, без посебних правила. У већини случајева тешко је разликовати тинко и дебело јер, пошто је стуб слова повезан спојницом са претходним словом. Среће се и *йерарк*.

Иницијална група *ja-* етимолошког порекла и на месту старословенског *ja-* писана је са *ja-* (*ийца* 16/11, *ика* 3а/8, *икае* 36/2, *ицкнѣ* 16а/19, *ицка* 16б/12 итд.). У поствокалској позицији за секвенцу *-ja* етимолошког порекла, најчешће се углавном *-я* (*западна* 16/5, *соборна* 5а/8-9, *настоиѣмъ* 5а/17 итд.), или је понегде написана *-а* (*братѣма* 5а/7, 16а/9 итд.). На месту *-ja* пореклом од старословенског *ja* углавном је *-я* (*А* мн. ж. рода *иов* 136/2, *своа* 14а/8, *прѣта* 9б/20 итд.), а ређе долази *-а* (*Г* јд. ж. рода *нашеа* 35а/20, *прѣта* 44б/1). У речима несловенског порекла по рускословенској норми је *-а* (*антифѣма* 16а/18, *Јршевѣ* 19б/8-9, *Квирѣна* 136/7 итд.), а доста пута и *-я* (*Јанѣварѣ* 7б/9, *спараѣ* 43а/13, *марѣ* 44а/11, *Григорѣ* 33б/9 итд.). Иза сугласника (осим иза *ж*, *ч*, *ш*, *щ*) у вредности *ja* потврђује се *я* (*понаѣбѣнѣ* 10а/20, *по време* 16б/20, *кнѣзи* 35б/20 итд.). По рускословенској норми иза *ж*, *ч*, *ш* долази *а* (*сѣтворѣша* 2а/1, *началствѣ* 2а/17, *сѣбѣнѣ* 18б/1 итд.), поред *я* у *иша* 36а/10.

У писму *je-* већином се среће *e-* прилог типа, мало или *ѣѣ* (*ѣѣ* 16/14, *ѣѣ* 16/15, *ѣѣ* 36/6 итд.). За *-je* долази мало *-e* прилог типа (*граѣѣѣ* 16/6, *поманѣѣ* 16/14, *прѣѣѣѣ* 3а/19 итд.).

Групе *l'a*, *n'a*, које су у старословенском писане лигатуром, означене су са *лѣ*, *нѣ* (*радѣѣѣѣ* 26/9, *сѣѣѣѣѣ* 36/12, *предѣѣѣ* 16а/8 итд.;



Језик је рускословенски, нарушен понегде присуством српских црта или ређе одликама руског језика. Заглају се и делови текста с цитатима и објашњењима на латинском језику.

Према рускословенском језику рефлекси некадашњих полугласника су *e < њ* и *о < њ* (конечније 2а/20, дѣнь 3а/17, стѣжѣ 4б/3 итд.; обгласѣи 3а/14, собѣра 4а/10, сотвори 8б/19–20, не лѣжи 29а/1 итд.). Потарђује се и српски рефлекс *о* (исамдѣсѣтъ 8б/11, соблазанѣ 17а/18, самодѣршѣтъ (!) 25а/13, покѣратѣ 33б/16, бѣг'квѣсанѣ 48а/14, квѣсанѣ 48а/14–15).

Слово *ы* (вредност *и* у рускословенском код Срба и у српском језику) употребљава се по рускословенским правилима (пастыри 12б/12, усерднѣи 13а/15, быти 44б/10 итд.). Често долази и слово и уместо *ы* (Г ја. вѣра 12б/7, силѣ 4б/20, обичаи 56б/1, вѣрѣтъ 32а/9 итд.), а присутно је и писање *ы* уместо *и* (блѣжнѣихъ 21б/17, вѣ ныхъ 22а/18, дрѣвнѣихъ 23а/9 итд.).

У Н јд. придева м. рода сређе се наставка *-и* пише са *и* или *ы*, уместо рускословенског *-иѣ* (прѣиски 25б/16, крайнѣи 51б/14).

Слово *ѣ* (вредност *је* у рускословенском, а *е* у српском језику)<sup>8</sup> писано је најчешће по етимологији (наѣкрѣнѣи 3б/13, вѣра 4б/18, поѣрѣшити 5а/19 итд.). Доста је потврда и са *е* уместо *ѣ* (бѣсѣдѣше 13б/4, неспредѣлѣтъ 18б/17, корѣнѣ 37а/13 итд.), док су случајевн са *ѣ* уместо са *е* запажени у споју *иѣ* (а. писање *ме*). У глаголу VII врсте са некадашњим *дѣлом* у инфинитивској основи извидѣти 21б/11–12 потарђује се нивним морфолошког порекла, одлика шумадјско-војвођанског дијалекта.<sup>9</sup>

Рефлекси старог *ѡ*, *ѡ* су рускословенски *'а*, *а* (пѣтъихъ 16/1, прѣитѣ 9б/20, свѣзана 2бб/20, жѣтъи 3б/1 итд.). Сређе се и српски рефлекс *е* (пѣстѣли се 1б/9, видѣтъ се 2б/19, удалѣнѣ се 3а/5, радѣлѣнѣ се 3б/15–16, велѣтъ 6б/4).

Постоје рускословенске групе *ер* (верѣи 1б/2, дерѣвѣѣ 1б/13, дерѣтъи 10а/3 итд.), *ор* (корѣнѣи 4б/12, корѣнѣи 10б/16–17, 17а/6 итд.), *ре* (воскрѣсе 6а/13, во воскресѣнѣи 55б/10–11), *ро* (безкрѣпнѣи 57а/11, крѣпнѣи 57б/6). У једном случају потарђује се *ро* уместо *ер* (уѣроша 53а/17–18). Оваких примера има и у српским и у руским рукописима, а

<sup>8</sup> Транскрипција слова *дѣлѣ* зависи од карактера језика текста, од контекста реченице у којој је реч с *дѣлом* и од саме речи, која својим обликом представља одлику рускословенског или српског народног језика (в. Александар Миланковић, *О народном језику Лознице Рајѣца*, Нови Сад 1964, 29–30; Александар Миланковић, *Напомене о дијалектима и крајњем народном облику српског језика* из *ЛГВ* и *ЛН* нове, Зборник за филологију и лингвистику, XXII/2, Нови Сад 1978, 99–107).

<sup>9</sup> Писак Иван, *Дјеловидљивост српсконародног језика: увод и илустрација*, Нови Сад 1956, 69.

могу бити омашка писара или вероватније последња утицаја народних говора (уп. опис бр. 142 и 147).

Потарђују се рускословенски рефлексни *ло* (платъ 6а/4, 546/13, воплощенная 12а/3 итд.) и *оо* (болгарѣю 16/17, ополченѣи 116/5, дальность 26а/19 итд.).

Поред рускословенске групе *еу* (междѣ 16/1, истокденѣе 2а/18 итд.), понегде је и *е*, одлика руског језика (такоже 156/4, пѣсно 256/2).

Гласовна група *иѣ* долази на месту старословенског *иѣи* (иже 4а/3, хошетъ 156/5, реши 276/7 итд.). У примеру *иошно* 496/5 написано је *ш*.

Група *ѣѣ*, која одговара рускословенској норми, се чува (что 3а/6, ничтѣ 9а/9, 376/10 итд.).

Неизмењено је *-а*, карактеристично за рускословенски и руски језик (реклѣ 66/10, учинилѣ 40а/4, ѡсѣдѣлѣ 406/7 итд.).

Потарђују се предлози *е*, *о* (*и'* нѣхъ же 76/1, во ѡсмојѣ, во онос 39а/5 итд.). Српски рефлекс у присутан је у случају у *шариѣ* 296/18. На месту иницијалног *вѣ-* јављају се рускословенски префикси *в-*, *во-* (воистинѣ 36/9, вопрошашѣ 6а/16, вкоренитѣсѣ 8а/3 итд.). На месту *вѣ-/вѣ-* налази се такође рускословенско *во-/во-* (возвелѣ 36/3-4, воздвигнѣти 17а/14, воскреснѣи 9а/13, воскреснѣи 9а/17 итд.). Заменничко *во-* се чува (векъ 3а/17, вес 4а/1, вес 206/1 итд.).

Поред примера с опонететским *л*, који је у складу с рускословенским језиком (корменѣе 366/18), јављају се и случајеви без *л* (корменѣи 5а/4, корменѣи 66/7-8, корменѣи 66/7-8, корменѣе 106/16-17, 17а/6 итд.).

У области морфологије рускословенска норма се углавном поштује. Понегде су присутна одступања од рускословенске норме под утицајем српског језика: *-у* у Л јд. именца (на ѡштѣмѣ перѣѣ 18а/18, на западѣ 22а/16, на востокѣ 22а/17, во ... соборѣ 286/16, 45а/12, у партиѣ 296/18, въ прѣговѣѣ 44а/12 итд.), *-о* у Д и Л јд. именца ж. и м. рода (Д шани 176/3, ко ... пани 356/14, къ страши (ѣ) 376/7, къ пани 43а/14, Л во глави 76/4 (х 2), *и'* вѣры 76/19, во вѣры 23а/10, ѡ вѣры 266/4, 38а/5, 456/5, 466/12, въ ... бѣлѣтѣси 44а/6-7 итд.), облици *тѣломѣ* 27а/14, уместо *тѣлѣсомѣ*, *тѣлѣ* 556/6, уместо *тѣлѣси*, И јд. прилога ж. рода *вѣчна* 55а/19, *-и* у 3. л. јд. презента (да ѡмашѣ 18а/1), без *-и* у 3. л. јд. презента (има 3а/4, не има 56/4, пѣ 16а/15), *-аѣ* у 1. л. мн. презента (можемо 376/6), 3. л. мн. презента помоћног глагола *јесѣи* (да сѣ 16/9), Д јд. личне заменице *он* (нѣмѣ 236/13), Г јд. присвојне заменице *ѡбѣи* (ѡбѣѣ неговѣѣ 17а/5). У духу српског језика су облици речи *шани* 17а/5, безъ *шани* 17а/5-6, *камѣи* 76/7, затим лексеме *дасѣ* 86/15, 12а/14, 166/20 итд, *своиѣ* 37а/10, *шарѣи* 446/13 итд.

Број *ѡштрѣстѣи* сређе се са *-а* (друго по реду) уместо са *-е* у *ѡштрѣстѣи* 576/20. Уместо облика прилога ж. рода *западанѣи*,

западно срећу се облици западни (Г) 37а/3, западно 40а/3. Понегде се јављају облици по тврдој придевској промени, уместо по меккој (Д третомъ 40б/6, Л ѿ третомъ 34аб, 47б/9, в' древномъ 37а/18 итд.).

У примеру на многихъ мѣстѣ 14б/16 именница је употребљена у Г мн. уместо у Л мн., што је одлика зетско-сјеверног дијалекта.<sup>10</sup>

Уместо послѣдња написано је послѣднѣтъ 26б/10, а има и неких других омишн.

Потврђују се и случајни карактеристични за руски језик (И мн. м. рода учениками 13а/13, меккѣ аностолами 18б/9-10, инфинитив глагола дати 18а/3).

У примеру ѿ обѣихъ странъ 46б/1 нису испитовани облици двојине (ѿ обѣоу странѣ). Облик обѣихъ одговара Г мн. м. рода у руском језику (Г мн. ж. рода у руском је обѣи).

#### Сажетак:

1а (наслов): *Влія Манаітова / Премѣреішанаго Епѣска Куріици и / Калаврїтїна, Краткое сочиненїе / прїтїво раздѣленїа римляноу. / Пересе надато греческимъ діалектомъ, / а нїѣ многанїшнмъ тїцабїемъ и трїбїемъ / Јоанна Младеновича Петроварадинскаго нїѣ: / Греческіа Магїстера съ Греческаго на славен/скїѣ діалектѣ преведено, и приложено / Премосїѣнїшнмѣ Гѣлїѣ Гѣлїѣ Висарїонѣ наука/внїчо православномѣ Епѣскаѣ Бачкомѣ, сегедїнскомѣ, и Егерскомѣ. ѿ обѣѣ же / иждивїемъ Гаврїла рафаїловича дѣѣ / пренїсана во употребленїе егѣ. / Въ шанїѣ петроварадинскомъ / 1741 дѣѣ.*

Преко дела овог текста, на месту где се помиње Гаврїл Рафаїлович, био је налепљен комадић хартије, на којем је другом руком, црним мастилом, у три реда, написано да је овај пренисачички „иждивѣњем“ (архимол) Арсенија Живковића, протопресвитера сегединског: [] иждивїемъ Грѣдїа Грѣдїа / Арсениа живковича Чсїтїїша протопрѣішм/тера Сегедїнскаго дѣѣ пренїсана во употребленїе [] (делови записа се не виде због оштећења хартије).

1б-2а: *ѿ пѣтїхъ разнствїѣ меккѣ западнїхъ и восточнїхъ.*

2б-36б: *Глава первая, ѿ первомъ разнствїѣ. Спрѣчь ѿ началствѣ, / написанъ.*

37а-47б/8: *Глава вторая ѿ второмъ / разнствїѣ, спрѣчь ѿ / иждивїенїа Стїѣго / дѣѣ.*

<sup>10</sup> Павел Нибѣ, *Древнерусское право*, 162.

476/9–506: Глава третая, ѿ третьомъ разлествѣи, свречъ ѿ / преснокѣи.

51a–58a: Глава четвертая: ѿ четвертамаъ / и питомъ разлествѣи, свречъ / ѿ полѣчи стѣхъ, и ѿ / ѿшестителстваъ / ѿгни.

### Записи

У левом утлу предње корнице залепљена је маршица (31 x 24 мм) беле боје с плавим стилизованим оквиром и са широким линијама у унутрашњости (две линије плаве боје). У маршици је црним мастилом уписан бр. 2.

На залепљеном листу уз предњу корницу мешовитим писмом (бројнице, курсив), светломрким мастилом: оушѣа сѣбнестифе. / Соедѣженіе По(д)ле / оушѣа термивалное [жарѣе] соедѣ(н) ѿпредела(т). / Ав(т)ста(н) глѣтъ. / Пре(д)маніе не послѣдѣтъ. / пре(д)уста(н)лѣш(ю). Но пре(д)ставленіе / пре(д)маніа. / Лѣста(н) философъ / капрошѣиѣ ѿвомъ. Ка правосла(в)ннѣ глѣтъ. Нѣсть пре(д)вѣдѣніе наша Сета еже имѣтъ / быти, но еже имѣтъ быти, / вина естъ пре(д)вѣдѣніа. / Јерони(м). / исхо пре(д)оушѣа Сѣобрази(х) / ѿ живота, послѣтъ да сѣобра(з)нѣ бѣдѣтъ во славі.

На истој страни, уз леву ивицу, попречно, другом руком, истим писмом, тамномрким мастилом: [] нѣтъ вѣденіа / бѣ[] на земли, а и Хр(і)тѣсъ / нѣтъ вѣри во иранли (делови записа се не виде због оштећења хартије).

На доњим маргинама предњих страна л. 1a–4a новом руком, истим писмом, необлеђеним мрким мастилом, исписан је запис у континуитету: Сѣа Книга / на Книгъ прѣтово[на] / Сегодѣ(н)екаго / Арсениа жи(в)ковича.

На бочним маргинама више листова због оштећења хартије сачувани су само трогови записа.

На спољашњој маргини више листова (5a, 10a, 13a итд.) мастилом као што је и текст записана је реч: **Зри**.

На полеђини првог листа на крају књиге, светломрким мастилом, мешовитим писмом (бројнице, курсив), чини се руком првог наведеног писара записа, стојећ: дѣѣ (= 34-оѣ) право(ч)н(н); ѿ(= 1-оѣ); по(к); Кѣри(н); / ѿко не всако богатство, ѿ бѣга.

Испод тога другом руком, истим писмом, црним мастилом, једно испод другог: Бечъ - - - - - 1683. / Гладъ - - - - - 1686. / бѣлтра(д) - - - - - 1689. / Милевашъ - - - - - 1691 / Сента и Сараево - - 1697 / с' мажари - - - - 1703 / варадваръ - - - - 1716. тогда и / тамішваръ и бѣлтра(д) 1717. / бѣлтра(д) пакн - - - 1739.

Испод тога другом руком, истим писмом, светломрким мастилом: Вьз[е]: Црн[и]ра[д]а 1453 го / Сидь на 1779 е: ииѣтъ ес, 326 / дѣто / [Н]а 1746 е дѣто: ѿкто: 20[и]: Святѡицѣ / [п]оседелниѣ. ѿ: 4: часа по послѣноци показана се на иѣѣ: ѿ стра[ш]ни Севериѡа, млатови Како Киша / [] вѡни Како Кро[в]ѣ исто: сѣло Стра[ш]но бѣ видети тоє знаменѣ / То мнози Са знов видеша: / ѿ наши[х] и римски[х]: +

На залепљеном листу уз задњу корицу новом руком, истим писмом, светломрким мастилом запис: ѿ академѡахъ / Академѡа нарицается ѿ греческаго / имене акосъ, си есть врачество, / и диносъ, си есть шар[д]а, аки / академѡа сѣтъ врачество на[р]ѣда, или шб[р]а цѣлѡа проти[в]о ѡа иѣлѡкства и ие[р]ѡ[с]ѡлѡма / и гангрѡна слово.

Испод тога, чини се руком првог наведеног писара записа, светломрким мастилом: Фрешени, Сирѣчь не ѡносита / ни К чемѣ, или не ииѣеть взора / Къ чемѣ, да ииѣеть взоръ / Къ предѣрешѡу или или досуга / или икоже ииѣеть ѡношен[и]е] ѡиѣ Къ сивѣ, или сивѣ ои[ѣ].

Испод тога истом руком, писмом и мастилом: Эти Секетрѡа ѡпрѡдѣѣ: лив[е]т[и]: ѣ / ииѣеть ѡ томѣ.

Испод тога истом руком, писмом и мастилом: Фрешени, лати[н]скѡи апсѡлоте разѡиѣ / а [Г]ѣд: ривѣчь скаже, да е сѣ рече[н]иѣ Апсѡлоте, ѡнодѡе [] / всѡкѡечное, а неразѡм[] / Фрешени.

На истој страни, уз леву ивицу, попрѣко, истом или другом руком, истим писмом, мало тамнијим мастилом од претходног: [] ѡнрати ѡ[б]винити / те рим[с]к[и]: филиѡѡ[в]ѣ: ѡмжитивѣ / си есть, Пѡложителѣѣ, или просто / башъ.

### *Историјски знање*

Судећи по наведеним подацима о књизи на л. 1а, овај препис је начињен за Гаврила Рафаловића (Милорадовића) у Петроварадинском Шанцу (Новом Саду), 1741, а према вишнадно залепљеном комадићу хартије преко дела тог записа, она је преписана за Арсенија Живковића, протопрезвитера сегединског. О власништву протопрезвитера Арсенија Живковића сведочи и запис на десним маргинама листова 1а–4а. Арсеније Живковић је био протопрезвитер Храма Светог Николе у Сегедину 1734–1745, а у посед те књиге могао је доћи у времену од 1741. до 1745. године. За Библиотеку Матице српске овај рукопис је купљен у Антикварници Матице српске у Новом Саду и инвентарисан је 9. октобра 1985. године.

### *Литература о рукопису нема.*

## РИТОРИКА

XVIII век, око 1720/1730. године

Хартија, мастило црно, 92 л. Величина листова је 204 x 160 мм, а текста 162 x 113–118 мм. Број редова на пуној страни је 25. На већини страна испод последњег реда са десне стране долази кустода. Један писар.

Према воденом знаку рукопис је настао 1720/1730. године: 1) *Грб Црква Амстердама*, идентично БСП 65, II део из 1720/30. Сређу се сличне варијанте ових водених знакова и из нешто ранијег периода, нпр. МСПЦ 222 (С 136 – 138) око 1690, Дијанова – Костјухина 172 из 1692/93, 174 из 1689, и Дијанова 50 из 1700. г. Слична варијанта јавља се и у БСП 133 око 1700. године.

Присуство воденог знака *Грб Црква Амстердама* у овом рукопису упућује на његову руску провенијенцију, с обзиром на то што су и два овде наведена рукописа Библиотеке Српске патријаршије (БСП) – *Руски лејбоис* из 1720/30. год. (Рс 65)<sup>1</sup> и *Новина црквенојџа Терентија Сворова* из 1700. год. (Рс 133)<sup>2</sup>, са идентичним или сличним воденим знаком, руске редакције.

У Русији се хартија с тим воденим знаком почела користити педесетих година 17. века. У рукописним књигама тај знак се јавља до половине 18. века, па и касније, док у штампаним књигама он раније нишчеља, јер

<sup>1</sup> Зоран Ракицаћ, Владимир Вукановић и Радомир Станковић (фотографикомско датирање), уредник Зоран Недељковић, *Минијатур руских Библиотеке Српске патријаршије*, Београд 2012, 37 (бр. 64).

<sup>2</sup> *Иско*, 42 (бр. 131).

Московска типографија од 1734. употребљава хартију domaће производње.<sup>3</sup>

Рукопис садржи 12 свезачица, од којих све имају по 8 л., осим св. 1 и св. 12. У св. 1 постоји 7 л., недостаје 1. л., могуће насловни, а св. 12 је са 5 л., нема последњег, вероватно, празног листа. Листови 2–5 у св. 12, тј. л. 89–92 од почетка рукописа, накнадно су дописани, пошто су првобитном преписивања изостали, омашком или из неког другог разлога (полећина 5. л. у св. 12, односно полећина л. 92 је празна). Писар је на л. 88б (1. л. у св. 12) завршио претис, о чему кажу и његове завршне речи *Конецъ Ръкописа* (в. *Садржај*), а потом је дописао текст на поменути четири листа.

Листови књиге су фолијирани мастилом којим је исписан и текст књиге. Они су углавном цели, али имају мрље од влаге и прљавштине. Више листова је јаче зашлећено (нпр. 18–26, 68–77), а неко је те делимично одвојено делове својно комадићима хартије, лепљењем, услед чега је понегде мало прекривен и текст.

Повеке књиге чине картонске корице обложене мрском испуцалом и доста оштећеном кожом. На хрсту нема коже, јер је тај део отпао и није сачуван. Ту се види начин шивења књиге око канапа, на основу којег се формирају леђа књиге. На доњем крају хрста видљиви су остаци залепљене пожутеле маркацие.

У књизи нема украса. Наслови су претежно исписани словима сличним штампаним, а јавља се и бројнис. Слова у насловима су велика, или је почетно слово прве речи, као и још неких речи велико, а остала слова су мања. Велика слова у тексту су бројнисног типа или су као штампана.

Писмо књиге је бројнис руског типа. Слова су руске грађанске ћирилице уз присуство и великих слова из црквене ћирилице (нпр. *ѣ*, *ѡ*, *ѣ* и *ѧ*). Рукопис је лат. Слова су ситна и по величини уједначена. Углавном су одвојено писана. Присутно је и њихово вежбање, које по начину како се изводи допринosi живости и декоративности рукописа. Најчешће су у већу успешна два слова у речи. Посебно пада у очи свој *ж + е*, у којем се продужетак једне линије од *ж* као гужанице, већује за почетак горњег лука слова *е* трчког типа. Та линија се скоро од врха *ж* преко његове средине спушта надолу па се поље нависне и обилазећи *е* са десне стране већује за почетак његовог горњег лука. На сличан начин обликују се и spoјеви *л +*

<sup>3</sup> Н. В. Нестеров, *Фолклорна XVIII–XVIII вв. „Герб Амстердама“*. Водя: <http://www.slovoart.com.ua/history/afibscografija/krossifonion/?id=3260> (преузето: 21. 11. 2018); в. к. Дикова, Татьяна Владимировна, *Фолклорна XVIII–XVIII в. „Герб города Амстердама“*, Москва 1998.

е, м + е, н + е, ш + е, щ + е и др. (почетак горњег лука е повезан је са стубом, краком, ножницом, репом или неким другим елементом слова које му претходи). Доста пута се јавља и возникање слова *јер* или *јай* на крају речи са претходним словом (л + љ, м + љ, л + љ, троного т + љ итд.), сређу се и спојени слова са *ѣ* (л + ѣ, м + ѣ итд.) и др. Изводе се и спојени последњег слова у речи са надредним словом, а украшавању текста доприносе и продужени и савијуши појединих елемената слова – ножица *д*, линије која обавује доњи лук *д*, стуба *јай*, почетка пречке код *и*, кракова *ѣ*, стуба *р*, *ф*, ножних *ц*, репа *ш*, савијуша удесно доњи лук *з* и др.

Слова су типолошка доста усталења. По типу варирају: **в** (четвртасто са благо улево угнутом десном страном и курвино и подвучено на десно), **д** (слично полууставном са краћим ножницама, брзописно са дугим ножницама, карактеристично и за полуустав и ретко д блиско писаном, чији је горњи део као слово *о*, а доњи чини стуб удесно искошен и прав или благо удесно испуцан, који се на крају лево улево), **е** (грчког типа и обло слично полууставном), **ж** (брзописно, са кратким стубом и краћима, од којих крак слова допире до краја стуба са његове десне стране, па се ту образује петља, али се повегде и крак десно спушта до доње нивне стуба, па се и са леве стране јавља петља и **ж** као гужвица, одлика руског брзописа), **т** (већином троного и доста пута високо једнострано, повегде с украсном цртом на пречки). Слово **а** је брзописно, слично грчкој *alpha*, **б** је налик на број *б* с пречком на врху, која мало прелази стуб са леве стране, а јаче са десне, с привеском на крају, **г** је с пречком, на прелазу полуустава и брзописа, **з** је као број *3*, с већим доњим луком од горњег, при чему се линија доњег лука спушта мало испод линије нивоа и јаче савија улево, слово **и** је брзописно руског типа, а чини га стуб и бочна лучна линија, која ползи највише мало испод врха стуба, па се највише спушта и завршава савијутком унутра (ту се образује уски петља), **н** је блиско савременом руском, *исмеја* је као латиничко *n*, с две тачке изнад, а остала слова (*д*, *м*, *п*, *р* и др.) су брзописна.

Велика слова су брзописна. Дошло је само иза тачке, већ и ван те позиције, често на почетку, па и у средини многих речи, без посебних правила. Надредна слова се ређе потарђују, а по типу су брзописна.

Проловски је рускословенски. *Лером* се употребљавају у складу с рускословенским правилима. Сређе се и *изјер*.

Иницијална група *ја-* писана је са *и*- (иako 1а/5, иже 1а/7, икове 9а/20 итд.). У речи *иыкъ* у значењу *јыкъ* писана је по норми са *я-* (*иыкъ* 3б/25, *иыковредѣ* 3б/2 итд.), али има и одступања са *и*- (*иыкъ* 87б/5, *иыкъ* 87б/6 итд.), како треба да се пише ова лексема у значењу *марс*. У поствокалској позицији за секвенцу *-ја* налази се углавном *-и*









12a/5–13a/16: **С** приложения. / Приложение есть, & ниже подлог  
разная...

13a/17–13b/8: **С** действия. / Действие есть творение, еже сам  
свои...

13b/9–17: **С** местах дальних или нарѣжных. / Нарѣжная места  
есть...

13b/18–14a/2: **С** вина. / Вина есть, из' неже что бываеть...

14a/3–14b: **С** местах & винь конечных. / Конечная вина есть,  
еже ради что бываеть...

17a–18a/6: **С** местах & вещества. / Вещество есть подложенное  
действующей вини...

18a/7–18b/1: **С** Сходства. Винь места / Сходствѣи общимъ  
именемъ наричѣтся...

18b/2–13: **С** Сходствѣи Прличныхъ. Конечной / Конѣи места. /  
Прличная сходствѣи есть...

18b/14–23: **С** Сходствѣи Вещества. / Сходствѣи вещества есть дѣло  
из' вещества сотворенное...

19a/1–11: **С** сходствѣи образа. / Сходствѣи образа есть дѣйство  
собственное...

19a/12–20b/10: **С** Припржеженныхъ. / Припржеженнымъ есть слѣбная,  
еже вина подлагнѣтся...

20b/11–21b/11: **С** Подобности. / Подобность есть разная  
вещей...

21b/12–22a: **С** неподобѣи. / Противно вѣсть подобѣи неподобѣи...

22b–24b/9: **С** Оуравненѣи. / Оуравненѣи местѣ наричѣтся  
схоженѣи большихъ с' меньшыми...

24b/9–26a/6: **С** приаагатель местехъ. / Приаагата наричѣтся  
места...

26a/7–27b/11: Книга вторая, глава первая / **С** Расположенѣи. /  
Расположенѣи есть второй чинъ риторѣи...

27b/12–31b/11: Глава, в̄ а. / **С** Расположенѣи частей глави. /  
Части глави есть чѣтыри...

31b/12–32b/24: **С** повѣсти. / Повѣсть есть изображенѣи всего  
дѣла...

33a–33b: **С** оутвержденѣи. / Оутвержденѣи есть крѣпость вещи,  
еже предложеномъ в' глави...

34a/1–17: **С** заключенѣи. / Заключенѣи есть послѣдняя часть  
глави...

34a/18–35a/11:  $\odot$  родъхъ вѣсти. / Три роды вѣсти выше во главѣ положеномъ...

35a/12–37b/21:  $\odot$  показаніи лица. / Родъ показанія имѣеть кошецъ и' назвреніи...

37b/22–40b/10:  $\odot$  показаніи дѣйствъ. / Показаніе дѣйствъ есть, из'явленіе качества...

40b/11–42b/15:  $\odot$  показаніи вещи. / К' показанію вещи, на прикладъ: добродѣтели міра...

42b/16–48a:  $\odot$  родъ Разбѣнтельномъ. / Разбѣденіе стожеть соѣтваніе...

48b–50a/19:  $\odot$  родъ Σδειствомъ. / Σдъ есть изысканіе правды и неправды...

50a/20–54a/1:  $\odot$  чинъ домысленномъ. / Чинъ домысленный, яко и прежде рекотомъ, бываесть, егда вопрошаемы: есть ли сіе дѣло...

54a/2–58a/4:  $\odot$  сѣверетѣхъ. / Сѣверныя нарицуются, яко и противніи именяются...

58a/5–58b/7: Глава,  $\bar{\Gamma}$  а. /  $\odot$  чинъ описательномъ. / Чинъ описательный бываесть ѿ вопрошенія...

58b/8–62a: Глава,  $\bar{\Delta}$  а. /  $\odot$  чинъ правоты. / Чинъ правый есть, егда извѣстное есть дѣло...

62b–64a/14: Глава,  $\bar{\epsilon}$  а. /  $\odot$  толкованіи писаній. / К' сѣмъ же чинѣ, ѿ него же вопросъ бываесть...

64a/15–64b/17:  $\odot$  расположеніи доводовъ. / Доводъ есть аргумента из'явленіе...

64b/18–65b/7: Глава,  $\bar{\zeta}$  а. /  $\odot$  Сулавіемъ. / Сулавіемъ есть доводъ образъ...

65b/8–66a/9: Глава,  $\bar{\eta}$  а. /  $\odot$  енеузныи. / Енеузныи есть доводъ двочастный...

66a/10–66b/11: Глава,  $\bar{\theta}$  а. /  $\odot$  введешии. / Воведеніе есть доводъ, яко вещь единѣ...

66b/12–23: Глава,  $\bar{\iota}$  а. /  $\odot$  прикладѣ. / Прикладъ есть сложеніе единаго со другимъ ради каковыи вещи...

67a–67b/1: Глава,  $\bar{\kappa}$  а. /  $\odot$  Схреть. / Схреть есть доводъ, яко яко бы степенни...

67b/2–69a/9: Глава,  $\bar{\lambda}$  а. /  $\odot$  ділинныи. / Ділинныи есть доводъ из' двохъ реченій соперныхъ...

69a/10–17: Глава, αΓ / Ὁ κρῆσπολιόλαβιν. / Крῆσπο глῆти желашошъ, многа вещей в речешй...

69a/18–69b/4: Глава, ιΓ / Ὁ словескъ прости[х]. / Словеса простиа ѿ природы естества...

69b/5–70a/12: Глава, δΓ / Ὁ κρῆσπολιόλαβιν. / Крῆσπο глῆти желашошъ: многа вещей...

70a/13–71a/8: Глава, εΓ / Ὁ τροπῶν. / Тропы сирѣчь закъна сѣтъ словеса, или речешй ѿ собственнаго знаменованя...

71a/9–71b/4: Глава, κΓ / Ὁ φραστικῶν / σενκωλογῆ. / Сенкωлогῆ есть φραστικῶν...

71b/5–20: Глава, ιΔ / Ὁ именованῶν / Μετωνομίῃ. / Μετωνομίῃ есть именованіе, ижеже вещь едина чрез' иныя близитъ себѣ / являетъ...

71b/21–72a/3: Глава, κΔ / Ὁ прѣтис / μεταλλογῆς. / Μετάλλογος [или прѣтис] есть чрез' кзѣтѣ...

72a/4–22: Глава, αΕ / Ὁ автѣномасіи / Αυτονομοσία (ав'именованіе) есть проименованіе, егда что кзѣтѣ иныя / ползаетъ...

72b/1–16: Глава, κΕ / Ὁ Καταχρησῆς. / Κατόχρησις [или ѿупотребителство] есть неправедное ѿупотребленіе...

72b/17–74a/1: Ὁ ἀλλογορίῃ. / Ἀλλογορίῃ, [или иновѣщаніе] есть премѣненіе: егда иныя глѣтѣт, иныя / разѣбѣтѣт...

74a/2–8: Ὁ περίφρασῆς. / Περίφρασις есть кзрестіе, или кзрѣженіе...

74a/9–12: Ὁ υπερβατονῆς. / Υπερβατονῆς есть престѣпаніе, егда чымъ словесъ престѣпанъ, или кѣшавъ...

74a/13–18: Ὁ υπερβολῆς. / Υπερβολῆς есть кзлѣшное превзошненіе, или во ѿноженіи, или во ѿваленіи...

74a/19–74b/16: Глава, κΖ / Ὁ σχηματαхъ. / Σχημα есть кзобразеніе ижеже речешй или словеса...

74b/17–75b: Глава, κΘ / Ὁ Σχηματαхъ речешй, иже бываю способомъ приданія. / Способомъ приданія схематы речешй бываюты: егда едно речешѣ, ко дрѣгшѣ речешѣ придѣтѣт...

76a–76b/7: Глава, κΑ / глава / Ὁ Σχηματαхъ речешй, иже бываюты ѿтѣтѣ. / Σχηματαхъ напаче ради новости, или краткости ѿупотребленна сѣтъ...

76b/8–77b/2: Глава, κΒ / Ὁ Σχηματαхъ речешй, иже бываюты подобіемъ снѣгъ. / Парѣномасіа, подоборѣчѣе есть, егда малы ѿмыслиныя именованя речешй, во ѿмыслиновъ знаменованія подлѣгаюты...

776/3–826/14: **С** Схематахъ Сказаній. / Сказаніе есть еже изреченій составленное достойное *и* чести *и* разбѣгае мвлкѣ[т]...

826/15–836/21: Глава, кѣ. / **С** приличномъ положеніи реченій *и* сказаній. / Понеже извѣстно есть трѣбѣи быти вещи...

836/22–846/7: Глава, кѣ. / **С** сложномъ положеніи реченій. / Сложное положеніе реченій бываеши, егда чины связаніи точки, числа сохрани[м]...

846/8–856/19: **С** точкахъ. / Точка есть обѣиѣ сказаній каковаго, полный *и* себѣ разбѣи содержащаго...

856/20–86а/7: **С** пимати. / Понеже *и* пимати риторѣи содержати должно есть...

86а/8–876/12: **С** Естественной фусиѣ, бчати неботвераніи ритори. / Пимати естественная предреченное описаніе содержати...

876/13–886: **С** произвѣренія. / Аже *и* полужитати произвѣренія описаніе *и* первой конти... Онимъ текстомъ книга се закривае, а закривше речіи на л. 886 су: „Тѣмже все сіи дѣиствіа, аки бы глѣи сѣти тѣлесе, нми же сирѣчьная сокровища измѣниются / Конєць Риторикѣи.

Слєдє л. 89–92 с текстовими који су накнадно дописани (исти писар *и* исто мастило), а у поређењу са рукописном Риториком из 60/80-их 18. века у збирци Михаила Петровича Погодина у Руској националној библиотеци у Санкт Петербургу (Пог. 1663) они долазе напред, ала текста **С** Схематахъ Сказаній (л. 776/3–826/14), а испред главе 25 **С** приличность положеніи реченій *и* сказаній..., тј. после л. 826/14, а пре л. 826/15). Из некоег разлога они су тамо изостали из описа, па су придодати на крају књиге.

89а: Глава, / **С** частомъ оупотребленіи / Придаеши набуѣи *и* частое ипотребленіе риторики, еже только ибждно есть...

896–90а/10: Глава **С** подражаніи. / Такожде подражаніе, имже подобна конѣ желаетъ *и* речеточствіи быти...

90а/11–906: Глава **ѣ** а. / **С** описаніи изобрѣтенія, *и* прочишъ. / Перваи кнѣга во главѣ третей описаніе изобрѣтеніе быти вымышленіе...

91а–92а: Дрина мѣсти. / **С** мѣстахъ лицъ. / Мѣста лицъ наречѣтси, аже сѣти приличная личиость...

926: Страна је прѣзва.

## Зачети

На зампаљеном листу уз предњу корицу мрким мастилом печатом запис: 294 Вуга[rs]ki Ла[ ] овде / Ј. маџић / 436 Маџеџ Иван / [ ] све[ ] / 290 Николаи Уго[h] / 42[ ] Спасаеку Јаков.

Око средине исте стране, светломрким мастилом: Аммиџ / дабогда / ест[ ].

Мало ниже на истој страни, потпис оловком: Мичић.

## Историчај књиге

Рукопис је добијен на поклон од проф. др Страхње Костаћа из Новог Сада, а у инвентар Библиотеке Матице српске заведен је 24. септембра 2002. године.

*Литературе о рукопису нема.*

КРАТКОЛЕ РУКОВОДСТВО В ПОЗНАЊИЈЕ ЗЕМНО-ВОДНАГО  
КРУГА ТЕОРЕТИЧЕСКОЈЕ И ПРАКТИЧЕСКОЈЕ ЈОВАНА РАЈИЋА

1762. године

Хартија, мекано-врхо, [1] л., 76 стр., [2] л. Величина листова је 228 x 185 мм, а величина текста 180 x 132 мм. Број редова на пуној страни варира од 27 до 35. На завршетку сваке свештнице, тј. на доњој маргини последње стране, десно, налази се кустода. Писар је Јован Рајић.<sup>1</sup> Рукопис се прекида на стр. 76, јер недостају последња два листа у свештници, а нова рука је на неумереној страни која следи дописала неколико редова текста, који се језички надовезују на прелид и речју *Конец означила* крај књиге (в. *Садроци*).

Водени знак хартије временски одговара године 1762, која се јавља на десној страни рукописа: 1) *Грб са круном, доделимом робом, 4А испод знака* *Войишом VANDER LEY и кофирмарком GR*, врло слично БСП 23 из 1763, а сличне варијанте су: БСП 310 из 1772, Дечани 150 (II-C 47) из 1762, МСПЦГ 144 из 1769, МСПЦ 12 из 1765, Ајвслер 1505 из 1767 и Хиуд 2741 из 1763. године.

Рукопис садржи 11 свештница, од којих све имају по 4 л., осим св. 10 и 11 у којима су по 3 л. (у св. 10 недостаје последњи, а у св. 11 нема првог

<sup>1</sup> На некој стр. писар се потписивао иницијалима *А. Р.*, на основу којих Милица Веселић закључује да је у питању аутограф Јована Рајића. Према подацима са некој стр. рукопис је издат 1762, када је Рајић био наставник у Латинско-словенској школи у Српским Карловцима. У тој школи он је предавао од 1759. до 1762. године *Милица Веселић, Српске Латинске рукописне књиге XVIII века у Библиотечкој Збирници српске, / Доц. др. Милош Милошевић, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1979, IV, Нови Сад 1981, 63–66 (бр. 21).*

и последњег листа). Свеципице обухватају насловни нумерисани лист, стране одазначене арапским бројевима 1–76 и 2 некумерисана листа на крају књиге (половина првог листа и обе стране другог листа су празне). На почетку књиге недостаје предлист. Ознаке страна налазе се у десном, односно у левом углу стране, на горњој страни, а исписане су istim mastilom као и текст. Нумерисани ниво обухвата све стране с текстом, осим насловне и последње на којој је другом руком дописан крај књиге (неколико редова). Листови су цели, изузев прва два, којима недостаје десна доња део мало испод половине. На више страна видљиве су мрље од воде и разливеног мастила.

Повељ књиге чине картонске корице, обложене мрком кожом, са оквиром у сјајном отиску на обема корицама. Кожа је делимично оштећена, а видљиве су и рупице од црвоточине. Хрват је са пет ребара. На предњој корици златотиском је утиснутос: **Т. Р. 1770. У питању су, највероватније, иницијали класика Теодора Рајића, једног од потомака Петра Рајића, песника Јована Рајића који је наследио његову заоставштину.**<sup>2</sup>

Текст је овицан са леве и десне стране са по једном вертикалном правом линијом, повученом мрким мастилом. На насловној страни такође постоје бочне вертикалне линије. Оне су међусобно спојене двома паралелним мало размакнутих линијама, повученим испод половине бочних, а изнад података о месту и години преписа (импресума), који се налазе у доњем делу стране. Испод тих података јављају се иницијали Јована Рајића, а испод њих је украс у виду обрнуте купе, стилизован вијутаним линијама, мрким мастилом.

Слова у насловима су као и у тексту, само су крупнија. Велика слова су већином слична савременим писаним.

Писмо књиге је ситан курив, уз присуство и бројисних слова. Рукопис је леп, слова су уједначена по величини. По типу варирају: **б** (бројисно положено – одлика српског бројиса и писано), **в** (писано као савремено, бројисно као куривно и подучено на дну и дужином обавка са две међусобно раздвојене петље), **г** (писано руског типа без црте изнад и са цртом слично српском писавом), **д** (писано и бројисно с дугим ножницама), **е** (обично писано, ређе грчког типа), **ж** (углавном као гужвица – облик који је из руског бројиса ушао у српски бројис и ређе као савремено писано), **и** (писано слично савременом и као куривно латиничко *i*), **т** (бројисно троного, бројисно као латиничко куривно *te* и високо као обрнуто латиничко *a*), **ш** (бројисно и као куривно *se*), **и** и **ш** (у свом горњем делу су као и **ш**, а ножница им се на крају доди или савија напоље или се мало савија унутра). Слово **з** је писано у виду броја 3

<sup>2</sup> *Нова*.

чија se donja lanija luka često savija unutra, pri čemu se u donjem delu obrazuje petlja, slovo **l** je redovno sa jednom tačkom (**l** nije višeslo), **k** je brzolisno sa odvojenom i malo ulavo ugutom bočnom stranom, **m** je brzolisno, **p** je pisano, **я** je visoko brzolisno ruskog tipa, slova **ъ** i **ь** pretежно svojim gornjim delom zalaze u gornja međuprostor, kao i dvostruko **ѣ** (stуб и петља pisani su изједно, а пречка је изведена novim potezom). U једном случају на naslovnoj strani potvrđuje se и slovo **а** из црквене ћирилице, изведено brzolisno. Ostala slova pretежно су pisana или су на prelazu brzolisа и kurziva.

Nadredna slova су brzolisna или на prelazu brzolisа и kurziva.

Прволик је рускословенски. Slovo *јер* се користи на крају, а понегде и у средини речи. Употреба *јером* често није у складу с рускословенском нормом. Није увек лако разликовати танко од дебелог *јера*, услед тога што је оно већном цртом спојено са претходним slovom. Јавља се и *јајера*.

За иницијалну групу *ја-* употребљана се лигатура **я-** (**яки** 2/11, **яблоко** 3/11, **яни** 3/11, **якоже** 6/19, **ямаки** (= *јемак*) 68/20 итд.). У пост-вокалској позицији за савезну *-ја* етимолошког порекла, налази се углавном **-я** (**ястояние** 2/2, **ястойна** 3/23, **ястреб** 4/5 итд.) или понегде **-а** (**ястояние** 45/21–22). На месту *-ја* пореклом од старословенског **-я** углавном је **-и** (**ястоити** 13/16, А. мн. ж. рода **яныи** 39/1, **яходятеи** 61/15 итд.), али доста пута и **-а** (Г. јд. ж. рода **яеника** 56/22, А. мн. ж. рода **янога** 58/16, **ястрашныа** 61а/9 итд.). У речима несловенског порекла по рускословенској норми јавља се **-а** (**яеаграфја** 1/5, **яеаеаграфја** 1/12, **яеааграфја** 1/21, **Франција** 65/9 итд.). На сугласника (осим иза **ж**, **ч**, **ш**, **щ**) у вредности **ј** potvrđuje се и (**яени** 4/3, **яеотришныи** 4/9, **яери** 4/24 итд.). По рускословенској норми иза **ж**, **ч** долази **я** (**яежати** 14/3, **яежница** 47/7 итд.).

У писму *је-* јавља се **е** (**еети** 1/5, **ежи** 1/13, **егла** 2/24 итд.), а за *-је* налази се мало писано **-е** (**яениаеи** 1/5, **яениаеи** 1/11, **яеааеи** 2/2 итд.). Slovo **-ѣ** за *-је* среће се неоправдано у неким припадцима 39/1, која одликује руски јеник.

Групе **ја**, **ја**, које су у старословенском писму с лигатуром, означене су скоро увек са **ли**, **ли** (**яели** 1/17, **яепредълетети** 6/30, **яенилетети** 37/8 итд.; **яедина** 26/10, **яепредълетети** 39/3, **яенилетети** 50/27 итд.). У писму **ја** запажено је и **на** (**яепредълетети** 32/16, **яедина** 71/1). Среће се и **ли** уместо **ли** (**яели** 64/17).

Савезне **ја**, **ја** обележене су својимма **ле**, **не** (**яепредълетети** 2/24, **яенилетети** 7/3, **яедина** 22/19 итд.; **яени** 6/19, **яепредълетети** 34/32, **яе** него 35/11, **яедина** 63/17 итд.). Potvrđuje се и савезница **ла** (**яедина** 65/9, 17, 18 итд.).





Заменичко *ес*- се чува (*всякий* 6а/29, *всякій* 36/16, *всегда* 37/2 итд.).

У области морфологије већином се поштује рускословенска норма, а постоје и облици у складу са руским језиком: инфинитив на *-аь* (*видеть* *можна* 22/15, *така* *сказати* 22/26–27, *быть* 24/4, *можна* *узати* 34/23, *доказати* *можна* 35/27, *можна* ... *доказати* 36/11, *можна* *опредѣлити* 36/27, *кратко* *сказати* 40/30, 38/20, *ничего* *доказати* 47/2, *дѣлать* 49/29 итд.) У 2. п. јд. презента и простог будућег времена србе се *-иь*, карактеристика руског и срског језика (*начнешь* 21/8, *иытъ* 44/25а, *хочешь* 33/21, 35/7, 21, *то* *гдѣ* *живешь* 34/33, 37/31, *ишешь* 34/33, *начнешь* 36/8 итд.).

У случају захетниш *векать* 42/6 2. п. јд. простог будућег времена је неправилно употребљено.

Јавља се Л јд. именца м. рода на *-у* (*въ* *лѣвом* *углѣ* 71/31, *на* *каждомъ* *полѣ* 21/33), поред *въ* *десноѣ* *углѣ* 71/33, 71/34. У питању су двословне именнице, код којих су оба постоја по норми.

Јавља се и реч *варош* (*вароши* 64/20), која је мађарског порекла (*város*), а широко се одомаћило у српском језику.

Русизма има и на лексичком плану: *потѣмѣ* 59/11, *рѣчей* 63/33, *всѣма* 45/24, *достаточно* 46/28, *ничего* *доказати* 47/2, *ничего* 76/13 итд.

### *Садржај*

[1] (насловна страна): *Краткое руководство / Въ / Познаніе / Земли=воднаго Крѣга / Теоретическое и Практическое / Изъ Латинскаго и Нѣмецкаго / Исторіи / На Славенскѣи Языкѣ / Предложенное / для / Обученія Юношества Славено=Сербскаго / И / Карловачкаго Общепарольнаго / школамъ / Предложенное / Въ Лѣто Спасительнаго Искупленія 1762 / ѿ мѣста Гуманизм Профессора / Д. Р. (= Јован Рајић).*

1–3/24: *Прологоменомъ / ѿ / Географія во обще*, осам параграфа.

3/25–57: *Часть I. / Познаніе Земли Математическое*. Садржи:

Глава. I. / ѿ / Главныхъ качествахъ Земли, девет параграфа (3/27–7/10);

Глава II. / ѿ / Пунктахъ Географическихъ, дванаест параграфа (7/11–11/18);

Глава III. / ѿ / црствлахъ Географическихъ, тридесет три параграфа (11/19–22/20);

Глава. IV. / ѿ / Станицахъ или Растояніяхъ, осам параграфа (22/21–25/17);

Глава V. / ѿ / Возвышеніи Полѣса и Половинахъ, осам параграфа (25/18–38/6);

Глава VI. / ω / Главныхъ частехъ свѣта и различныхъ жителей / тою и дѣйствиѣмъ свѣта в' томъ, једнаѣст параграфа (28/7–31/23);

Глава VII. / ω / Употребленіи Глобуса Математическаго (31/24–46/23), триѣст параграфа;

Глава VIII. / ω / Употребленіи Глобуса Математическо[го] на Маппа[х], сѣдмаѣст параграфа (46/24–52);

Глава IX. / Табелъ Астрономическая основаниѣ Географическаго новата, Јоханна Габриѣла доштел-Майера / ω Јоханна Вальгиста Кюманна изданная. Табелъ садржи четирѣ рубрике: Имена Мѣсть, Примѣчателя, Долгота, Широта (53–57).

58–64/16: Част. II. / Познаніе Земли физическое (58/1–58/11). Садржи:

Глава I. / ω / Земли, пет параграфа (58/12–59/23);

Глава II. / ω / Разныхъ наименованіяхъ на Земли бываемыхъ, три параграфа (59/24–61/9);

Глава III. / ω / Водѣ, осемь параграфа (61/10–62);

Глава IV. / ω / Разныхъ наименованіяхъ при Водѣ слѣваю/шихъ, три параграфа (63–64/16).

64/17–[77]: Частъ III. / Познаніе Земли Политическое (64/17–64/28). Садржи:

Глава. I. / ω / Европѣ во Обще, дванаѣст параграфа (65–68/22);

Глава. II. / ω / Асиѣ во обще, дванаѣст параграфа (68/23–71/3);

Глава. III. / ω / Африкѣ во Обще, дванаѣст параграфа (71/4–73/15);

Глава. IV / ω / Америкѣ во Обще, четрнаѣст параграфа (73/16–[77]).

Параграф 14 гласи: Прочии же ω Глобусѣхъ примѣчательнѣ философи / не до Географическаго познаніа, но до Астрономическаго, и Математическаго знаніа подлежатъ: а сіа довольно. Оуде се прескони рукописе Јохана Рајна. Недостају два листа. На листу који следи другомъ рукою, мркии мастилом, дописан је крај књиге, текст од неколико редова који се језички надовестује на претходне речи: суть и' Генералноиѣ Географическоиѣ вѣдѣніа, И Коиѣ / слѣчуютъ в' снхъ довольно обучити, / со великою удобностию и въ, / партикулярнихъ маппахъ постигати / можеть / Конечъ.

*Завѣта нема.*

*Колѣкционарниѣ знаци*

Књига је купљена од Мирјане Кириловић во Новог Сада, а у инвентар Библиотеке Матице српске заведена је 29. децембра 1977. године.

## ЛИТЕРАТУРА

1. Иванка Веселинов, *Српске Врхњске рукописне књиге XVIII века у Библиотеци Матице српске, I Део/Деломе*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1979, IV, Нови Сад 1981, 65–66 (бр. 21).

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА КОЈЕ СУ КОРИШЋЕНЕ У ОПИСУ  
ВОДЕНИХ ЗНАКОВА

Ајнелер	G. Einöder, The ancient paper – mills of former Austro – Hungarian Empire and their Watermarks, Hilversum 1960.
БСП	Библиотека Српске патријархање у Београду, рукописна збирка
Дечани (П–С)	Мирослава Гроздановић-Пајић, Радоман Станковић, Рукописне књиге манастира Високи Дечани. Водени знаци и датирање. Београд 1995.
Дијанова	Т. В. Дианова, Филиграны XVII века по старопечатным книгам Украины и Литвы. Каталог. Москва 1993.
Дијанова – Костјухина	Т. В. Дианова, Л. М. Костюхина, Водные знаки рукописей России XVII в. Москва 1980.
Мошин	Vladimir Mošin, Anchor Watermarks. Amsterdam 1973.
МСПЦ (С)	Радоман Станковић, Рукописне књиге Музеја Српске православне цркве у Београду. Водени знаци и датирање. Београд 2003.
Хигвуд	E. Hearwood, Watermarks mainly of the 17 th and 18 th. Hilversum 1950, 1957, Amsterdam 1969.



## НАУЧНИ ПРИЛОЗИ



### ЗРЦАЛО НАУКЕ ЗАХАРИЈЕ ОРФЕЛИНА

У Библиотеци Матице српске налази се рукописна књижница *Зрцало науке*, са сигнатуром РР II 63 и инвентарним бројем 303736, која садржи 33 листа, исписана ситним лепим бродомом уз присуство кураива. Повез књиге чине папирне корице, на чије предње стране је налепљена мармурисана хартија (боје зелена и бела), док је хрват ојачан платном мрке боје (каталожни опис бр. 145).

Како је рукопис доспео у Матичну Библиотеку није познато. Др Душана Карловић, истакнути научни радник и виши библиотекар Библиотеке Матице српске од 1948. до 1956. каже да је књижница уписана у инвентар Архиве Матице српске као „Рукопис разне садржине“, „отприлике 1927. године“, о чему сведоче печат Архиве, стари инвентарни број 543 и стара сигнатура 16 С 20, која у књизи постоје.<sup>1</sup> У важећи инвентар Библиотеке Матице српске ова је зведена 7. јуна 1968. под називом „Зрцало науке“, са напоменом да је затечена у Библиотеци.

Књижница нема насловну страну, те наслов није посебно истакнут. Почиње *Преводом једн блаточеских чинајелу* (1а–4б), а у наставку су састави: *Повеса славој науки* (5а–16б), *Ујединије ош писанје* (17а), *К родимљем слово* (17б–22б), *Изображеније древети и лонит писаним словесим вечавити и рукописним* (23а–24б) и *По алфавиту ош блаточеских писанија и ош разних авијеро и њекоја рјечи избранија зде* (25а–33б). Последњи наведени текст, који садржи моралне науке распоређене по азбучном реду, прекида се на л. 33б код шесте науке под

<sup>1</sup> Захарја Орфелин, *Зрцало науке*, с предговором Душана Карловића, Нови Сад 1952, 5.

словом С, јер недостају листови. Према ознакама свештника нема пре свештине, могуће с насловном страном и још неким листовима.

У *Предговору* писар саопштава своје име – Захариј, а у *Уједначавању* или *Васобљеди* (л. 17а) казује и своје презиме Драгојевић – *Драгојевић* списа својеју рукоју.

Димитрије Кириловић је објавио овај рукопис под називом *Зрцло науке* савременим писмом и правописом и написао предговор уз то издање (Нови Сад 1952).<sup>2</sup>

Назив књижици дас је на основу тога што је и сам писар у *Предговору* тако назвао: „*да би се једну књижицу амиска, Зрцло науке рукописомо израи...*“ (л. 3б).

Писара Захарија Драгојевића Кириловић је поштоватио са Захаријем Орфелином, а то његово мишљење наишло је, како на јавно одобравање, тако и на оштру критику. Стефан Јосифовић је објавио прилог, у којем се сложио са ставовима Д. Кириловића,<sup>3</sup> док је Мата Костић жестоко оспорио Кириловићеве аргументе даје у прилог закључку да су Захарија Драгојевић и Захарија Орфелин иста личност.

Како питање ауторитета *Зрцла науке* још увек није разрешено, те у литератури оно наишао на различите одјеке и сумњичавост, у овом раду ће се најпре образложити аргументи и једног и другог мишљења, а потом ће се издати резултати палеографских истраживања тог рукописа, спроведених за овај каталог, у намери да се дође до нових чињеница и сигурније потврени једна или друга теза.

У образложењу свог закључка да је писар *Зрцла науке* Захарија Орфелин, Димитрије Кириловић наводи другу рукописну књижицу у којој се такође помиње Захарија Драгојевић. У питању је књижица *Ромск*, претне полемичког дела Димитрија Ростовског (1651–1709), руског духовног писца, проповедника и учитеља, која се, по Кириловићевим речима, „отскора налази у Матици српској“ и има нив. бр. М 6323. У њој постоји запис: „Сију књижицу купио от Захариј Драгојевића за 4 грошња месеца јулија 29го дне 1753гоје лето, Григориј Борђошки“. Сулећи по рукопису и по записима, Кириловић сматра да је писар ове књижице Захарија Драгојевић, исто лице које је исписало и *Зрцло науке*.<sup>4</sup>

У тој књижици, како наводи Кириловић, „налазе се потписи Драгојевићева, једанпут српски, само презиме, а двапут нем и презиме немачки“. Осим тога, два пута се јавља и запис на немачком *Loschowitz*

<sup>2</sup> Подаци о издању дати су у кат. 1. *Предговору* Д. Кириловића је на стр. 1–33.

<sup>3</sup> Стефан Јосифовић, *Орфелиново Зрцло науке, Зборник Матице српске за књижевност и језик*, кн. 1, Нови Сад 1953, 49–61.

<sup>4</sup> Д. Кириловић, *Предговору*, у Захарија Орфелин, *Зрцло науке*, 5–6.

*Dragoewick*, tj. Јован Драгојевић – отац Захарија Драгојевића, односно Захарије Орфелина.<sup>3</sup>

Као други доказ за закључак да је Захарија Драгојевић у ствари Захарија Орфелин, Кириловић истиче и једну књигу Јохана Леонарда Роста на немачком језику у библиотеци Захарије Орфелина у Патријаршијској библиотеци у Београду (бр. 141).<sup>4</sup> На полеђини насловне стране те књиге налази се запис на немачком језику, датиран 4. јула 1751. године, испод којег је потпис *Zacharias Dragoewick*. Презиме је касније прецртано беођан мистиком, али се може прочитати. По Кириловићу запис је писала иста рука као и запис у *Ручцу науке*. Испод наведеног записа у Ростојој књижници следи потпис *Ирилинцем Захариј Орфелин*. На основу записа у поменутој две књижнице он закључује да се Орфелин 1751. и 1753. презимом Драгојевић, а сувећим према *Ручцу науке*, он је то био и касније.<sup>5</sup>

У *Ручцу науке* писар Захариј Драгојевић каже да је књигу написао „као бивши учитељ.“ Овај податак Кириловић повезује с чињеницом да је Орфелин био учитељ у Славенској школи у Новом Саду од 1749. до лета 1756, а потом је од 1757. до 1762. био канцелиста Павла Ненадовића, у патријаршијском двору у Сремској Карловцима. На основу тога закључује да је Орфелин написао *Ручцо науке* 1757. и 1762. године и истиче да се он у то време већ служио презименом Орфелин, али је још увек употребљавао и презиме Драгојевић.

Према фалигроволошкој анализи рукопис је настао 1740/50. године. Водени знак је *Крим с амандманом – latinskirman GL*, идентично БСП 59 из 1741, а врло слично: МСПЦ 241 (С 815) из 1740/50, МСПЦ 341 (С 816) из 1747, МСПЦ 348 (С 821) из 1754, БСП 107 из 1753. и БСП 115 из 1733. године (в. и опис бр. 145).<sup>6</sup>

Датирање овог рукописа методом одређивања временског распона од једне деценије најближе је назначеном периоду, што мало помера његово време настанка уназад у односу на Кириловићево датирање на основу податка када је Орфелин био „бивши учитељ“. Међутим, с обзиром на то да се врло сличан водени знак потврђује и 1753. и 1754. године и да је иста хартија могла бити дужи у употреби, време настанка *Ручцо науке* може се померети и на коју годану касније и сложити с временом када је Захарија Орфелин био бивши учитељ.

<sup>3</sup> Исто, 6.

<sup>4</sup> О библиотеци Захарије Орфелина в.: Лубомир Дурковић-Јакшић, *Орфелинова библиотека*, Библиотекар, год. 28, бр. 3/4, Београд 1976, 433–440; Лубомир Котарић, *Орфелин и његова библиотека*, Библиотекар, год. 35, бр. 2/3, Београд 1983, 5–18; Снежана Пирковић, *Библиотека Захарије Орфелина: Библиографија*, Београд 2013.

<sup>5</sup> Д. Кириловић, *Прелиминар*, у Захарија Орфелин, *Ручцо науке*, 6–7.

<sup>6</sup> Рукопис је датирао Радеман Станковић, којем се и овом приликом на томе најближе захваљујем.

Кириловић напомиње da se u našoj književnosti smatra da je Orfelinovo pravo prezime Stefašoviћ, koje je prvi zabeležio Franc Karл Alter, profesor Univerziteta u Beču, по информацији добијеној, како se претпоставља, од митрополита Стефана Стратимировића. Alter, заправо, у прилогу *Вечної календара* у латиничком листу *Allgemeiner literarischer Anzeiger* за 1800. годину казује да се Орфелин прво имао Stefašoviћ, па је после када му је учитељски хлеб изгориао, узео псеудоним Орфелин, начињен од имена Орфеус и Линус (Орфеј и Лил). Шафарик је прихватио ово мишљење.<sup>9</sup>

Тихомир Остојић је најпре сматрао да порекло речи Орфелин лежи у француској речи „orfein“, која означава сироме. Међутим, откривши под именом Orfein једног француског медаљера из 17. века, одбацио је овакво мишљење, закључивши да је Орфелин једноставно преузео име свог француског колеге.<sup>10</sup> Данко Давидов је оповргао ову тезу.<sup>11</sup> Владимир Смић сматра да је Alter у праву око псеудонима, с обзиром на то да је Орфелин био учитељ у угледној новосадској академији на којој је часове поезике држао Дионисије Новаковић, па се говорило и о митолошким песницима Орфеју и Лилу.<sup>12</sup>

Димитрије Кириловић игнорира постојање Орфелиновог презимена Stefašoviћ, имајући у виду да се он нигде није тако потписивао и сматра да је његово првобитно презиме било Драгојевић, а потом је узео презиме Орфелин.

Мита Костић је оштро реаговао на ставове Димитрија Кириловића о томе да је Захарија Драгојевић писар *Зрцла* узмеу заправо Захарија Орфелин.

По њему, главни Кириловићев аргумент да се у књизи Јохана Леонарда Роста испод превученог потписа *Zacharias Dragowitsch* налази српски написане *Захаруј Орфелин* не стоји, а као потврду за то приложио је фотографију странице из те књиге са написима, те казује: „На први поглед видан се јасно на приложеној фотографији да у Ростовој књизи не пише Захаруј Орфелин, него да на месту израдираног другог потписа од кога се види завршетак шаре с нацртаном руком и додатом речју „*gorgis*“ (дакле „*гати горгис*“ (софјеручно, примедба Д. Г.) стоји написаном: „...ат Захарин Орфелину“, дакле не номинатив него датив, и не истим рукописом као горњи немачки запис него сасвим другим рукописом. По

<sup>9</sup> Д. Кириловић, *Прегледник*, у Захарија Орфелин, *Зрцло* узмеу, 7.

<sup>10</sup> *Илија*, 7–9.

<sup>11</sup> Данко Давидов, *Српски језици XVIII века*, Београд 2006, 159–160; Данко Давидов, *Захарија Орфелин: 1726–1783*, Београд 2001, 9–10 (ил. 1).

<sup>12</sup> Владимир Смић, *Име и презиме о белогорском Захарије Орфелину*, *Присвојна* за књижевност, језик, историју и фолклор, кн. 82, Београд 2016, 75–86.

њему stoga se ne može zaključiti da je Orfelin 1751. и 1753. био Драгојевић, али се могу извести неке друге претпоставке.

С тим у вези износи мишљење да с обзиром на чињеницу да је Захариј Драгојевић 1753. према запису у другој Матвчиној књижници продао Григорију Борфовићу једну књигу, могло би се претпоставити да је он две године раније продао Ростовљеву књигу и Захарији Орфелину, па је реч само о Орфелиновом власништву. Осим тога, демантује могућност да је наведени запис на немачком језику од 4. јула 1751. исписао Орфелин, јер се његов рукопис од тог рукописа разликује. Такође пориче могућност да се Орфелин пре 1751. називао Драгојевић и подржава Алтерову информацију о томе да је он био Стефановић, закључивши на крају да писац *Зрцала науке* није Захарија Орфелин, него Захарија Драгојевић.

На основу свега реченог, види се да се аргументи за и против идентификације Захарија Драгојевића као Захарија Орфелина већују углавном за потписе Захарија Драгојевића, још у две књиге – у рукописном *Розску* у Матвчи српској и штампаној књизи на немачком језику Јохана Леонарда Роста у библиотеци Захарије Орфелина у Библиотеци Српске патријаршије у Београду.

Свој став о томе Димитрије Кириловић поткрепљује још и констатацијом да је рукопис *Зрцала вети* као и *Розска*. У прилог томе помене и украсе – „две минијатуре“ у *Зрцалу*, имајући у виду Орфелинову вештину као цртача. У питању је већа вишета испод текста на л. 226, обрадована од непреплетених линија, претежно зелене и делимично мрке боје, као и иницијал У зелене боје, чији је доња крај стуба такође украшен светлом линија и тачкицама (л. 17а).

Радећи на опису *Зрцала науке*, детаљније сам се позабавила и питањем њеног писара.

Поменути књига *Розска* налази се у збирци рукописа Библиотеке Матвче српске са сигнатуром РР 1 73 и инв. бр. 172490 (старе сигн. РР 401, 352 А 31, М 6322) и по дуктусу и палеографским одликама, као и по употребљеним бојама, црвеној и зеленој и неким украсним детаљима, слаже се са *Зрцалом науке*. Има 61 лист оригинално означен, а не 161, како је омишљено наведено у раду Д. Кириловића.

У Ростовој књизи на немачком језику, бр. 141, која се налази у Библиотеци Српске патријаршије, насловни лист је оштећен (видостаје дес), па се запис с поменом Захарије Орфелина не види у целости. Јасно је, међутим, да је Мига Костић у праву када каже да су име и презиме Захарије Орфелина ту употребљени у дативу, а не у номинативу, како је то разумео Димитрије Кириловић. Наводећи га изворним писмом, запис гласи: ...иѣъ Захаріѣ / орфелинѣ. Овај запис, с нацртаном руком испод, наизглед је долат и по ономе, колико је видљив због прецртавања,

postoji mogućnost da potiče iz pera Zaharije Orfelina. Pomenuti crtež ruke ukrasjen je prepaštom linijom i podseća na sličan motiv koji se javlja u tablici „srpskog skriptorisa“ Orfelinove *Kaligrafije* iz 1759. godine.<sup>10</sup>

*Zrcalo kralje* je napisano bronisvom uz prisustvo kurčina, mramra mastilom i kinovarom. Rukopis je lep. Slova su sitna, a po veličini dosta ujedinjena. Uglavnom su pisana odvojeno. Prisutno je i nizovo vešnjače, vešnikom na kraju reda, gde su najčešće u vezu poslednja dva slova od kojih je drugo *jur*, a ima potvrda vešnjača i van te pozicije (npr.  $\text{b} + \text{k}$ ,  $\text{a} + \text{k}$ ,  $\text{a} + \text{k}$  itd.).

Na osnovu paleografske analize ističem sledeće karakteristike pojedinih slova.

Slovo *g* je blisko pisanom; *h* je bronisvo položeno; *v* je bronisno četvrtasto i bronisno kao kurčina i podučeno na dnu; *z* je bronisno sa stubom i prečkom, koje se javlja i u poluustavu; *l* je bronisno sa dugim nokcama, koje se na krajevima obično završavaju savijutkom napole ili ređe obe udarno (ovaј тип одликује и полуустав), bronisno-kurčina s petlom u donjem delu koja je jame ulavo usmerena i ređe bronisno u vidu oštroug ugla чије краке спаја удесно лучна линија (*q*); *e* je grčkog tipa ili ponekad pisano; *ж* je kao gužvanica ili je sa stubom i jednom, levom trouglastom petlom; *z* je izduženo, obično s malim gornjim lukom od donjeg; *a* je bronisvo kao broj 3; *n* je slično pisanom; uglavno se potvrđuje *ŋ*, dok je *ñ* ređe prisutno; *k* je sa odvojenom bočnom stranom, koja je malo ulavo ulegnuta kao i stub; slova *l* i *m* su slična pisanim; *u* je sa spojnicom iskošenom ulavo, slično štampanom latiničkom; *o* je bronisno; *p* je bronisno, sa stubovima i prečkom; *r* je bronisno sa udarno iskošenim i pravim stubom koji se na kraju malo savija ulavo (ili je ređe stub malo isklupčen ulavo) i лучном glavicom; *t* je bronisno trouglo, bronisno visoko u vidu obrnute puze i bronisno visoko jednostrano s talasastom prečkom; *y* je slično savremenom štampanom; kod slova *ŷ* krak sleva pisan je između redova niza, a krak desna češće malo zaklon u gornji međuprostor, pri čemu *mu* je početak nešto savinjen unutra (presek krakova je vešnikom blizu donje ivice niza, pa je petlja mala ili je gotovo i nema, a ređe je oko polovine); kod *ф* stub je udarno iskošen i prav (na početku uglavnom ima nadome usmerenu crtu, retko je bez pometne crte), a bočne strane su лучне, vešnikom šire u

<sup>10</sup> Zaharija Orfelin, *Нова и основна свјетска писмена-српска калиграфика како на ботлѣ и убојребице свјетска-српска гукавица докошѣ...*, В Карловѣ 1759. Пажито је да је ситуација само један примерак те књиге који се налази у Библиотеци Српске патријархаје у Београду.

doštem delu nego u gornjem; x je obično pisano između linija niza ili ređe krak desna zalazi u donji međuprostor; Slovo m je brzopisno, bez srednjeg stuba; y & slovo ѿ je kao kada stoji samostalno, a nadređno t je brzopisno jednostrano; slova ц и ш су са stubovima и вожницом која је на крају савијена улево; ш је слично полууставном; њ и њ јављају се brzopisno мало и високо; ђ је увек високо, а писано је двопотезно (stub и петља изведени су изједна, а пречка посебно) и једнопотезно (stub и петља писани су изједна при чему бочна линија петље сече stub и прелази са његове лево стране, где се на крају ломи или савија образујући пречку слова); код ш и њ најчешће се stub на доњем крају савија унутра, а потом се спаја са бочном линијом слова а или о вањше испод њихове половине, а ређе stub и слово а или о повезује хоризонтална црта; slovo z је brzopisno (образују га два лука као код броја 3, а врх гornjeg лука додирује итеница слична латиничком v) и курзивно (итеница и тело слова образује линија која се ванпоменично ломи или савија при чему је у доњем делу слова петља); код слова ѣ супротно искошени и прави краци спајају се на доњем крају stuba; ѿ је издужена елипса, обично у гornjem делу ужа него у доњем, а пречка је хоризонтална и права; ишѿца је слична латиничком v, знад којег се негде јављају две улево искошене црте; ш је слично савременом руском, при чему је бочна страна често мало одвојена од stuba.

Наведени облици упоређени су с бакорезним књигама Захарије Орфелина, које су се користиле као приручници у писану – *Калиграфија* (Сремски Карловци 1759)<sup>14</sup> и *Пробиси* (Сремски Карловци 1776).<sup>15</sup>

Орфелинова *Калиграфија* из 1759, која представља први и једини приручник за учење српског brzopisа, поред прегледа два „фрактурна“ – штампаних слова црквене и грађанске ћирилице, садржи и два „скореница“ (brzopisа), од којих је један српски, а други „грађански“ или „канцеларски“, односно руски.<sup>16</sup> Карактеристичну одлику српског brzopisа у Орфелиновој *Калиграфији* чини присуство brzopisног положевог Ѣ (Русима је овај облик непознат),<sup>17</sup> и изостајање графеме и, која се јавља у руском brzopису.<sup>18</sup>

Други Орфелинов приручник *Пробиси* из 1776. године појавио се у време када се у српским школама ванше није учио српски brzopis, и када је како у школама, тако и у свакодневной употреби завладала писана

<sup>14</sup> *Ишо*.

<sup>15</sup> Захарије Орфелин, *Новоиздане словенице пробиси ради поштом и употребљиве словено-српског писанства...*, В Карловци Сремском, 1776.

<sup>16</sup> Описаније о томе и: Петар Ворфај, *Историја српског Ариџина: историографско-филозофски брисани* Београд 1971, 194–198.

<sup>17</sup> *Ишо*, 197.

<sup>18</sup> *Ишо*, 195.

građanska ћirilica. U skladu sa tim u *Proboisima* postoji samo pregled pisane građanske ћirilice, dok srpskog broznica, koji je izlazio iz upotrebe negde pre, a negde posle objavljivanja *Proboisa*, nema.<sup>19</sup>

Analiza pisma u *Zrcalu knjige* pokazuje da se u ovom rukopisu koriste sva slova koja se javljaju u pregledu srpskog skoropisa u *Kaligrafiji*, uključujući i grafemu **и** koja odlikuje ruski, odnosno „građanski“ ili „kancelarski“ skoropis, kao i da se skoro sva upotrebljena oblika nalaze u pregledu srpskog broznica u *Kaligrafiji*. Izuzetak čine pisane **е** i kurzivno **џ**, oblika koji izostaju u *Kaligrafiji*, a javljaju se u *Proboisima*, kao i broznice **џ**, koje ne dolaze u navedenim Orfelinovim priručnicima, a postoji u azbucnom pregledu broznice slova u rukopisnom srpskoslovenskom *Буквару* Гаврила Стефановића Венцловића из 1717. године.<sup>20</sup>

Osim navedenih malih slova, pisar koristi i veće obao **в** sa dve obično razdvojene luke petlje, kao i veće okruglo dvostrano **ѿ** (bočne strane pisane su posebno), sa ukrasnom tačkom na srednjem gorњem ili donјem delu slova, tj. na mestima gde se spajaju bočne luke koje oblikuju slovo.

Velika slova su broznica ili slična savremenim pisanim. Dolaze ne samo iz tačke, već i van te pozicije, na početku mnogih reči, bez posebnih pravila. Nadredna slova se ređe notiraju, a sreću se broznica ili na prelazu broznica i kurziva.

Naslovi su napisani poluustavnim slovima sličnim štampanim, kombinacijom zelene i crvene boje, samo crvenom ili samo zelenom bojom. Početno slovo prve reči, a ponegde i još nekih reči je veliko, malo veće od ostalih slova. Na л. 17a prva reč u naslovu je izvedena velikim poluustavnim slovima, a druge dve reči u redu ispod ње су napisane malim broznice slovima. U samom tekstu prvo slovo reči na početku odalaka, kao i početno slovo nekih reči, a i cele reči, zgrade i tačke istaknute su crvenom bojom. Neke tak cele reči, delovi reči ili samo početna slova u rečima javljaju se i zelene boje, a postoje i reči koje su izvedene kombinacijom crvene i zelene boje.

*Zrcalo knjige* paleografski sam uporedila i sa dva Orfelinova rukopisa iz Biblioteke Srpske patrijaršije. Reč je o drugoj i trećoj svesci *Славенског словаря* (бр. 296 и 294), koje се у *Именнику рукописа Библиотеке Српске патријаршије* (Београд 2012) јављају под насловима:

<sup>19</sup> *Идео*, 196.

<sup>20</sup> *Буквар* је дуго припадао Калугину Рачавцу, а истраживача Лутка Василев познату је да је писар ове књиге Гаврило Стефановић Венцловић њ. Лутка Василев, „Буквар из 1717. године – дело Гаврила Стефановића Венцловића“, *Археолошки вестник*, 19, Београд 1997, 217–232.

Словенски речник (конкорданца новозаветних књига, слова и изводи из разних књига црквеног садржаја), око 1780. год. (Рс 296)<sup>21</sup> и *Конкорданца саборнозавештаних књига*, друга половина 17. в. (Рс 294) – ова свеска погрешно је датирана 17, уместо 18. веком.<sup>22</sup>

Прва наведена књижница (Рс 296) има 37, а друга (Рс 294) 28 листова. У опису књижнице Рс 294 казује се да је по Димитрију Румару ово Орфелинов рукопис, док код књижнице Рс 296 нема податка о писару. Боривој Чалић је препознао да су то две свеске *Словенског словар* Захарије Орфелина и о томе обавестио јавност објављивањем текста *Орфелинов Словенски словарь, зајубљен и пронађен*.<sup>23</sup>

На Орфелинов *Словар*, у три „теке“ (свеске) пронађене у Карловачкој патријаршијској библиотеци, скренуо је пажњу Мита Костић 1921. године, када их је укратко и описао.<sup>24</sup> После Другог светског рата оне су загубљене, а објављивањем *Именника рукописа Библиотеке Српске патријаршије*, 2012, као што је истакнуто, објелодањено је постојање друге (Рс 296) и треће свеске (Рс 294) теог *Словара*, док је судбина прве свеске још неизвесна. Тим поводом Боривој Чалић се и огласио у поменутом раду, где је те две свеске и детаљније описао.<sup>25</sup>

Према казивању Мита Костића, прва свеска носи наслов „Словенскій Словарь изъ разнихъ книгъ собираемій“ и садржи речи од слова А до Р.<sup>26</sup>

У другој свесци *Словара* (Рс 296), иза речничког дела у којем су дате речи од слова С до *пастир* (п. 1а–34б), по Боривоју Чалићу укупно око 2100 речи, следе разне фразе, изреке и сентенце, затим *Предуговорије на Рољске Димитрија Ростовског*, проповеди, изводи из тумачења Јеванђеља, неке из поглавља другог дела *Рољски* и др.<sup>27</sup>

Обе „теке“, како наводи Мита Костић, садрже целокупни славено-српски речник од 4410 речи.<sup>28</sup>

У трећој свесци долазе исписани из старозаветних књига, са тумачењем појединих речи на немачком језику, готшом, а налазе се и белешке различитог садржаја, кратки цитати из разних библијских књига,

<sup>21</sup> Зоран Ранковић, Владимир Вукачиновић и Радоман Станковић (филотрипско-католичко издање), уредник: Зоран Нешковић, *Именник рукописа Библиотеке Српске патријаршије*, Београд 2012, 34 (бр. 283).

<sup>22</sup> *Иако*, 33 (бр. 281).

<sup>23</sup> В. о томе и: Боривој Чалић, *Орфелинов словенски словарь зајубљен и пронађен*, Лептине две хиљаде тридесет, Загреб 2013, 324–338.

<sup>24</sup> Мита Костић, *Историчка дело Захарије Орфелина*, Прилог за јавност, језик, историју и фолклор, кт. 1, Београд 1921, 86–92.

<sup>25</sup> В. Чалић, *Орфелинов словенски словарь зајубљен и пронађен*, 324–338.

<sup>26</sup> М. Костић, *Историчка дело Захарије Орфелина*, 90.

<sup>27</sup> В. Чалић, *Орфелинов словенски словарь зајубљен и пронађен*, 328–332.

<sup>28</sup> М. Костић, *Историчка дело Захарије Орфелина*, 90.

ruskoslavenske речи protumačene rečima iz srpskog narodnog jezika i dr.<sup>27</sup>

Dругu i treću svesku *Slavenskog slovara* (nadalje *Slovar*) na osnovu direktnog uvida, kao i snimaka, paleografski sam uporedila sa *Zrcalom nauke*.<sup>28</sup>

Pismo *Slovara* je isto kao i *Zrcalo nauke*, s tim što je vožvanje slova ovdje češće nego u *Zrcalu*. Slova su sitna kao i u *Zrcalu*. Negde su lepša, jer su marljivije pisana, a negde su zbog brbine manje pažljivo izvedena.

Sva slova u skoro svi navedeni oblicu u *Zrcalu nauke* po izgledu i načinu izvođenja potiruju se u sveskama *Slovara*. Posebno se ističe sličnost u izgledu i načinu izvođenja slova z, zatim ova navedena tiska ж, slova и, ѣ, јерова, јайа, омеје, ѡмје, већег округлог в итд.

У извођењу и великих slova (А, Б, Г, Е, М, Л итд.), као и надредних slova, посебно д, з, м, т, х и др., такође постоји велика подударност.

У употребљивим рукописима може се запазети исти манир писара. Код slova ѡ квалитет је увек изнад десног стуба. У лигатури ѡ стуб надредног бројског једностраног т налази се углавном изнад десног бочне линије ѡ. Доста пута десна бочна линија је и изједна писана с почетком пречке надредног т. Надредно з је положено и крупније, са украсном цртом на горњој лучној линији првог лука. Украсна црта се понегде јавља и на горњем луку з у реду, а више пута и на пречки једностраног високог т. Код надредног х доња крајева кракова се често спајају, а посебно пада у очи подударност облика надредног х са продуженим и испреплетеним крајима (д. 2а у *Zrcalu* – л. 276 у *Slovaru* Рс 294).

Велика сличност примећује се код slova у везу, а нарочито је карактеристичан sloj з са претходним slovom (и + з, и + з, ѡ + з). На линији којом је горњи лук з повезан са slovom испред сређе се украсна црта.

Идентични су и неки slojevi slova у реду са надредним м (е + м, и + м и др.), које обликује наизменично четири-пет пута испресавијана линија (*горе-доле*).

На исти начин писан је и *бојерак*. Запамена је подударност у корекцији акцената, тако што је првобитни акценат који је стављен на погрешно место, па је додат акценат на место где треба да буде.

<sup>27</sup> Е. Чалов, *Српски словенички словар* (заборављени и пролећни), 332–336.

<sup>28</sup> Свеске *Славенског slovara* дубавно ми је уступило gostовин Боривој Чалов, те му се и овом приликом на томе најљепше захваљујем.

Осим претежне сличности, јављају се и извесне разлике, које се тичу углавном различите фреквенције појединих облика, као и присуства новијих писаних облика у *Словару*, која у *Зрцалу* изостају.

Утисак је да је у *Зрцалу* *наме* чешће присутно бронзисно четвртасто в од облика писаног као латиничко в подвучено на *ду*, док је у *Словару* обрнута ситуација. У *Зрцалу* се углавном јавља е грчког типа, док је писано е ретко. У *Словару* такође проналазимо грчко бронзисно е, али има више потврда и за писано е.

Код слова **џ** у *Зрцалу* супротно исвошени и прави краци спајају се на доњем крају вертикалног и правог стуба, а у *Словару* ово слово углавном чини вертикалан или мало надесно искошен и прав стуб који својим доњим делом пресеца по средини надоле пучну линију, чији су горњи крајеви мало повиђени (леви улево а десни улесно). Облик **џ** као у *Зрцалу* долази у *Калифрафији*, док се облик тог слова као у *Словару* јавља и у *Пройисима*.

У *Словару*, поред наведених облика слова као у *Зрцалу*, долазе и други новији облици.

Поред два мала бронзисна облика в и већег облиг в са две раздвојене петље, понегде се у *Словару* среће и писано в, слично савременом, које у *Зрцалу* и *Калифрафији* изостаје, а дато је у *Пройисима*.

Слово д је у *Словару* углавном писано. Оно у доњем делу има стуб без петље. Овај облик се не јавља у *Зрцалу* нити у *Калифрафији*, а постоји у *Пройисима*. Осим тог облика, понегде долази и курзивно д као у *Зрцалу*, код којег се стуб на крају мало савија улево, па је са те стране уска петља. Горња линија петље прелази са десне стране стуба и везује се за наредно слово. У неким случајевима стуб се на крају улесно шик-цак ломн и прелази у везну линију. Ређе се јавља и бронзисно д са поклоцима, које је у *Зрцалу* доста често.

У *Словару* нисам нашла потврду за бронзисно **џ**, које у *Зрцалу* долази ретко, а постоји, као што је напред истакнуто, у српскословенском *Буквару* Гаврила Стефановића Венцловића из 1717. године. Под утицајем руског бронзиса овај облик је излазно из употребе, па га већ у *Калифрафији* из 1739. нема. Када су завладали писани облици, о чему сведоче *Пройисы* из 1776, он је и престао да се користи, те не изненађује то што се у *Словару* не јавља.

У *Словару* нисам видела ни бронзисно-курзивно д с петљом у доњем делу јаче усмереном улево, које често долази у *Зрцалу*, а дато је и у *Калифрафији* из 1739. године, док га у *Пройисима* нема.

Међутим, потврду за тај облик нашла сам у Орфелиновој „дејави“ из Архива новосадског магистрата, датираној у Карловцима 20. јуна 1758, у којој он казује да је Василије Стефановић ишао у Словенску школу у

Новом Саду где je on био учitelj... Ову изјаву Орфелин је потписао као „архиепископо-митрополитски ширински канцелнет“ и она је временски веома блиска *Зрцалу*. Поређења и осталих употребљених облика слова у овом документу с облицима у *Зрцалу* показује њихову велику међусобну подударност. На први поглед чини се да је сличност између рукописа тог документа и *Зрцала* већа него између *Зрцала* и *Словара*, што се може објаснити тиме што су Орфелинова „изјава“ и *Зрцало* писани готово у исто време, док је *Словар* настао касније.<sup>11</sup>

Поред облика слова *ѣ* као у *Зрцалу*, у *Словару* се јавља и *ѣ* слично веолинском кључу, облик карактеристичан за Орфелина, који постоји и у поменутој Орфелиновој „изјави“, а не долази у *Зрцалу*.

Слова *и* и *иц* у *Словару*, имају и бројне облике као у *Зрцалу*, али се изводе и као писана, са петљама у доњем делу. Поред два бројна облика *ж*, као у *Зрцалу*, понегде је написано и писано *ж*, слично савременом, које се у *Зрцалу* не користи. Писано *ж* долази у *Пробисима*, док га *Калиграфија* нема.

Као што се види, разлике нису бројне и обично су последица неједнаке фреквентности различитих облика истог слова или коришћења новијих писаних облика у *Словару*, којих у *Зрцалу* нема.

Заступљеност и писаних слова у *Словару*, која у *Зрцалу* не долазе, слаже се и с временом наставка упоређиваних рукописа. *Зрцало* временски одговара *Калиграфији* из 1759, те се и по употребљеним облицима скоро сасвим слаже са стављем у њој, док је *Словар* касније настао и по палеографским одликама ближи је *Пробисима* из 1776. године.

На основу палеографске анализе *Зрцала кључе* и његовог упоређивања са две свеске *Словесног* *словара* Захарије Орфелина и Орфелиновом „изјавом“ из 1758, са великом вероватноћом може се закључити да је ове рукописе исписало исто лице, односно да је писар *Зрцала* Захарија Драгојевић у ствари Захарија Орфелин. Осим по рукопису и украсима, Димитрије Кириловић закључује да је *Зрцало кључе* дело Орфелина и по садржају ове књижнице.

Кириловић је појаснио наслов књижнице *Зрцало кључе*, истакавши да је то зборник различитог састава, писаних у стиховима и прози, „али ипак целина, са једном унутрашњом, садржајном везом“. Таква књига је било у 17. и 18. веку и на Западу и у Русији. Код Руса било је чувено *Домострој* *честивог* *царя* (1717), које се користило уместо буквара, а осим слова, слогова и реченица садржало је и правила понашања у друштву.<sup>12</sup>

<sup>11</sup> Савић: Орфелинове изјаве објавио је Вацл Старић, а: В. Старић, *Мана Архива о Захарији Орфелину*, Гласник Историског друштва у Новом Саду, књ. VIII, Нови Сад 1933, 129.

<sup>12</sup> Д. Кириловић, *Пробисима*, у Захарија Орфелин, *Зрцало кључе*, 9–10.

Као што је већ речено, Зрцало науке није комплетно, а на основу *Предговора благовоспитаному читателю*, где су истакнута поглавља која оно садржи, Кириловић указује на то шта у књиги недостаје због изгубљених листова. Тако се, поред постојећих текстова (в. напред), у *Предговору* помињу још и *Каноники*, *Духовни закон* јасне *облаженију божјих запови*, *Закони обичаи* и *Правила ојем учеником на болзу*, којих у књизи нема.

Скреће пажњу и на различит редослед поглавља у односу на то како су она наведена у *Предговору*, до којег је могло доћи приликом кориштења рукописа.<sup>33</sup>

Анализирајући свако поглавље понаособ, Кириловић доводи њихов садржај у везу са Орфелиновим просветитељским мислима и ставовима о потреби школовања и науке и указује на ауторе и књиге, пре свега руске и украјинске, на које се Орфелин ослањао у састављању Зрцала.

Орфелинове мисли изречене у *Предговору*, „да онај ко је без школа, тај не може руководити ни црквеним, ни војним, ни грађанским пословима“, Кириловић повезује с посланицом митрополита Павла Ненадовића од 15. јула 1750, до које је у архиви Митрополије могао доћи као митрополитов канцелист.

Од извора који су Орфелину послужили за текст *Почетка словоу* наука помиње *Духовни разумови* Петра Великог, *Алфавитови*, зборник сентени и анегдота, углавном грчких и римских филозофа, књижевника и државника (1. изд. 1711) и *Алфавит духовни*, дело књијевског митрополита Исавије Копинског, које се „достоји из морално-филозофских наука са јако изглашеном тежњом за обрадовање разума“,<sup>34</sup> Библију, историју цркве и др.

У вези са овом важном просветитељском темом Кириловић скреће пажњу и на предавање Димитрија Новаковића, професора и префекта Колегијума Висариона Павловића у Новом Саду, под називом *Слово о болванак и болзе науц свободних*,<sup>35</sup> које се сматра првом српском академском беседом.<sup>36</sup>

У том светлу истиче и дела Доситеја Обрадовића, *Собравање* и *Меланџа*, као и Доситејев говор ученицима приликом отварања Велике школе у Београду.<sup>37</sup>

За песму *Крозмисловен слово* од око 250 стихова казује да ју Орфелин певаво на основу проповеди Симеона Полошког, а за облик слова

<sup>33</sup> Исто.

<sup>34</sup> Исто.

<sup>35</sup> Исто, 15.

<sup>36</sup> Ненад Ристовић, „Data Novakovićiana retractata“, *Књижевна историја*, год. 45, бр. 149, Београд 2013, 56.

<sup>37</sup> Д. Кириловић, исто, 15.

наведене u одељку *Изобразности дјела и њихов писмен славонских печатачких и рукописних напомена* да се могу наћи и у *Продисима* (1776) и у *Катрографи* (1778)<sup>38</sup>.

У последњем одељку *По алфавиту ови божественито писанија и ови разни свјетски и њакија речи избранија зђе* наведене су кратке сентенце избућени редом према првом слову почетне речи. Текст се прекида шестом сентенцом под словом С и ту се ова књижца и завршава. У заврши овог састава Кирилов и примећује да број сентенци по словима варира – под словом А има 8, под Б 33, под В 36, под Г 10 итд., као и то да су оне избране из Светог писма и „из разних аутора“, односно највише из *Апофитенмаи* и *Алфавитно дјеломо*.

У вези са овим текстом срећем пажњу на сличан састав – *Провоученија ови Сајанчелото писанија по алфавиту избранија*, у рукописној књижници из Збирке Народне Библиотеке „Вук Караџић“ у Крагујевцу (ива. бр. 26750), коју је према сачуваном запису, датираним 15. јуна 1743, исписао јерођаков Јоасаф, постраник манастира Светог Вознесења Беочина, у Училишту Петроварадинског Шанаца, тј. Новог Сада (Петроварадински Шанац је назив за град Нови Сад до 1748. године), у време префекта Дионисија Новаковића. Књижница се води под насловом *Сивољна*, јер тим саставом књижница почиње – *Сивољна Сајанчело Гамареја*, *Илибрајата констативитијонској о ајерје* (л. 1а–21б), а у наставку су још два текста – *Принципа како сочњати и разиједати сликемаја* (л. 22а–25а) и поменуто *Провоученије* (л. 25б–32б). Судећи по садржају и по подацима из записа, ова књижница представља приручник јерођакова Јоасафа, који је он сачинио као слушалац предавања у Училишту Петроварадинског Шанаца.<sup>39</sup>

Бавећи се истраживањем књижнице јерођакова Јоасафа, установила сам да се исти текст појављује у руским издањима првог руског буквара из времена Петра Великог – *Азбука царедворская с провозуменими правелма рускоу Петра Великого* (прво изд. 1710), као и у издањима књиге *Књозити честитое зерцало или Поклание к землетистому обхождению* (1. изд. 4. фебруар 1717), што ми је навело на закључак да је претни јерођакова Јоасафа највероватније настао са некое од издања *Књозити честитое зерцало или Поклание к землетистому обхождению*.<sup>40</sup>

<sup>38</sup> Зацараја Орфелин, *Словенски и њакијски катрографи или Насловеније ох брвнениому писаню по избраничелоту ученикити ох землету италиот Словено-Сербеот Књозити*, Во Карловач-Сремскоот 1778. Ову *Катрографи* Зацараја Орфелин је сачинио по подацима Влашке дворске депутације у Бечу за српско и кљасно школо, право романс-дело за које је одлуком царице Марије Терезије награђен са сто дукара.

<sup>39</sup> Душана Грбић, *Рукописни приручник јерођакова Јоасафа из 1743. у Училишту Петроварадинског Шанаца (Новог Сада)*, у *Словен из 1743*, Београд 2017, [5]–80.

<sup>40</sup> *Ibid.*, 60–72.

У књижевни јерофакона Јосафа за свако слово дате су по три поуке, осим за слово А и Ю где су четири. У *Књизи честног зрцала* под словом Ю су такође четири поуке, док су под А три поуке. Поуке под словом А у рукопису су исте као и у наведеним штампаним издањима, само што је друга поука из штампаних издања, коју чине две реченице, раздвојена на две поуке.<sup>41</sup>

Текст моралних поука у књижевни јерофакона Јосафа упоредила сам и са наведеним саставом у *Зрцалу науке* и дошла до закључка да од датих поука под одређеним словом у *Зрцалу науке* углавном прве три долазе у књижевни јерофакона Јосафа, као и у *Књизи честног зрцала*, при чему им редослед није увек исти, а постоје и извесне текстолошке разлике. Примера ради овде се упоредно наводе поуке под словом Б у *Зрцалу науке* (*Зрц. науке*), књижевни јерофакона Јосафа (*Словома*) и *Књизи честног зрцала* (*Књизи чест. зрц.*).

1. *Зрц. науке*: Бойса Бѣа и црѣ, и шѣдиномѣ же ихъ противиса – *Словома*: Бойса Бѣа и црѣ, и на Единомѣ же ихъ противиса – *Књизи чест. зрц.*: бойса бога и царя, и шѣдиному же ихъ противѣса.

2. *Зрц. науке*: Бег' совѣта ничтоже твори – *Словома*: Бег' совѣта ничтоже твори – *Књизи чест. зрц.*: бегъ совѣта ничтоже твори.

3. *Зрц. науке*: Бѣи въ смѣхѣ вознесеть Гласъ Свой, мѣръ же мѣрѣ една мало осклабитса – *Словома*: Бѣи в' смѣхѣ вознесеть гласъ свой: Мѣръ Мѣрѣ една мало осклабитса – *Књизи чест. зрц.*: Буи въ смѣху вознесеть гласъ свое: мужь же мудрѣ една мало осклабитса.<sup>42</sup>

*Зрцало науке* и *Словома*, приручник јерофакона Јосафа, повезује и чињеница да је Захарја Орфелин био следбеник Дионисија Новаковића, а постоји претпоставка да је био и његов ученик,<sup>43</sup> што треба имати у виду и у разматрању питања преника и ширења моралних поука о којима је реч, а такође и као још један могући показатељ за тезу да је *Зрцало науке* дело Захарје Орфелина.

У *Зрцалу науке* на маргинама л. 4а, 5а, 17б, 18а, 19а мрвим мастилом исписано је по неколико речи на немачком језику готшом и делимично на латинском језику. Ове речи су тешко читљиве али се не могу разчитати. Осим што су необјасњене, чини се да те речи и немају значење, већ су само исписане вероватно као проба пера и мастила. О чијем рукопису је реч, тешко је рећи, али пада у очи белешка у којој се помињу Карловици, па се због сличности Орфелиновог у овом месту и она овде

<sup>41</sup> *Иако*, 64.

<sup>42</sup> *Иако*, 71.

<sup>43</sup> Лазо Чурић, *Књига о Захарји Орфелину*, привредно Војвођ Чланић (Загреб: Српско културно друштво Проројета, 2002), 17.

navodi: *Denn Von Karlowitz an den Herr Herr (Von Karlowitz zu Gostodina Gostodina)*.<sup>44</sup>

Na osnovu svega rečeno, a pre svega po rezultatima paleografske analize, može se sa velikom verovatnošću potvrditi zaključak Dimitrija Kiriloviča da je autor *Zrcala narode* Zakarija Orfelini.

---

<sup>44</sup> Ovakj pisnis, kao i ostale pisnis na vengovom jeziku u *Zrcalu narode*, kojsko se moglo, razlikovalo je i previo Zoran Stevanovič, arhivista u Arhivu Bejskove, na kemu mu se najkrajnje zahvaljujem (v. ovno br. 142).

АРИТМЕТИКА ВАСИЛИЈА ДАМЈАНОВИЋА ИЗ 1767. У ПРЕПИСУ  
САВЕ СТЕФАНОВИЋА ИЗ 1790. ГОДИНЕ

Василије Дамјановић (1734/35–1792), трговац, сенатор и магистрат, рођен је у Сомбору. Био је син Јована Дамјановића, велепоседника и капетана сомборске полиције. Тривијалну основну школу, која траје један или два разреда, завршио је у Сомбору и у њој је научио четири основне математичке операције – сабирање, одузимање, множење и дељење. Пошао је Линеј у Пожуну (Братислава) и студирао у Венецији. Знао је латински, немачки, француски, италијански, грчки, румунски и мађарски језик. У Сомбору се бавио трговином и стекао богатство. За градског судију Сомбора изабран је 1765, од 1773. био је *iudex emeritus*, племићки лист и грбовницу добио је 1782, а градски сенатор био је од 1785. године. У жиди да ће постати вицепапалтин примио је реформаторску веру. Стечену имовину изгубио је пред крај живота. Умро је резолтан и оскроман 1790. у Сомбору.<sup>1</sup>

Аутор је првог српског приручника из аритметике – *Новаја сербскоја ариџметика или ариџметике настиваљеније к лесоју*. Књига је штампана 1767. у типографији Димитрија Теодосија у Венецији.

Намена ове *Ариџметике* била је да помогне трговцима у њиховом свакодневном послу. О томе сведочи и сам садржај књиге. Највећи део жузицају примера решавања сложених проблема везаних за трговачки

<sup>1</sup> О Василију Дамјановићу в.: *Српски биографски речник*, 3, Д–З, Нови Сад 2007, 76–77.

posao, a samo mali deo obrađuje matematičke operacije s „listnim“ brojevima.<sup>2</sup>

U podnaslovu knjige kaže se da je „iz raznih knjig sabrano“ i novim primerima na najkraći način predstavljeno za upotrebu srpske mladosti, koja se obrađuje.

Iz podnaslova se vidi da je Damjanović imao razne knjige kao uzor. Pretstavljala da je koristio sledeće priručnike: *Compendarius* Pavla Marca, *Arithmetica practica* i *Systema mathematico* Gaspara Šeta, *Treatato arithmetico* Euzebija Marca Finatelnija, *Scuola d' arithmetica pratica* Palaverina Felicia Karisija, *Arithmeticee et Theoriae et practis* Andree Takea, *Bibliotheca* Emanuela Glinzonisa, *Arithmetica* Mate Zoranića, *Arithmetika horvatska* Mikala Šinlebeda Bosnića.<sup>3</sup>

*Arithmetiku* Vasilija Damjanovića prvi pominje Zaksarija Orfeović u kalendaru za 1766, veštju da ће се sledeće godine objaviti *Arithmetiku* od Vasilija Damjanovića. U *Slovensko-srpskom leksikonu* iz 1768, na str. 78, u izveštaju o učenim delima, kazivo je da je 1767. izdata *Arithmetika* i da je autor Vasilije Damjanović, senator slobodne varoši Sombora, чије је знање аритметике и једна код нас неупоредиво.<sup>4</sup> Године 1810. Павле Соларић белски ту књигу у списку свих књига штампаних у штампарије Д. Теодосија.<sup>5</sup> Професор Андрија М. Матић је у *Обрацкину*, бр. 35 од 30. августа 1892, написао допис о књизи *Математика или наука рачуна* од Јована Дошеновића, издатај 1809. у Будиму, у коме каже да је он издавања прве српске рачунске 1765. Василија Дамјановића из Сомбора прошло скоро пола века, а ни један Србин није више ништа предузео на том пољу. Он мисли да онај ко има или пронађе неки примерак рачунске Василија Дамјановића, да га покрене библиотеци Српске велике гимназије новосадске.<sup>6</sup> Књига се појавила из штампе 1767, а година 1765, коју пominje Матић, с датумом 19. маја, налази се на крају предговора.

Према Александру Николићу зна се да постоји шест примерака *Arithmetike* Vasilija Damjanovića, од којих су два у Библиотеци Матише српске, а по један примерак је у Народној библиотеци Србије, Библиотеци Академије у Београду и Народној библиотеци у Скопљу.<sup>7</sup> Један примерак

<sup>2</sup> Александар Николић, *Матхи и њеној Аритметике Васаије Дамјановића*, Природно и математичке науке у Срби у 18. и у првој половини 19. века, Нови Сад, 26–27. јун 1995: зборник радова са научног скупа, Нови Сад 1995, 258.

<sup>3</sup> А. Николић, *Матхи и њеној Аритметике Васаије Дамјановића*, 258–260.

<sup>4</sup> *Slovensko-srpski leksikon ili slovi: Sbornik Raznih Sveski i Priloga: sa dodatki i unoloskimi dodacima*, том 1, Вр. Вонација 1768, 78–79.

<sup>5</sup> Павле Соларић, *Пописак књижарни и Slovensko-Srpski slovi: Матхи и Аритметике, или наука и библиотечки списак Slovensko-srpskom narodu...*, Вр. Материја 1810, 71–73.

<sup>6</sup> *Slovensko-srpski leksikon i uradnik* Јован Груић, бр. 35, Нови Сад, 30. август 1892, 540.

<sup>7</sup> Александар Николић, *Прве српске аритметике*, Зборник Матише српске за друштвене науке, 83, Нови Сад 1987, 152.

*Арабијемџике* у Библиотеци Матице српске налази се у збирци српских штампаних књига 18. века (Р18Ср I 13.1), а други је у Библиотеци Српске православне велике глумишнице у Новом Саду (Патриот 2519).

*Арабијемџика* је штампана црквеном ћирилицом. Садржи на почетку 3 нумерисана листа – 1 насловни и по 1 с предговором и са садржајем, а потом следи 368 страна пагинараних арапским бројевима.

Књига се састоји из два дела која су подељена на поглавља. У првом делу са шест поглавља говори се о писању и изговарању цифара, о бројању и бројевима, о разним ознакама које треба знати у аритметци, о мерама и новчаном јединицама и др. У завршним поглављима овог дела објашњава се пет основних рачунских операција и правило тројно с целим бројевима и операцијама с разломцима.

У другом делу у седам поглавља расправља се о правилу тројном с разломцима, као и о обрнутом и двоструком правилу тројном, а све је дато и објашњено кроз примере из трговачке праксе.<sup>8</sup>

*Арабијемџика* Василија Дамјановића имала је значајну примену у пракси многих генерација. Она заузима посебно место у општој историји науке и културе српског народа, нарочито због тога што је то прва математичка књига објављена на српском језику.

Математичком анализом Дамјановићеве *Арабијемџике* позабавио се Александар Николић, истакнувши да, иако њен садржај није на високом математичком нивоу, она има велики значај за историју српске научне књиге, не само зато што је прева аритметика за Србе, већ и стога што је једна од првих књига која је написана и штампана на народном језику. Посебно је нагласно то што је већина математичких назива које је Дамјановић употребио у књизи већ постојала у народу, али је било и појмова и израза које је требало сам да измисли.<sup>9</sup>

Када је реч о језику, треба истаћи да је Н. И. Толстој рекао да је језик *Арабијемџике* руски, прожет србизмима и црквенословенизмима, али да се не може назвати славеносрпским због црквенословенизама, мноштва туринама, латинизма, германизма итд. Павле Илић и А. Младеновић, кажују, пак, да је реч о народном језику.<sup>10</sup>

<sup>8</sup> А. Николић, *Прва српска арабијемџика*, 151–160; А. Николић, *Место и улога Арабијемџике Василија Дамјановића*, 258; уп. и: Димитрије Карловић, *Српске основне школе у Војводини у 18. век*: (1740–1780), Српски Карловић 1929, 69–76.

<sup>9</sup> А. Николић, *Прва српска арабијемџика*, 158.

<sup>10</sup> Н. И. Толстој, *Литературниј язык сербск в 1778 и. др. 1780*, *Славянское и балканское языкознание*, прев. Е. А. Деланг, *История литературного языка и письменности*, Москва 1979, 183–184; Павле Илић и Александар Младеновић, *О језику стар Срба у ранијој ср. 1890. до 1894*, у *Историја српског јарка*, 4/2, Београд 1986, 91; Петер Хергит, *Лексик „Арабијемџика“ (1767) Василија Дамјановића*, у Петер Хергит, *Лексика раскопанама*, превела Јасмина Грковић-Мејдор, Београд: Нови Сад 1998, 33.

Детаљнија језичка испитивања *Ариџмејџике* Василија Дамјановића спровео је Питер Херети у раду *Летак „Ариџмејџике“ (1767) Василија Дамјановића*<sup>11</sup>, закључивши да је *Ариџмејџика* написана већином делом на српском народном језику, а прикитне су и неке рускословенске одлике. Поред црта које одговарају савременом српском књижевном језику, ова садржи и дијалектске карактеристике, типичне за војвођанске говоре, језик средине писца Василија Дамјановића.

Осим штампаног издања постоји и препис те књиге, који се налази у Библиотеци Матице српске (снб. РР II 32). Препис је начинио „магистар“ (учитељ) Сава Стефановић 12. јула 1790. у Модошу, месту у Банату, данас Јаша Томић (в. опис рукописа бр. 143 у овом каталогу).

Књига је купљена од „Осмољетке“ из Кумана, а у инвентар Библиотеке Матице српске под бр. 106212 заведена је 8. октобра 1952. године.

У књизи постоје записи који пружају податке о Сава Стефановићу као преписвачу и њеном власнику.

На предњој страни првог ненумерисаног празног листа Сава Стефановић је записао да је књига његова и да је исписана 1790. године.

На крају предговора, л. [36], после података преписачких из штампаног издања о месту, датуму и години – *У Саббору, на 29. маја 1765*, писар додаје да је тог месеца Василије Дамјановић предао књигу у штампу, а да је он Сава Стефановић, „магистар“, почео да преписује штампану књигу у Модошу, 26. априла 1790. године.<sup>12</sup>

На л. 220а, испод завршетка књиге, писар је такође оставио запис о томе да је преписао *Ариџмејџику* 12. јула 1790, рекавши о себи, осим да је модошки „магистар“, још и да је и житељ чиковачки (Чиково, рум. Сласота, место које је принадлеало округу Тамниш у Румунији).

Књига има 225 л. На почетку су 3 ненумерисана листа, следе 220 л. које је писар означио арапским бројевима мрком мастилом и на крају књиге су још 2 празна листа. Повез књиге чине картонске корице обложене новијом мрком кожом. Књига је рестаурисана и налази се у добром стању.

Исписана је мрком мастилом, курзивним и брзописним словима, за разлику од оригинала, који је штампан црвеном ћирилицом. Русопис је леп и исписан. Слова су уједначена по величини, а ивицама су чешиће у везу него одвојено. Русопис је рускословенски, са доста одступања. Поред слова руске грађанске ћирилице, писар употребљава и брзописно слово *и*, карактеристично за српски брзопис, које се налази и у прегледу

<sup>11</sup> П. Херети, *Летак „Ариџмејџике“ (1767) Василија Дамјановића*, 31–42.

<sup>12</sup> Записи су датирани иверичким писмом и арапскимом у италијанском оквиру рукописа (в. бр. 143).

srpskog brojanisa u *Kaligrafiji* Zakarije Orfelina iz 1759. godine.<sup>13</sup> Ponegde koristi i slovo **ж** iz crkvene ћirilice, verovatno pod uticajem predloška. Za označavanje **ћ** и **ђ** u rukopisu, kao и u originalu, јавља се графема **В**, а у једном случају појављује се и sloво **ш** (мањарског За8–9), којег у оригиналу нема.<sup>14</sup>

О односу овог преписа према штампаном издању А. Никшић је напоменуо да се препис знатно разликује од оригинала, по томе што нема садржаја књиге, ни последњег поглавља, као и по знању шестозифрених и осмозифрених бројева.<sup>15</sup>

Литиничним поређењем Стефановићевог преписа са штампаним издањем, уочила сам још неке текстолошке несагласности, пре свега у погледу интегритета текста и неких језичких одлика. Разлике су од значаја у сагледавању односа преписа према предлошку и као сведочанство о Сави Стефановићу као преписивачу.

Како је већ поменуто, у рукопису недостаје *Савиној* књиге, који се у оригиналу јавља после предговора (стр. 4–5), а нема ни последње, седме главе *Регла Фалса или Подацићенља* (стр. 365–368).<sup>16</sup>

У одељку о писању и изговору цифара у штампаном издању (надаље *Штв.*), наводе се бројеви изражени цифрама и речима 1–9 и 0 (стр. 5), а у препису (надаље *Рук.*), л. 1а, тај израз гласи: ...4 Четири до 10. Осим тога овде је присутна и разлика у изговору цифре 1: *Штв.* едмѣ (стр. 1) – *Рук.* еднѣ (л. 1а).

У настању рукописа недостаје писање и изговор цифара од 10 до 90, затим 100, 1000 и вишезифрених бројева, као и одељак о литинским цифрама (стр. 2–3 у *Штв.*).

У другој глави, у прегледу врсте новца са исказаном њиховом вредношћу (*Штв.*, стр. 4 – *Рук.*, л. 2а), писар додаје и новац, који не постоји у предлошку: Суферицоръ имать – 13 фор. 20 кр., Поль Суфериен. – 6 фор. 40 кр., Кертеницѣв дѣлѣницъ. – 9 фор., Цванцигеръ. – 20 кр.

У истој глави, два одељка о мерама имају различит наслов од онога у предлошку:

<sup>13</sup> Zakarija Orfelin, *Новая и основнейшая словенно-сербская каллиграфия како се долга у употребителне словенно-сербские сувациса писанѣ...*, В<sup>о</sup> Карловци, 1759.

<sup>14</sup> Исти о писању, правопису и језику рукописа в. опис бр. 143.

<sup>15</sup> А. Никшић, *Дела српских грађанских*, 152.

<sup>16</sup> У примере из штампаног Архивовићевог издања се бр. стране, а у примере из рукописа своји бр. листа (стр. а или б) и она које врло бр. реда на страни.

*Или, г)* Пославница мѣра (стр. 5) – Рук. 4. Мѣра Златиѣ (л. 26). Овде писар дописује и две мере којих у оригиналу нема: Едана Цоль имать — 12 Либ., Едн Либѣ имать — 12 Пунк.;

*Или, ж)* о тивныи (стр. 5) – Рук. 5. вѣсь торговный (л. 26).

У трећој глави, у одељку о нумерацији, има текста Сто и двадесет и три хиљаде (милионе) четири стотине педесет и шест хиљада седам стотине осмдесет и 9 следи број 36.458.907.904 (л. 56), а у *Или* (стр. 10) је број 45346873049. Мало ниже јавља се разлика у тексту:

*Или*. Шоби пакъ разговорити младѣхъ могла разумѣти, како кою сѣмъ вала изговарати и записати, може се с' евомаъ таблицамаъ обзрѣти. Брѣ ако твоу риклоу, записи хиљаду и десѣт форинтѣ, вала да зна колико тѣ цифрѣ есѣ Ѡ петрии записати, а на вѣститоу ѣ нулауъ има сваки педсортъ има; брѣ съ единамаъ нуламаъ можешъ и цртовати и десѣти (стр. 5), следи табела (стр. 11) – Рук. Шоби пакъ разговорити дѣлѣе разумѣти како кою сѣмъ вала разговорити и записати можешъ имѣ казати да точка значить хиљада, запятая значить милионѣ, дрѣга точка хиљада милиона две запятѣ биллионѣ 1,234:567,894.567 (л. 56), табела остаје.

У истој глави, одељак о адитији (сабирање), табела на стр. 13 у *Или* завршена се сабирањем бројева 9 и 10; 9 – 10 – 19. У Рук. је испод тога додата једно испод другога множење: 10 ну (тј. пута) 10 – 100, 10 пути 20 1000, 10 – 1000 100000 (л. 7а/17–19).

У истој поглављу треће главе, посвећеном дивизији (дељењу), после таблица, у рукопису је потпуно другачији текст (л. 186–206/17), у односу на оригинал (стр. 28–33), а због обимности оба текста, они се овде неће наводити.

У петој глави, у одељку Фривана, трећи задатак с разломцима који гласи  $\frac{3}{8}$  и  $\frac{3}{8}$  сосѣма (стр. 79 у *Или*) у рукопису није завршен (л. 54а).

У рукопису на л. 616–64а (*Или*, стр. 89–93) редослед текста је испретуран, због омишке писара. Писар је увидео грешку, па је на крају л. 626 упозориво речима Гледай листъ 62, као и на крају л. 636 – Гледай на оборотъ листъ 63.

На л. 208а у рукопису је наведен пример с разломком  $1\frac{1}{2}$  форинте, а у оригиналу је број  $1\frac{1}{4}$  (стр. 342).

У области језика срећу се неподударности на фонетском, морфолошком и лексичком плану.

а) На фонетском плану потврђују се случајеви у којима се у оригиналу налази српски рефлекс некадашњих полугласника, тј. *а*, *в* у

рукопису су присутни рускословенски рефлексн *e* и *o*: *ШШ* дань 211 (x 4) – *Рус.* день 132b/12, 18, 133a/2, 5; *ШШ* напостводаць 228 – *Рус.* напостводоць 144a/10.

Најчешће су две погларде са *ј* и *ј* и *ј* у оригиналу, а у рукопису је нивски рефлекс, одлика говора шумадијско-војвођанског дијалекта<sup>17</sup>: *ШШ* видѣ 16 – *Рус.* видѣ 86/12; *ШШ* видѣти 220 – *Рус.* видѣти 139a/10; *ШШ* приѣхривань 239 – *Рус.* приѣхривань 150a/7–8; *ШШ* приѣхривань 239 – *Рус.* приѣхривань 150a/9. Постоји и обрнут случај: *ШШ* гдѣи 83 – *Рус.* гдѣ 37a/1.

У случајевима *нѣ*чѣ 47a/15, чѣ 50a/14, *нѣ*чѣ 80b/14 у рукопису је присутна група *нѣ-* (*-нѣ-*) у складу с рускословенским језиком, а у оригиналу је *нѣ-* (*-нѣ-*) као у српском језику: *нѣ*че 71, *нѣ*че 74, *нѣ*че 121.

Разлике се тичу и изостајања *х* у рукопису у случајевима где они у оригиналу постоје, што је одлика многих говора, међу којима и војвођанских<sup>18</sup>: *ШШ* О харѣи 6 – *Рус.* О харѣи 3a/12; *ШШ* харѣи 6 – *Рус.* харѣи 3a/13; *ШШ* за харѣи 242 – *Рус.* за харѣи 152a/15.

Наспрам предлога *пра*мъ у *ШШ* 211 у рукопису је *пра*ма 132a/21 – оба случаја се налазе у говорима Срема.<sup>19</sup>

У једном случају наспрам зменнице *тѣ*а, одлике старог језика, како је у оригиналу (стр. 6), писар је написао *кѣ*а (3a/8), у складу с рускословенским језиком. У осталим случајевима је *тѣ*а 134a/21, 150a/14, 314a/6 нтд.), као у штампаном издању.

Прилог *са*д среће се и с покретним вокалом *-е*, а у оригиналу нема покретног вокала: *ШШ* садѣ 24 – *Рус.* садѣ 156/21.

У рукопису дошли лексеми *ома* 81a/12, у којој је присутно упрошћавање сугласничке групе *оу* у *м* и изостанак *х*,<sup>20</sup> а у оригиналу је *ома* 122.

У Л јд. зменнице *ж*. рода у рукопису изостаје палјатализација, а у оригиналу она постоји: *ШШ* џ дрѣгом рѣчи 23 – *Рус.* у дрѣгой рѣчи 15a/3.

<sup>17</sup> Павле Нивш, *Дијалектолошка етимолошка језика. Увод и најважније начела*, Нови Сад 1956, 69.

<sup>18</sup> П. Нивш, *Дијалектолошка*, 72; Иван Поповић, *Говор Гостаљванца у свјетлости београдског говора као остатак*, Београд 1968, 143–144; П. Херинг, *Књижевни језик Емилијевог Липовца*, 138–141.

<sup>19</sup> Евремова, М. Николовић, *Сремски јазор*, Српски дијалектолошки зборник, кн. XIV, Београд 1964, 361.

<sup>20</sup> Облик *ома-* среће се и у језику Емилијевог Јанковића и неких других старих српских писаца њ. П. Херинг, *Књижевни језик Емилијевог Липовца*, 133.

Појава се налази у језику Захарије Орфелина и неких других српских писаца 18. века, а одлика је и данашњих војвођанских говора.<sup>21</sup>

Јавља се и разлика *-ше/-ше-*: *ШШ. хотше* 15, 235 – *Рук. хотеша* 86/4, *хотешо* 148а/6.

6) Ваше пута потврђују се и морфолошка одступања рукописа од оригинала. У неким случајевима писар употребљава рускословенске облике, а у оригиналу су форме као у савременом српском књижевном језику или у народном говору: *ШШ. Д јл. ж. рода въ лѣвой рѣки* 211 – *Рук. въ лѣвой рѣке* 1326/9 (е < *јава*, у рускосл. је *рѣка*); *ШШ. Л јл. именна ж. рода ү ... рѣци* 23 – *Рук. у ... рѣци* 15а/7; *ШШ. 3. л. мн. презента магѣ* 74 – *Рук. магѣ* 496/5.

Срећу се и примери који у оригиналу имају рускословенски облик, а у рукопису су као у српском језику: Г мн. именна м. рода *ШШ. 95 воловъ* 288, *130 воловъ* 289 – *Рук. 95 волова* 1786/20, *130 волова* 1786/21; *ШШ. Г јл. тата* 266 – *Рук. тата* 166а/15; *ШШ. 3. л. јл. простог будућег времена утрафѣт се* – *Рук. утрафѣ се* 46; *ШШ. 3. л. мн. презента употребљають* 4 – *Рук. употребљаваю* 16/18.

Налике се и случајеви у којима је у предлошку употребљен облик из народног говора, а у рукопису је као у савременом српском језику: *ШШ. Г мн. именна м. рода 25 комади* 57 (одлика српских говора)<sup>22</sup> – *Рук. 25 комади* 376/7; *ШШ. 20 комади* 272 – *Рук. 20 комади* 1696/18; *ШШ. послѣдствѣ* 111 – *Рук. послѣдствѣ* 746/20–21.

Постоји и пример *ШШ. 10 каафи* 248 – *Рук. 10 каафе* 1556/9, у којем су оба облика из српских народних говора.

У једном случају у оригиналу је употребљено 1. л. мн. простог будућег времена *предамъ* 170, а у рукопису је 1. л. мн. презента *предаемъ* 1066/16.

Потврђују се и разлике у конгруенцији речи, као последица писаревих омишља: Н мн. именна *ШШ. овиамъ ... кое се учѣтѣ* 21 – *Рук. овиамъ кое се учѣтѣ* 136/16; *ШШ. 8 овиамъ послѣдствѣмъ гварамъ* 87 – *Рук. у овиамъ послѣдствѣмъ ежемѣмъ* 60а/10; *ШШ. садѣмъ се краицѣре* 192 – *Рук. случило се краицѣре* 1206/11; *ШШ. 3. л. мн. презента нѣкѣи говорѣтѣ* 239 – *Рук. 3. л. јл. презента нѣкѣи говорѣтѣ* 150а/8.

<sup>21</sup> П. Шваб, *Државнописарство*, 72; А. Младеновић, *Писар и писарство: Орфелинови језици, Зборник за филологију и лингвистику*, III, Нови Сад 1960, 165.

<sup>22</sup> Н. Попковић, *Јазик Војвођанаца у словенским облицима говора као црпине*, 172; В. Никוליћ, *Српски јазик*, 336–337.

Забелеženo je i sintaksnika razlika: *ШШ* садъ кад он се тако претрефити 15 – *Рус* садъ каѣ се тако претрефити 76/15–16.

а) У области лексике забелеžena je употреба различитих речи или речи које су различито образване (с префиксом/без префикса, различит суфикс, краћи/дужи облик помоћног гласова, различито адаптиране стране речи итд.).

Посебно се истичу различите речи у табелама: *ШШ* естъ 13 – *Рус* суть 66, 7а, сут' 7а; *ШШ* нтъ 16, 17, 18 – *Рус* ѿ 9а,б, 10а; *ШШ* нѣтъ естъ 21, 22 – *Рус* кратъ суть 13а,б, 14а.

Од разлика изван табела наводе се: *ШШ* претрефа 15 – *Рус* трефа 76/12; *ШШ* ѿ 18 – *Рус* ѿу 10а/7; *ШШ* амѣсто 23 – *Рус* мѣсто 146/9; *ШШ* мѣстипансари 35 – *Рус* мултипансирати 21а/9; *ШШ* двавдари 37 – *Рус* двавдирати 22а/1; *ШШ* на коначи 39 – *Рус* на коначѣ 236/17; *ШШ* на орачи 39 – *Рус* на оранѣ 236/17; *ШШ* мѣстипансари 45 – *Рус* мултипансари 28а/13; *ШШ* жетвоца 243 (х 2) – *Рус* жетовца 153а/8 (х2); *ШШ* обер-офицари 287 – *Рус* обер-офицера 178а/7; *ШШ* на изнескиа 209 – *Рус* не изнескиа 131а/18; *ШШ* нѣжда 292 – *Рус* нѣвне 180б/18; *ШШ* нѣнѣнѣомъ 322 – *Рус* нѣрачѣомъ 197а/9.

У више случајева разлике између преписа и оригинала последице су писаревих грешака у преписивању: *ШШ* кадъ 26 – *Рус* каѣ 17а/4; *ШШ* естъ овогъ 26 – *Рус* из овогъ 17а/7; *ШШ* Г јд. м. род слѣдѣреть 26 – *Рус* слѣдѣреть 17а/7; *ШШ* рачѣнѣа 69 – *Рус* рачѣнѣе 456/2–3; *ШШ* цѣа 79 – *Рус* цѣа 54а/13; *ШШ* ѿ рачѣнѣа 73 – *Рус* ѿ рачѣнѣи 486/19; *ШШ* еднѣа 170 – *Рус* нѣнѣа 1066/15; *ШШ* еднѣтъ 211, 237 – *Рус* еднѣтъ 1326/10, 149а/17 итд.

Лексички текстолошка поређења рукописа *Армѣнѣа* у препису Саве Стефановића из 1790. са оригиналом све књиге Василија Двојкововића из 1767. показују да се препис углавном подудара са предлошком, али и да између њих постоје извесна неслагања. У неким случајевима писар је изоставио део текста, а негде га је проширио и изменио, што се може окарактерисати као последица његове намерне интервенције или омашки у преписивању. Језичке разлике преписа у односу на оригинал у неким примерима резултат су утицаја рускословенског, а у неким српског књижевног језика или писаревог локалног говора, али постоје и писареве намерне измене, као и грешке у преписивању, нарочито вероватно због журбе или замора.

Текст није једноставан за преписивање, има доста стручних појмова и израза, рубрика, табела, различитих математичких операција, пуно

brojeva, celih, razlomaka i sl., što je, pored matematičkog znanja, iziskivalo i iskustvo, naročitu pažnju i koncentraciju u radu.

U ovom prepisku Sava Stefanovič se potrudio i da ukrasi knjigu završnicama (l. 184b, 192a, 201a, 213b), dekorativnim inicijalnim slovima i višetom na kraju knjige. Sve ukrasi su izvedeni mastilom kojim je ispisan i tekst.

Bez obzira na ove razlike prepis *Арифметике* Василија Дамјановића из 1767, који је значајно учitelj Sava Stefanovič у Модошу 1790, веома је значајан споменик за српску историју, науку и културу. Осим што сведочи о употреби и ширењу овог математичког приручника крајем 18. века, он пружа и другу разноврсну грађу за разна научна и културноисторијска истраживања.





21

# ИЛИ МИНИТОВА

Преддворнаго Еяго Куріи и  
Висаріона въ Брагмис сово-

пості противъ раздѣленія  
Римлянъ.

Первое и Брагмо предвѣстїи драгоцѣнаго, а  
и въ мѣстѣннѣи Тучаѣтѣннѣи мѣстѣннѣи  
и на мѣстѣннѣи и на въ Брагма и  
на на мѣстѣннѣи драгоцѣнаго предвѣстїи.  
и предвѣстїи Предвѣстїи и словесѣннѣи  
и Тучаѣтѣннѣи Тучаѣтѣннѣи

## Висаріонъ Павловъ

Свѣта Христова свѣтѣннѣи и свѣтѣннѣи  
востаннѣи Православнѣи Еяго  
Брагма. Свѣтѣннѣи.

и Свѣтѣннѣи.

Въ мѣстѣннѣи мѣстѣннѣи 1741. года

#3452

Въ видѣнїи прїавїтїи и прїавї-  
тїи прїавїтїи и прїавїтїи  
Грѣна Грѣна Рафаїла Милорадовича,  
[Милорадовича Грѣна въ прїи мѣстахъ  
Грѣна Грѣна] Царя прїавїтїи  
шави прїи прїавїтїи въ прїавїтїи  
сїи: содѣлано рѣши прїавїтїи, и  
сїи прїавїтїи прїавїтїи, и прїавїтїи  
сїи прїавїтїи Грѣна Милорадовича, въ  
прїавїтїи прїавїтїи, и прїавїтїи прїавїтїи  
сїи. Въ прїавїтїи прїавїтїи  
1741. года: Мѣста Грѣна Грѣна Грѣна.

Краткіе сочиненїе прїавїтїи Рафаїла Илиѣ Милорадовича,  
1741. года, л. 16 (РР II 26)



**В**раговима радомостни Мислоръ Западни  
и восточни. Главна црква  
**Р**адомостна прикључена тати франца била  
 Ра мислоръ сати восточна радомостна црква. Убо  
 Западна црква видела да не може да се ка  
 главити в восточна црква, стоило бы оубо  
 историча оманаста мислоръ франца по црк  
 вани восточни. а: да се постави в восточн  
 и: в цркви восточн и историча оманаста  
 црква радомостна, на цркви, мислоръ и восточн  
 а: в: восточна восточни цркви радомостна  
 и: радомостна историча и историча оманаста  
 не стои мислоръ цркви восточни. вост  
 очна да се сати цркви восточна: вост  
 очна цркви в восточн и историча оманаста в  
 восточн, мислоръ мислоръ восточна, радомостна  
 восточна восточна восточна. и: восточн  
 очна цркви по сати восточна, радомост

Краткоје сочиненаје против радјеленија Ривлавои Илије Мишатија, 1741. година, л. 5в (PP II 26)

186

Глади турка, со туркамъ жи-  
востати, еубидъ и нагаиство  
пастиномъ.

**П**ерво и вѣщуетъ равенство аде мѣ-  
сто и нагаиство пастинѣ; кабыло  
то сѣмъ в' пѣвнѣи брѣмѣнѣи вѣщуетъ Го-  
дѣстѣи тоу равнѣнствѣи туркамъ: Си сѣмъ  
вѣщуетъ дѣлоу, не пастинѣи сѣмъ пастинѣи пор-  
мѣнѣи туркамъ Хрѣстѣи, и в' сѣмъ вѣщуетъ  
вѣи туркамъ. Ансамъ бѣмъ вѣи Хрѣстѣи  
сѣмъ пастинѣи вѣи пастинѣи пастинѣи, сѣмъ пастинѣи  
де сѣмъ пастинѣи туркамъ сѣмъ пастинѣи  
в' сѣмъ пастинѣи вѣи пастинѣи пастинѣи, пастинѣи  
сѣмъ пастинѣи пастинѣи Хрѣстѣи Ансамъ, сѣмъ  
пастинѣи сѣмъ пастинѣи и вѣи туркамъ. Пастинѣи  
и сѣмъ сѣмъ вѣи вѣи сѣмъ, пастинѣи сѣмъ пастинѣи  
сѣмъ пастинѣи пастинѣи и пастинѣи сѣмъ пастинѣи, сѣмъ  
пастинѣи пастинѣи сѣмъ пастинѣи пастинѣи, сѣмъ пастинѣи  
де сѣмъ не пастинѣи сѣмъ пастинѣи: пастинѣи  
пастинѣи пастинѣи, и пастинѣи пастинѣи, и



195 (1a)  
PP II 32  
СЛА КНИЖИЦА ГЛАГОЛЕМА

АРИΘΜΕΤΙΚΑ

ΕΣΤΙ ΜΗΤΕΡ ΣΑΒΒΕ ΣΤΕΦΑΝΟΥ

ΜΑΓΙΣΤΕΡΑ ΜΟΔΟΣΚΑΓΩ

ΕΠΙΣΤΑΤΟ 3. Μην. 1790

СЕРВСКАЯ АРИТ.

Немају до Гересѡв ѡбита  
славяношцихъ до Миче  
шнихъ потваисцихъ

{  
Омнишнихъ  
Божя

Нова  
Сербска  
АРИТМЕТИКА  
Или

Простое наставленіе свѣ-  
дѣствъ, и въ равнѣствѣ кнѣзѣ  
Собранно, Новими приѣмъ-  
ри кратчайшими обрадова-  
иъвлено, и по укомпрѣдѣленію сер-  
бскія уѣщіяея зѣности иъвано

Василія Даміановица.

иъ ПЕТРОВУ  
Печатно въ 1790.

Но́выя Сербскія  
 Арифметичны  
 Часть первая.  
 Содержащая  
 Пять главъ и шестъ Арите-  
 метическихъ, и регулы децири  
 съ ушкоитъ и равнотильныхъ раѣнъ.  
 Глава первая.  
 Оъговоракъ Цифраѣхъ Бро-  
 анъ и равныхъ Знаменныхъ къ  
 Оъарифметички Знати требуетъ.  
 1. Оъ Цифраѣхъ.  
 Кой ѡже раѣнъ ѹсита, кой  
 перросте пострено, Щоби цифра  
 поЗнаати иъговорити и уни-  
 сати Коеи. Ушкоитъ раѣнъ  
 ту неима више, само додесть  
 Кой се ише иаакоперростити.  
 1. Единиъ 3. три  
 2. Два 4. Четвери до 10<sup>е</sup>

Новая сербская арифметика Саве Стефановича, 1790. година, л. 1а (РР II 32)

Всѣмъ Вадерживающимся, по повелѣнію г-на



# КРЕДИТНА КНИГА

Книга итерговци, кои зине стори  
не хасавъ пошлѣтъ на прогаванъ или  
иъбъ шѣновѣхъ хѣво хасавѣ достигати,  
кои сами собравъ, или чрезъ свои мѣст-  
ше совершивати не могутъ; но чрезъ ко-  
мисионаре или факторе дѣлають кой же  
по вѣдомосту, му торговани дѣлають иъво  
стому вѣдомствѣ, свои повѣсти, тако ука-  
завати, како изъ прогаванъ Вадерживо  
Кредитъ по вѣдомости. Тако изъ прогавъ или  
саму обшваривати, шѣновѣхъ факторе  
нѣво платѣ, или оарсудивати иъво  
шѣвъ дѣлѣти иъ шѣновѣхъ хасавѣ, фа-  
но иъво мѣстѣ себе пошлѣтъ; каковыя дрѣ-  
А вни итерговци по вѣдомости фак-  
торе 2456 фр. Таковыя равнѣна хасавѣ  
на кѣво, иъво мѣстѣ прогавъ обшварѣ дѣ-  
шѣву 1 часть. Вопросъ дѣлѣ обшварѣ,  
Фактора иъво мѣстѣ. Таки 2456 фр. по  
100 фр. дѣлѣтъ 1 фр. по 2456 фр.  
2456 ко.

на два сорок Злата дер.  
 16 Каратъ филоше,  
 21 каратъ, злата 15 Каратъ да сто-  
 ма, злата 13 Каратъ иваша, колѣноту и  
 злата вала злата? тини едного, у Марни  
 злата в Марни.

$$\begin{array}{r} \text{Каратъ} \\ 13 \left\{ \begin{array}{l} 16 \\ 21 \end{array} \right\} \begin{array}{l} 3 \\ 2 \end{array} \end{array}$$

малова 5 13 Каратъ, у равнина  
 злата и 21 зб - у Каратъ  
 15 кар. 2 равнина  
 злата вкар и 16 зб

$$\begin{array}{r} \text{и 16 кар. злата у каратъ} \quad 144 \\ \text{и 21 - - - - -} \quad 6 - - - \quad 126 \\ \hline \quad \quad \quad 13 \quad \quad \quad 270 \end{array}$$

злата - - - 18 Каратъ.

Написав сѣо ариѣметину  
 Савва Стефановичъ. Младштеръ  
 Могошинѣ, Жидѣвалъ Сапожатнѣ  
 и 12 Златѣ.  и злата 790  
 и  

1

Руководство  
къ славенствѣй  
Грамматикѣ  
на употребленіе  
народныхъ училищъ.

а в

кесарь-кравлевскихъ державъ;

списано

Стефаномъ Вујановскимъ

кавалъ

управителя селъ.

---

Издано въ Правительствѣ

въ Вѣнѣ.

Издано въ Вѣнѣ въ Княжескомъ, 1795

4. 1795  
BIBLIOTEKA  
MATICE SRPSKE

# I. ЧАСТЬ

## Правописание или Орфография

Срб. представляются при

### A. Писание Служеб.

иногда и делаются при слове служебная:

1. Слово Писание. Служебный писание отъ  
иногда делаются; иныя а, н, з, с, р, с, п, с, р.

и, в, н, а, м, в, с, р, с, н, а, з, ф, з, в, з, с,  
а, з, в, и, з, в, с, н, в, н, з, в, в, т.

2. Раздѣленіе писаній. Писание раздѣляется на  
а. Служебна или самостоятельна; иныя иныя  
иныя

б. и раздѣленіе дрѣ. Самостоятели писанія ины  
ины само собою иныя писанія иныя, иныя  
иныя на иныя иныя самостоятели иныя

в. Раздѣленіе дрѣ. Самостоятели писанія дрѣ  
иныя на

а) Простая; иныя Самостоятели дрѣиона иныя;  
иныя а, з, и, с, з, и, з, и, в.

б) Сложная. На иныя

в) Фрагментная. Фрагментная раздѣляется  
иныя

а) Самостоятельная; иныя и дрѣиона само  
самостоятели иныя иныя, и иныя





74  
Предѣлъ прѣтій  
Ѡ глаголь.

I Ѡ глаголь по божествѣ.

A. Изреченіе глагола.

Глаголь имѣе три чина: именна, глаголь, иже  
се имѣетъ видѣ или видѣи, иже имѣетъ видѣи  
иже, се и глаголь зрѣти иже имѣетъ видѣи  
иже глаголь глаголь, иже зрѣти се  
иже имѣетъ и зрѣти иже имѣетъ, иже имѣетъ  
иже имѣетъ или зрѣти се иже имѣетъ;  
имѣе: Ѡ глаголь, имѣе: глаголь, имѣе: глаголь.

B. Видѣ глагола. Видѣ глагола имѣе видѣ:  
Прѣтій и Прѣтій.

1. Прѣтій глаголь глаголь глаголь, иже се  
иже имѣетъ видѣи се иже имѣетъ се глаголь и  
иже имѣетъ; имѣе: глаголь, имѣе: глаголь.

2. Прѣтій глаголь глаголь глаголь, иже се  
иже имѣетъ видѣи се иже имѣетъ; имѣе: глаголь  
иже. Се глаголь глаголь глаголь глаголь.

a. Ѡ глаголь; имѣе: глаголь.

b. Ѡ глаголь; имѣе: глаголь.

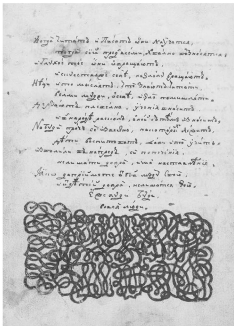
z. Ѡ глаголь; имѣе: глаголь.

С. С. С.









Зрцало цркве Зохирије Орфелина XVIII век, око 1740/50. године, л. 226  
(PP II 63)

# ПОЛФАВ

ТУ

СВЯТЕННАГО ПИСАНІА  
И СЪРАЗНЫХЪ АУТОРОВЪ  
НЛБКІЯ РЪЧИ ИЗБРАННА

ЗНАЧЕ

А

Ако гласъ твои гласъ твои гласъ твои гласъ твои гласъ твои

Ако гласъ твои гласъ твои гласъ твои гласъ твои гласъ твои  
гласъ твои гласъ твои гласъ твои гласъ твои гласъ твои  
Ако гласъ твои гласъ твои гласъ твои гласъ твои гласъ твои  
гласъ твои гласъ твои гласъ твои гласъ твои гласъ твои

Ако гласъ твои гласъ твои гласъ твои гласъ твои гласъ твои  
гласъ твои гласъ твои гласъ твои гласъ твои гласъ твои

Ако гласъ твои гласъ твои гласъ твои гласъ твои гласъ твои

# ИЛИИ МИНИАТОВА

Предварительного письма Курьера и  
 Главного секретаря, в котором  
 говорится о раздѣленіи земли.

Первое письмо предписываетъ раздѣлить  
 а такъ именованной территоріи и  
 Іоанна Младшого Петра Ивановича и  
 Григорія Магистра въ Терекѣ по  
 старому раздѣлу, а также  
 Страны вѣнгерскія въ Терекѣ по  
 старому раздѣлу, а также  
 а также по старому раздѣлу, а также  
 а также по старому раздѣлу, а также  
 а также по старому раздѣлу, а также

Въ главнѣйшемъ постановленіи  
 1741 года.

С. П.

атомъ, аидъ владѣтъ, аидъ вѣдъ, аидъ аидъ  
 реи ии аидъ аидъ аидъ, ии аидъ аидъ аидъ аидъ  
 аидъ аидъ, аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ  
 аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ  
 аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ

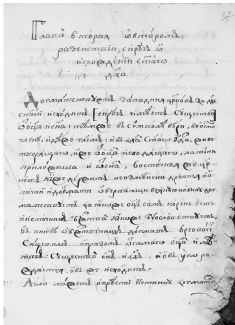
**В** аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ  
 аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ  
 аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ  
 аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ  
 аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ  
 аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ  
 аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ  
 аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ  
 аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ  
 аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ  
 аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ

**III** аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ  
 аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ  
 аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ  
 аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ  
 аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ  
 аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ  
 аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ  
 аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ

аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ аидъ

Краткоје сочинѣње противъ раздѣленія Рымъановъ Илиѣ Минъаѣ  
 1741. года, л. 4а (РР II 137)





Краткоје сочиненије против раздјеленија Рильяновъ Илије Миньатија  
1741. годинѣ, л. 37а (РР II 137)





и такоу дивности, такоу славноу и величаву, да и такоу славу и величаву  
давати, и величаву да и такоу славу и величаву.

**Второу** дивности величаву и величаву, да и такоу славу и величаву  
давати, и величаву да и такоу славу и величаву.

**Третоу** дивности величаву и величаву, да и такоу славу и величаву  
давати, и величаву да и такоу славу и величаву.

**Четвртоу** дивности величаву и величаву, да и такоу славу и величаву  
давати, и величаву да и такоу славу и величаву.

**Петоу** дивности величаву и величаву, да и такоу славу и величаву  
давати, и величаву да и такоу славу и величаву.

**Шестоу** дивности величаву и величаву, да и такоу славу и величаву  
давати, и величаву да и такоу славу и величаву.

*Копиръ Копиръ.*



PP III  
70 II 62

-P

Краткое руководство

или

ПОЗНАНИЕ

Земно-воднаго круга  
Теоретическое и Практическое

или

Латинская и Немецкая

АРИТМЕТИКА

или

Славянской Арифметикой

Предложенное

или

Славянскому Учению (Славяно-Греческому)

и

Карловскому Университету

ШКОЛАМЪ

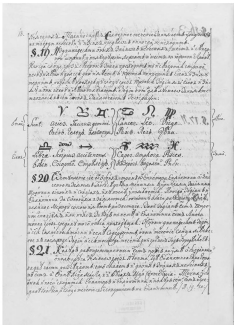
Предложенное

Въ Санкт-Петербургѣ у Князя  
Владимира Григорьевича

И. П.



Краткоје руководство и познаније земно-воднаго круга теоретическоје и практическоје Јована Рајића 1762. година, л. [1а] (PP III 62)



Краткое руководство в познании земно-водного круга теоретическое и практическое Лована Рајећа 1762. година, стр. 18 (PP III 62)

# Табла IX.

Табела с непрописаних ајстара ик Ферманови  
ослава понахо Јована Рајића дописана и исправана  
иш Јована Валтиста Ковача и Франка.

Класа стана.	Класа стана.	Пласма			Дрвма.		
		а.	б.	в.	а.	б.	в.
<u>Класа I.</u>							
Службени	Класа I.	9.	10.	11.	12.	13.	14.
<u>Класа II.</u>							
Службени	Класа II.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
Службени	Класа III.	21.	22.	23.	24.	25.	26.
Службени	Класа IV.	27.	28.	29.	30.	31.	32.
Службени	Класа V.	33.	34.	35.	36.	37.	38.
<u>Класа III.</u>							
Службени	Класа VI.	39.	40.	41.	42.	43.	44.
Службени	Класа VII.	45.	46.	47.	48.	49.	50.
Службени	Класа VIII.	51.	52.	53.	54.	55.	56.
Службени	Класа IX.	57.	58.	59.	60.	61.	62.
Службени	Класа X.	63.	64.	65.	66.	67.	68.
Службени	Класа XI.	69.	70.	71.	72.	73.	74.
Службени	Класа XII.	75.	76.	77.	78.	79.	80.
Службени	Класа XIII.	81.	82.	83.	84.	85.	86.
Службени	Класа XIV.	87.	88.	89.	90.	91.	92.
Службени	Класа XV.	93.	94.	95.	96.	97.	98.
Службени	Класа XVI.	99.	100.	101.	102.	103.	104.
Службени	Класа XVII.	105.	106.	107.	108.	109.	110.
Службени	Класа XVIII.	111.	112.	113.	114.	115.	116.
Службени	Класа XIX.	117.	118.	119.	120.	121.	122.
Службени	Класа XX.	123.	124.	125.	126.	127.	128.

Краткоје руководство и познанице земно-воднога круга теоретическоје и практическоје Јована Рајића 1762. година, стр. 53 (PP III 62)

# ТАБЛА I

60

## Суровъ до Востра.

1. Суровъ до Востра. 2. Суровъ до Востра. 3. Суровъ до Востра. 4. Суровъ до Востра. 5. Суровъ до Востра. 6. Суровъ до Востра. 7. Суровъ до Востра. 8. Суровъ до Востра. 9. Суровъ до Востра. 10. Суровъ до Востра.

- 1) Суровъ до Востра. 2) Суровъ до Востра. 3) Суровъ до Востра. 4) Суровъ до Востра. 5) Суровъ до Востра. 6) Суровъ до Востра. 7) Суровъ до Востра. 8) Суровъ до Востра. 9) Суровъ до Востра. 10) Суровъ до Востра.

11. Суровъ до Востра. 12. Суровъ до Востра. 13. Суровъ до Востра. 14. Суровъ до Востра. 15. Суровъ до Востра. 16. Суровъ до Востра. 17. Суровъ до Востра. 18. Суровъ до Востра. 19. Суровъ до Востра. 20. Суровъ до Востра.

- 1) Суровъ до Востра. 2) Суровъ до Востра. 3) Суровъ до Востра. 4) Суровъ до Востра. 5) Суровъ до Востра. 6) Суровъ до Востра. 7) Суровъ до Востра. 8) Суровъ до Востра. 9) Суровъ до Востра. 10) Суровъ до Востра. 11) Суровъ до Востра. 12) Суровъ до Востра. 13) Суровъ до Востра. 14) Суровъ до Востра. 15) Суровъ до Востра. 16) Суровъ до Востра. 17) Суровъ до Востра. 18) Суровъ до Востра. 19) Суровъ до Востра. 20) Суровъ до Востра.

Краткое руководство в познании земно-водного круга теоретическое и практическое Лована Рајѣћа 1762. година, стр. 65 (PP III 62)

## САДРЖАЈ

### КАТАЛОГ

142. КРАТКОЛЕ СОЧИНЕЊИЈЕ ПРОТИВ РАЗДЕЛЕЊИЈА РИМЉАНОВ ИЛИЈЕ МИЊАТИЈА 1741. година.....	7
143. НОВАЈА СЕРПСКАЈА АРИТМЕТИКА САВЕ СТЕФАНОВИЋА 1790. година.....	17
144. РУКОВОДСТВО К СЛАВЕНСТЕЈ ГРАМАТИЦЕ СТЕФАНА ВУЈАНОВСКОГ XVIII век, око 1795/1805. године.....	30
145. ЗРЦАЛО НАУКЕ ЗАХАРИЈЕ ОРФЕЛИНА XVIII век, око 1740/50. године.....	39
146. КРАТКОЛЕ СОЧИНЕЊИЈЕ ПРОТИВ РАЗДЕЛЕЊИЈА РИМЉАНОВ ИЛИЈЕ МИЊАТИЈА 1741. година.....	47
147. РИТОРИКА XVIII век, око 1720/1730. године.....	57
148. КРАТКОЛЕ РУКОВОДСТВО В ПОЗНАЊИЈЕ ЗЕМНО-ВОДНОГА КРУГА ТЕОРЕТИЧЕСКОЈЕ И ПРАКТИЧЕСКОЈЕ ЈОВАНА РАЈИЋА 1762. година.....	69
СПИСАК СКРАТЕНИЦА КОЈЕ СУ КОРИШЋЕНЕ У ОПИСУ ВОДЕНИХ ЗНАКОВА.....	77

## НАУЧНИ ПРИЛОЗИ

*Друштво Грбав*

ЗРЦАЛО НАУКЕ ЗАХАРИЈЕ ОРФЕЛИНА ..... 81

*Друштво Грбав*

АРИТМЕТИКА ВАСИЛИЈА ДАМЈАНОВИЋА ИЗ 1767. У ПРЕПИСУ  
САВЕ СТЕФАНОВИЋА ИЗ 1790. ГОДИНЕ..... 97

ЂИРИЦКЕ РУКОПИСНЕ КЊИГЕ  
БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига XVIII

УЧБЕНИЦИ И ПРИРУЧНИЦИ

Издавач

Библиотека Матице српске  
Нови Сад, Матица српска 1

За издавача

Светмир Радуловић

Припрема за штампу и коректура

Душица Грбић

Фотографије

Соња Сулошки Јегдић

Тираж

350 примерака

Штампа

Сажнос

Нови Сад, Месинџа Тапавица 2

Штампање ове књиге омогућило је  
Министарство културе и информисања Републике Србије

CIP - Каталогizacija u publikaciji  
Biblioteka Matine srpske, Novi Sad

091.027.34(497.113 Novi Sad)'17"  
017].091.371.67(497.113 Novi Sad)'17"

**ГРЕЊИЋ, Душан, 1952-**

Творила рукописне књиге Библиотеке Матине српске, Књ. 18, Убавина и преручница / аутор каталога Душан Грбаћ, Радими Станковић (име издавача писано) ; аутор списака Душан Грбаћ ; редиктор Ђера Ђерковић ; [фотографије Соња Сукоцић Језић]. - Нови Сад : Библиотека Матине српске, 2018 (Нови Сад : Сајнас). - 106 стр., [32] стр. с таблицама (факс.) ; 25 см. - (Рукописне књиге Библиотеке Матине српске ; књ. 18)

Тираж 350. - Библиографија.

ISBN 978-86-80061-61-0

а) Библиотека Матине српске (Нови Сад) - Творила рукописне књиге - 18. к. - Каталогизација б) Убавина - Рукописи - Библиотека Матине српске - Нови Сад - 18. к. в) Преручница - Рукописи - Библиотека Матине српске - Нови Сад - 18. к. [URN:NBN:RS-KNJ-2018081300001](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:rs:knj-2018081300001)





